

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF

OSZTÁLYTITKÁR.

XXI. KÖTET. 8. SZÁM.

HAZÁNK ÉS A NÉMET PHILOLOGIA A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

KIADATLAN LEVELEK ALAPJÁN

IRTA

BLEYER JAKAB

LEV. TAG

*Fölolvasztott a Magyar Tudományos Akadémia 1910 január 3-iki
ülésében*

Ára 2 korona

BUDAPEST.

1910.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

- I. k. I. Telfy:** Solon adótörvényéről. 20 f. — **II. Telfy:** Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. 20 f. — **III. Tarkányi:** A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — **IV. Szász K.:** A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — **V. Toldy F.:** Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akademiánk feladása. 20 f. — **VI. Vambéry:** A keleti török nyelvéről. 20 f. — **VII. Imre S.:** Geleji Katona István főleg mint nyelvész. 60 f. — **VIII. Bartalus:** A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Hangjegyekkel. 1 K 20 f. — **IX. Toldy:** Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 1 K 20 f. — **X. Brassai:** A magyar bővített mondat. 40 f. — **XI. Bartalus I.:** A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1869.)
- II. k. I. Múray G.:** A Konstantinápolyból legújában érkezett négy Corvin-codexről. 20 f. — **II. Szász K.:** A tragikai felfogásról. 40 f. — **III. Joannovics:** Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. 40 f. — **IV. Finály:** Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. 40 f. — **V. Telfy:** Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. 40 f. — **VI. Zichy A.:** Q. Horatius satirái. 40 f. — **VII. Toldy:** Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 80 f. — **VIII. Gr. Kuun G.:** A sémi magánhangzókról és megjelölésük módjairól. 40 f. — **IX. Szilády:** Magyar szófejtegetések. 20 f. — **X. Szénassy S.:** A latin nyelv és dialektusai. 60 f. — **XI. Szilády Áron:** A defferekről. 40 f. — **XII. Szvorényi J.:** Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.)
- III. k. I. Brassai:** Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. 80 f. — **II. Szabó K.:** Apáczai Cséri János Bacsai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. 20 f. — **III. Szabó I.:** Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — **IV. Vadnai:** Az első magyar társadalmi regény. 40 f. — **V. Finály:** Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — **VI. Barna F.:** A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. 80 f. — **VII. Riedl Sz.:** Emlékbeszéd Schleicher Agost, külső l. tag felett. 20 f. — **VIII. Dr. Goldziher I.:** A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — **IX. Riedl Sz.:** Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — **X. Gr. Kuun G.:** Adalékok Krim történetéhez. 40 f. — **XI. Riedl Sz.:** Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. 40 f. (1872—1873.)
- IV. k. I. Brassai:** Paralipomena kai diorthomena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvéről különös tekintettel a magyarra. 80 f. — **II. Bálinth G.:** Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. 40 f. — **III. Bartal A.:** A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban. 80 f. — **IV. Barna F.:** A határozott és határozatlan mondatról. 40 f. — **V. Dr. Goldziher I.:** Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — **VI. Hunfalvy P.:** Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — II. Budenz J.: A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. — **VII. Fogarasi J.:** Az új szókról. 30 f. — **VIII. Toldy F.:** Az új magyar orthologia. 30 f. — **IX. Barna F.:** Az ik-es igékről. 30 f. — **X. Szarvas G.:** A nyelvújításról. 30 f. (1873—1875.) — **V. k. I. Barna F.:** Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. 50 f. — **II. Brassai S.:** A neo- és palaeologia ügyében. 60 f. — **III. Barna F.:** A hangsúlyról a magyar nyelvben. 60 f. — **IV. Ballagi M.:** Brassai és a nyelvújítás. 30 f. — **V. Szász K.:** Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett. 50 f. — **VI. Bartalus I.:** Művészet és nemzetiség. 40 f. — **VII. Telfy I.:** Aeschylus. 1 K. 60 f. — **VIII. Barna F.:** A mutató névmás hibás használata. 20 f. — **IX. Imre S.:** Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. 1 K 20 f. — **X. Arany L.:** Bérczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — **VI. k. I. Mayr A.:** A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. 20 f. — **II. Bálint G.:** A mandsuk szertartásos könyve. 20 f. — **III. Dr. Barna I.:** A rómaiak satirájáról és satirairóikról. 40 f. — **IV. Dr. Goldziher I.:** A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — **V. Szász K.:** Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. 20 f. — **VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez.** I. Szilágyi I. II. Vaszary K. III. Révész I. 1 K 20 f. — **VII. Bartalus:** Emlékbeszéd Mátyás Gábor l. t. felett. 20 f. — **VIII. Barna:** A mordviaiak történelmi viszonyosságai. 40 f. — **IX. Telfy:** Eranos. 40 f. — **X. Joannovics:** Az ik-es igékről. 80 f. (1876.) — **VII. k. I. Barna F.:** Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. 1 K. — **II. Budenz J.:** Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasználtása. 20 f. — **III. Zichy A.:** Lessing. 40 f. — **IV. Barna F.:** Kapcsolat a magyar és szuomi

HAZÁNK
ÉS A NÉMET PHILOLOGIA
A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

KIADATLAN LEVELEK ALAPJÁN

IRTA

BLEYER JAKAB

LEV. TAG

*Főlohvastatott a Magyar Tudományos Akadémia 1910. január 3-iki
ülésében*

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1910

BEVEZETÉS.

«Németországba utazván — írja ERDÉLYI JÁNOS 1847-ben a *Magyar népdalokról* szóló tanulmányában ¹⁾ — eléggé volt alkalmam tudományos férfiakkal beszélni, kik örömmel kérdezősködtek a magyar faj felől. Mikor ennek kis számára jött a szó, nem azt kérdezték: hogy áll, mint áll politikailag, hanem van-e saját öltözete, éneke, táncza, hagyományos szokásai, sőt előítélete?» A XIX. század elején ez az érdeklődés még sokkal élénkebb volt, szinte türelmetlen a várakozástól. A német romanticizmus, részben HERDER ösztönzéseiből kiindulva, a klassziczizmus kizárólagos uralmával szemben hatalmasan kitágította a kutatás kereteit. Belefoglalta, a mennyire módjában állott, az egész emberiség kulturáját, a mellett pedig, főként az ifjabb romantikusok fellépése óta, különös súlyt vetett a német mult felderítésére. Ily átfoglaló törekvések közepette hazánk sem kerülhette el a romantikusok figyelmét. A magyarság vérében és nyelvében az európaiótól egészen idegen népcsaládnak a képviselője és szinte egy évezred óta szakadatlan kulturális érintkezésben áll a nyugatról szomszédos németséggel. A romantikusok abban a reményben ringatták tehát magokat, hogy nálunk mind az általános, mind a német kultúra szempontjából a tudás új forrásaira bukkanak és azért szinte féltékeny buzgósággal keresték az összeköttetést a magyar tudománnyal. Erről a buzgóságról a Nemzeti Múzeum és a Tudom. Akadémia kéziratтарыában őrzött leveleknek egész sora tesz tanúságot, melyeket SCHLEGEL FRIGYES,

¹⁾ *Népdalok és mondák*. II. k. 1847. 376. l.

a GRIMM-testvérek és más neves német írók SCHEDIUS LAJOSHOZ, HORVÁT ISTVÁNHOZ, KOVACHICH MÁRTONHOZ, MAILÁTH JÁNOS grófhhoz és másokhoz intéztek. E levelek, melyek még kiadatlanok, fontos és értékes dokumentumok a német-romantika történetére és a belőle fejlődött germanisztika gyermekkorára nézve, de tanulságosak és becsesek a magyar irodalom, főként tudományos irodalom szempontjából is, mert íróinknak ösztönzést adtak és kutatóink előtt új, termékeny szempontokat nyitottak meg. Jelen dolgozatomnak célja e levelek ismertetése, vonatkozásai felderítése és a belőlök a mi szellemi életünkre nézve levonható következtetések megállapítása. Így e tanulmány, ha nem is chronologiai, de tartalmi tekintetben folytatását adja azoknak a vizsgálódásoknak, melyeknek közlését a *Gottsched hazánkban* (Budapest, 1909.) című dolgozatomban megkezdtem. Az út, melyet megvilágítani akarok, ez alkalommal is Bécsen át vezet Németországból hozzánk s most sem országút, hanem csak gyalogösvény. De az élet vágta, és a közlendő levelek olyanok, mint a friss lábnyomok.

I. Schlegel Frigyes és Humboldt Vilmos.

Az első, a ki a romantikusok közül hazánkra figyelmes lett, SCHLEGEL FRIGYES volt, az egész romanticizmus mozgató szelleme. Ő volt az új problémák felvetője, új látókörök megnyitója, az egyetemesre törekvő irányzat vezetője. Éles és termékeny elméje csodálatos intuitióval sejtette meg a legelrejtettebb összefüggéseket, és e sejtelmek nyomán a mély és eredeti gondolatoknak egész raja tört ki nyugtalan agyából. Feltartóztathatatlan merészsége sokszor persze tévutakra hajtotta, de tévedéseiben is mindig nagyszabású és új munkára serkentő. Mindenütt a mélységeket és magasságokat kereste, a poézist, a philosophiát, a szellemi kulturát. Az egyéniséget a legmagasabbra értékelte, de korából és környezetéből magyarázta, és a történelemben mindenütt szerves fejlődést látott. Kritikai ereje bámulatosan produktív és az érdeklődésnek szinte mérhetetlen távolságait átölelő. Vizsgáló szemét a jelenről rávetette a multra, a XVIII. századról a középkorra, a német kulturáról a görög művelődésre és a kelet álmatag világára. Ily módon regenerálta

a német irodalmi kritikát és a classica philológiát és egyik meg-
alapítója lett az ind és általában az indogermán nyelv- és
kultúrtörténetnek.

SCHLEGELT a sors szeszélye, melynek változékonyságától
annyit szenvedett, hozzánk is közel hozta, sőt rövid időre közénk
is vetette. Nem tudván sehol sem biztos talajra találni, 1808-ban
nejével, a híres MENDELSSOHN DOROTTYÁVAL, Bécsbe ment, hol
mint lelkes konvertita és szenvedélyes német hazafi a Napoleon-
ellenes politika szolgálatába állott. Az 1809-iki hadjáratban
mint csász. udvari titkár Károly főherczeg főhadiszállásán tar-
tózkodott és lángoló kiáltványokban szította a francia hódító
ellen való gyűlöletet. A hadjárat viszontagságai közt eljutott
Magyarországba is és augusztusban majdnem egy fél évre
letelepedett Pesten,¹⁾ később Budán,²⁾ a hol akkor — Bécs eleste
után — az udvar is legtöbbszörre tartózkodott és a hová augusztus
27-én neje is több heti tartózkodásra (mindenszentekig) követte.³⁾
SCHLEGELnek ebben az időben főfoglalkozása a császári hivatalos
ujjságnak, az *Oesterreichische Zeitung*-nak szerkesztése volt,⁴⁾
mely augusztus 9-ikéről való 13—14. számától kezdve⁵⁾ egészen
december 16-ikáról keltezett 50—51., azaz utolsó számáig Budán
jelent meg.⁶⁾ De ez a hivatalos megbízatása nem foglalta le és
nem emésztette fel minden érdeklődését, sőt a közlendő levelek

¹⁾ Olv. SCHLEGELNÉ levelét 1809. aug. 12-ről: *Dorothea v. Schlegel geb. Mendelssohn und deren Söhne Johannes und Philipp Veit. Briefwechsel, hrsg. von Dr. J. M. RAICH. Mainz, 1881. I. k. 370. l. V. ö. Aus dem Nachlass Varnhagen's von Ense. Tagebücher von Friedrich von Gentz. Leipzig, I. k. (1873), 115. l.*

²⁾ Olv. SCHLEGELNÉ 1809 nov. 29-iki levelét, id. kiad. 390. l.

³⁾ Olv. SCHLEGELNÉ 1809 okt. 23-iki pesti levelét, u. o. 378. és 397. l.

⁴⁾ V. ö. O. F. WALZEL, *Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Literatur*. XIX. k. 1893. 81. l.; és L. GEIGER, *Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft*. XVI. évf. 1906. 295. ll.

⁵⁾ Ezt az ezen szám élén álló következő jelentésből következtetem: «Durch die Ortsveränderung des Drucks der Oesterr. Zeitung ist die Erscheinung der letzten Nummer verspätet.» Ezen hirlap egyetlen (hiányos) példányát a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár szíveségéből használhat-
tam; tartalmát «az Országújságnak kívánsága szerint» magyarul is közöl-
ték — persze csak kis részben — a *Hazai s Külföldi Tudósítások*, v. ö.
1809. évf. július 8. sz., *Toldalék* 1. l.

⁶⁾ Olv. SCHLEGELNÉ 1809 nov. 29-iki levelét, id. kiad. 390—391. l.

ennek rendkívüli terjedelmét épen olyan oldalról mutatják be, melyről a kutatásnak eddig csak néhány elvetett megjegyzésből volt tudomása.

SCHLEGELnek sokféle hányattatásában egyik legállandóbb vonása, hogy szellemét páratlan fogékonyságánál fogva az új viszonyok mindig megtermékenyítették és új irányú munkásságra ösztönözték. Mikor 1802-ben Párizsba ment, az angol HAMILTON SÁNDOR vezetése mellett lázas buzgósággal fogott a szanszkrit nyelv és a párizsi könyvtárban őrzött szanszkrit kéziratok tanulmányozásához. Ennek az eredménye volt aztán *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begründung der Alterthumskunde* című híres könyve, melylyel Németországban az első lökést adta az ind philologia és az összehasonlító nyelvtudomány megalapításához. Ebben a munkájában az összes előtte többé-kevésbé ismeretes nyelvek segítségével magának az emberi nyelvnek lényegét akarja kifürkészni és az organikus fejlődés gondolatától áthatva elsőnek kísérli meg a nyelvek általános osztályozását, melyeket — ha nem is ezen szavakkal — flektálókra, agglutinálókra és izolálókra oszt.¹⁾ De nemcsak a nyelv érdekelte, hanem a vallás és philosophia is és főként az irodalom: «Man sollte sich immer mehr bemühen — mondja könyvének egy helyén — auch die Literatur aller gebildeten Völker als eine fortgehende Entwicklung und ein einziges innig verbundenes Gebäude und Gebilde, als Ein grosses Ganzes zu betrachten, wo denn manche einseitige und beschränkte Ansicht von selbst verschwinden, vieles im Zusammenhange erst verständlich, alles aber in diesem Lichte neu erscheinen würde.»²⁾ SCHLEGEL ezt a könyvét 1808-ban adta ki, tehát lelke még egészen telve volt ennek eszméivel és céljaival, mikor 1809-ben hazánkba jött. Elképzelhető, micsoda lázas érdeklődéssel fordult ezen új világ felé, melyről az európai tudomány oly keveset, ő maga pedig semmit sem tudott, olyannyira, hogy az indekről szóló említett könyvében, hol a legkülömbözőbb nyelvekről esik szó, a magyart meg sem említi. A tudomány szeretetén kívül azonban valószínűleg volt ennek az érdeklődésnek személyi vonat-

¹⁾ V. ö. id. m. 49—51. l.

²⁾ Id. m. 218. l.

kozása is: Schlegel dédapja (Ältervater), Kristóf, a ki egy ideig Lőcsén első lelkész volt, 1651-ben III. Ferdinánd királytól «von Gottleben» prädicatummal magyar nemességet kapott,¹⁾ melyet a család ugyan nem használt, de a melyet SCHLEGEL Á. VILMOS, mikor STAËLNÉ előkelő környezetében élt, és FRIGYES is, mikor 1815-ben mint követségi tanácsos a frankfurti «Bundestag»-ba küldetett, újból felvett.²⁾

SCHLEGEL pesti tartózkodása idejében — szintén a francia hadjárat szerencsétlen fordulata következtében — a nevesebb osztrák írók közül mások is éltek köztünk, így nevezetesen HORMAYR JÓZSEF báró, a történetíró, GENTZ FRIGYES, a publiczista³⁾ és a drámaíró COLLIN H. JÓZSEF.⁴⁾ Pesti tudósaink és íróink közül abban az időben a külföldön a legismertebb a nagyműveltségű SCHEDIUS LAJOS, az ekkor már megszűnt *Zeitschrift von und für Ungarn* szerkesztője volt, és úgy látszik, a Pesten tartózkodó osztrák írók, SCHLEGEL is, mindenekelőtt vele keresték az összeköttetést és sok időt töltöttek társaságában. Így pl. HORMAYR Bécsbe való visszatérése után ezt írja SCHEDIUS-nak egy 1810 január 10-ikén keltezett igen érdekes kiadatlan levelében: «Mit Freuden benütze ich die Gelegenheit des nach Ofen abgehenden geheimen Archivs-Officialen Emmert,⁵⁾ um Ihnen, Verehrtester Freund, von ganzem Herzen den Ausdruck meiner vollsten Dankbarkeit für die vielen frohen Stunden, welche ich in Ihrer Gesellschaft zugebracht habe.⁶⁾ Möchte uns doch bald eine frohere Gelegenheit wieder zusammenführen,

¹⁾ V. ö. *Joh. Elias Schlegel's Werke. Hrsg. von JOH. HEINR. SCHLEGELN. V. Theil.* 1770. VIII. l.

²⁾ Olv. *Allg. Deutsche Biographie.* XXXI. k. (1890), 363. és XXXIII. k. (1891), 749. l.

³⁾ Olv. *Aus dem Nachlass Varnhagen's von Ense. — Tagebücher von Friedrich von Gentz. Leipzig,* I. k. (1873) 61—67. l.

⁴⁾ Olv. SZEMERE PÁL-nak 1810 január 18-án KAZINCZYHOZ írt levelét: *Kazinczy levelezése*, kiadja VÁCZY JÁNOS. VII. k. 209. l. V. ö. FERD. LABAN, *Heinrich Joseph Collin. Ein Beitrag zur Gesch. d. neueren deutschen Lit. in Oesterreich.* Wien, 1879. 71—75. l.

⁵⁾ ADAM JOSEPH EMMERT (szül. 1765, megh. 1812), képzett zenész; v. ö. C. v. WURZBACH, *Biograph. Lexikon des Kaisertums Oesterreich.* IV. k. 1858. 35. l.

⁶⁾ A mondat hiányos!

und ich neuerdings Zeuge seyn können des schönen und seltenen Vereins weitverbreiteter Erudition und der lebenswürdigsten Formen, Ihnen Beweise geben zu können von jener unveränderlichen Hochachtung und wahren Ergebenheit, zu der ich mich gegen Sie bekenne.»¹⁾ SCHLEGELTŐL az Akadémia levéltárában öt SCHEDIUSHOZ intézett levél maradt ránk, melyek közül Pesten és Budán létekor hármat írt. Mind a három keltezetlen és inkább csak üzenetféle, melyeket SCHLEGEL akkor küldött SCHEDIUSNAK, mikor egyik vagy másik okból személyesen meg nem látogathatta. E rövid levélkékből megtudhatjuk, hogy szorgalmasan használta a magyar tudós gazdag könyvtárát, még pedig első sorban oly könyveket, melyek nyelvünkre és hazánk történetére vonatkoznak:

1.²⁾

Indem ich hiebei einen Theil der *Bibliothek*,³⁾ die ich Ihrer Güte verdanke, zurücksende, beklage ich nur, dass mich ausser dem schlechten Wetter besonders noch Arbeit und andre Störungen abhalten, Ew. Hochwohlgeb. diese Bücher selbst zu überbringen.

Könnten Ew. Hochwohlgeb. mir *Timon imago*³⁾ *antiquae*⁴⁾ Ungriæ⁵⁾ zur Ansicht verschaffen, so würde ich sehr dankbar dafür sein.

Ganz der Ihrige

Fr. Schlegel.⁶⁾

A következő levélben nagyon érdekes, hogy SCHLEGEL RÉVAI MIKLÓSNAK egy úttörő munkáját avval az üzenettel küldi vissza, hogy az neki még nagyon nehéz. Mint látni fogjuk, ugyanezt a munkát HUMBOLDT VILMOS a legmelegebb elismeréssel említi és fontos tanulságot merit belőle.

¹⁾ *Tud. akad. kéziratár:* Levelezés. 4-r., 154. sz.

²⁾ *Tud. akad. kéziratár:* Levelezés. 4-r. 154. sz.

³⁾ Egyszer aláhúzva.

⁴⁾ Kétszer aláhúzva.

⁵⁾ SAMUEL TIMON, *Imago antiquae Hungariae, repraesentans terras et res gestas gentis Hunnicæ. Cassoviae, 1733.* (Első kiadás.)

⁶⁾ A levél 8-r., 4 old., de csak az első oldalra írva; külső címzés: „Herrn Professor von Schedius”. — SCHLEGEL minden közlendő levele német betűkkel van írva.

2.¹⁾

P. P.

Mit vielem Danke schicke ich hiebei die *Antiq. Litt. Hung.*²⁾ zurück,³⁾ die doch für mich zu schwer sind. Könnten Ew. Hochwohlgeb. *Engels*⁴⁾ Geschichte von Gallizien und Lodomerien (Wien 1794 8°) und ⁵⁾ *Windisch*²⁾ Gesch. von Ungarn⁶⁾ entbehren, so würden mich dieselben sehr verpflichten. Gestern hat mich das schlechte Wetter, und ein ebenso schlechtes Befinden⁷⁾ abgehalten, diese Bitte *selbst*²⁾ zu überbringen. Heute ist der nemliche Fall. — Noch hat sich niemand bei mir gezeigt, der mein Wegweiser in die ungarische Sprache sein wollte.

Ihr ganz Eigener

Schlegel.⁸⁾

A következő levélből, melyet SCHLEGEL --- úgy látszik --- kevéssel Bécsbe távozása előtt írt, megtudjuk, hogy a magyar nyelvtanító mégis jelentkezett és hogy ez nem más, mint a levél-írótól dicsérettel elhalmozott fiatal HORVÁT ISTVÁN.

3.⁹⁾

Hiebei erfolgen die gütigst mitgetheilten Werke zurück. Nicht genug kann ich Ihnen, geehrtester Herr Professor, für alle erwiesene Freundschaft danken, und wünsche nur dass unsre unbequeme Einrichtung hier nicht auch neben einem ziemlich üblen

¹⁾ *Tud. akad. kézirattdár*: Lev. 4-r. 154. sz.

²⁾ Egyszer aláhúзва.

³⁾ JOANN. NIC. RÉVAL, *Antiquitates literaturae Hungaricae*. Pestini, 1803.

⁴⁾ Egyszer aláhúзва. Első kiadás: CHRISTIAN ENGEL, *Geschichte von Halitsch und Wladimir bis 1772*. Wien, 1792. 2 köt. 8-r.; második kiadás: *Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Cosaken, wie auch der Königreiche Halitsch und Wladimir*. Halle, 1796. 4-r.

⁵⁾ «und» törölt «oder» fölé írva.

⁶⁾ KARL GOTTLIEB V. WINDISCH, *Kurzgefasste Geschichte der Unjarn von den ältesten, bis auf die itzigen Zeiten*. Pressburg, 1778.

⁷⁾ SCHLEGELNÉ írja fainak Pestről 1809 okt. 23-án: «Seit dem 27. August bin ich hier bei Friedrich, den ich nicht ganz wohl traf; jetzt ist er aber ganz wieder hergestellt.» RAICH id. kiad. I. k. 378. l.

⁸⁾ A levél 8-r., 4 old., de csak az elsőre írva; a külső czímzés: «Sr. Hochwohlgeboren Herrn Professor von Schedius»; címeres viaszpecsét.

⁹⁾ *Tud. akad. kézirattdár*: Lev. 4-r. 154. sz.

Befinden noch das Unangenehme mit sich geführt hätte, dass ich die letzten vier Wochen fast eine halbe Tagreise von Ihnen getrennt war.¹⁾ Erlauben Sie mir wenigstens, unsere Bekanntschaft schriftlich fortsetzen zu dürfen! Alsdann werde ich Ihnen auch meine unmassgeblichen Gedanken über den Anonymus Belæ zur Prüfung vorlegen.²⁾ Sollte ich aus dem Standpunkte meines fernerer Wirkungskreises in Wien Gelegenheit haben, Sie³⁾ zu irgend einer patriotischen Mitwirkung für das Ungarische Vaterland aufzufordern, so hoffe ich in voraus auf ihre gütige Zustimmung.

Nicht genug kann ich Ihnen danken, dass Sie mir die Bekanntschaft des trefflichen jungen Mannes Steph. v. *Horvath*⁴⁾ verschafften. Sie ist mir sehr viel werth. — Ich empfehle mich Ihrem Andenken —

Ergebenster

Fr. Schlegel.⁴⁾

SCHEDIUS HORVÁT ISTVÁNNAK igen nagy jóakarója volt, ki nagy reményekre jogosító fiatal barátját tudományos törekvéseiben mindenképen támogatta: a külföldi irodalom újabb termékeire állandóan figyelmeztette és saját könyvtárát készségesen rendelkezésére bocsátotta.⁵⁾ HORVÁT ezért halálával és ragaszkodással viseltetett iránta, és valószínű, hogy SCHLEGEL tanítására is inkább az ő kedvéért, mint saját jószántából vállalkozott. A tanítás, úgy látszik, szeptember elején vette kezdetét⁶⁾ és november elejéig tartott.⁷⁾ HORVÁTnak a nemz. múzeumban őrzött hagyatékában két levél maradt ránk, melyeket SCHLEGEL hozzá intézett. Az egyiket, melyben HORVÁTtól elbúcsúzik és neki fáradozásaiért köszönetet mond, Budáról írta 1809 nov. 9-ikén.

¹⁾ Ez bizonyára budai lakására vonatkozik; előbb — mint említettem — Pesten lakott.

²⁾ Ilyenmő dolgozatot nem ismerek SCHLEGELTől.

³⁾ Egyszer aláhúzva.

⁴⁾ A levél 8-r., 4 old., csak az első kettőre írva; címzés nélkül.

⁵⁾ Olv. *Horvát István Mindennapja*: Nemz. Múz. kéziratár: Quart. Hung. 466. S. k. 32—33. lev.

⁶⁾ SZEMERE PÁL nov. 10-ikén értesíti KAZINCZYt, hogy HORVÁT már két hónap óta tanítja SCHLEGELt a magyar nyelvre. Olv. KAZINCZY alább idézendő levelét.

⁷⁾ Ez SCHLEGEL következő leveléből tűnik ki, melyben HORVÁTtól elbúcsúzik.

4.¹⁾

Die noch von Ihnen habenden Bücher erfolgen hiebei mit Dank zurück. Ich habe stets gehofft, Sie noch einmal hier in Ofen zu sehn. Hätte ich gewusst, wenn eher Sie zu Hause zu treffen wären, so würde ich Ihnen längst meinen Besuch gemacht.

So wenig meine Geschäfte und der Mangel einer dem Arbeiten günstigen Einrichtung mir in der ungarischen Sprache Fortschritte zu machen erlaubt haben, so freue ich mich doch sehr durch Sie²⁾ in dieselbe eingeleitet worden zu seyn, und ich bin auch gewiss dass dieses mir in der Folge sehr zu gute kommen wird. Ich wünschte nur, Ihnen meine Dankbarkeit für Ihre Bemühungen beweisen zu können. Erlauben Sie mir wenigstens, dass ich Ihre Büchersammlung von Wien aus mit einem oder dem anderen historischen oder Ihnen sonst interessanten deutschen Werke vermehren darf.³⁾ Damit ich aber in der Wahl nicht fehl greife, bitte ich dass Sie selbst mir etwas sagen möchten, womit ich Ihnen in diesem Fache dienen könnte.

Ich bitte um den Titel des *Heldengedichtes von Zrínyi*,²⁾ dass doch auf der Wiener Bibl. wohl zu haben sein wird. Desgl. um den Titel des Dichters *Tinodi*²⁾ und den der historischen Lieder oder Romanzen des Himfy.⁴⁾ Vor allem aber wünsche ich Ihre Adresse fortdauernd zu wissen, um in Verbindung mit Ihnen zu bleiben, um Ihnen von allem Nachricht erteilen zu können was etwa in Oesterr. für Ungarische Geschichte usw geschieht, besonders aber Ihre Mitwirkung dafür in Anspruch nehmen zu können. Es würde mich sehr freuen, Sie noch vor meiner Abreise, die auf Montag früh festgesetzt ist,⁵⁾ zu sehen.

Ihr ergebenster Freund u Diener

Fr. Schlegel.⁶⁾

¹⁾ *Nemz. Múz. kézirat.*: Irodalmi Levelestár. SCHLEGELnek HORVÁTHoz intézett két levelét (a második alább következik) felhasználta már VASS BERTALAN *Horvát István életrajzában*. 1895. 203—204. l.

²⁾ Aláhúзва.

³⁾ E mondat félreértésével írja VASS BERTALAN (id. m. 203. l.): „1809 nov. 9-ikén írt levelében (Schlegel) engedélyt kér Horváttól, hogy néhány historikus barátjával Pestre jöhessen s könyvtárát megtekinthesse“.

⁴⁾ Ezek természetesen KISFALUDY SÁNDOR *Regéi* (1807).

⁵⁾ SCHLEGEL, mint látni fogjuk, csak később utazott el.

⁶⁾ A levél 8-r., 4 old., csak a három elsőre írva; címzés nélkül, cím- és pecséttel. A kézhezvétel kelte (Horvát kezétől): „dd° 9. Novembr. 809.“

Hogy hogyan vezette be HORVÁT SCHLEGELT nemcsak a magyar nyelv, hanem a magyar irodalom ismeretébe is, arról azokból az irodalmi hírközlésekből értesülünk, melyeket SZEMERE PÁL Pestről a minden iránt érdeklődő KAZINCZYNak küldött. Először is siet a mestert magáról az érdekes tényről értesíteni: «Újságul azt írom, hogy Horvát Schlegelt, kinek egy munkájából írt jegyzéseimmal¹⁾ kedveskedém egykor érdemem felett való Drága Nagy Uram Bátyámnak, ú. m. *Über die indianische Sprache etc.*²⁾ magyar nyelvre tanítja. Megigéré, hogy elviszen Schlegelhez, 's aufführolni fog nékie».³⁾ A következő, 1809 nov. 10-ikéről keltezett levélben aztán SZEMERE közli KAZINCZYVAL HORVÁTNAK SCHLEGELRŐL való rendkívül érdekes jellemzését, mely az önérzetes HORVÁT éles megfigyelő tehetségéről, de arról is tanúskodik, hogy kiterjedt tudása daczára is mennyire nem volt tisztában tanítványa jelentőségével. Úgy látszik, hogy SCHLEGELTŐL nem ismert semmit, még — mint a SZEMEREHEZ intézett alábbi leveléből kitűnik — az ind nyelvről szóló könyvét sem.⁴⁾ SZEMERE közli KAZINCZYVAL, hogy még nem lehetett SCHLEGELNÉL, és aztán HORVÁT saját szavaival írja le neki, a mit ettől a német íróról hallott: «Ő (t. i. SCHLEGEL) Staal-Holstein barátja,⁵⁾ a' felesége pedig Leánya Mendelsohn-

¹⁾ De csak a 65. l.-ig olvashatta el, «mert csak egyetlen éjre vala átengedtetve».

²⁾ 1809 márcz. 4-én. V. ö. *Kazinczy levelezése*, kiadja VÁCZY JÁNOS. VI. k. 265—267. l.

³⁾ Olv. VÁCZY id. kiad. VI. k. 540. l. E levél keltezetlen; azt hiszem, szept. közepe táján íródott. — KAZINCZY aztán tovább adja a hírt RUMYNK 1809 okt. 29-ikén, v. ö. VÁCZY id. kiad. VII. k. 38. l.

⁴⁾ Hogy akkortájt általában mily keveset tudtak SCHLEGELRŐL nemcsak nálunk, hanem Ausztriában is, érdekesen mutatja VARNHAGEN VON ENSE egy feljegyzése: «Schlegel gestand, dass kein eigentlicher Wiener das Geringste von ihm wisse, oder höchstens ihn mit seinem Bruder verwechsle, der das Jahr vorher als Begleiter der Frau von Staël dort einigermaßen bekannt geworden war; in Ungarn aber sei ihm widerfahren, dass man wohl von ihm gewusst, doch nur als von dem Verfasser der Lucinde, und daher gezweifelt habe, ob man ihn bei Damen einführen könnte!» Olv. *Ausgewählte Schriften von K. A. VARNHAGEN VON ENSE*. II. k. 1871. 309—310. l.

⁵⁾ HORVÁT ebben a tekintetben SCHLEGEL FRIGYEST valószínűleg VILMOSSAL téveszti össze, bár FRIGYES is többször tartózkodott a híres asszony környezetében.

nak. Az egész német Literátor — ezek mind Horvátnak szavai — nagy linguista; de ebben is, mint másban is, igen superficiales. Többször napot szaka eszik; és bort vagy más erős részegítő italokat hörpölget. Andítani lehet, hogy abból a' kevésből, a' mit tőlem két hó óta imígy amúgy tanulgat, nem sokára a magyar nyelvről is értekezést fog készíteni. Ezen emberből igen kismérhetem a' német Literátoroknak tudományait. Ők sokat ugyan, de mégis igen keveset értenek; és csudálni lehet valóban, hogy mi az ilyen embereket szertelen tiszteljük. Képzeld, Schedius ötet imádtan imádja, pedig Schlegel Schediusszal a' tudományra nézve nem mérközhetik. — A' Grammaticából, melyre én ötet ingyen tanítom, feláldozván nékie legkellemetesebb óráimat, Schaefferstundeneimet, vele igen sokat dissertálok 's azt akarom vele elhíttetni, hogy a' német nyelvről, ha azt is a' magyar után kezdenék újra kimivelni sokkal fontosabakat lehetne szólni. A'nyit már elhíttettem vele, hogy a' Schöndheit és Weisheit szavakban a' heit-nak is jelentő szónak kell lennie. Egyébiránt még sokban meg nem egyezünk. Schlegel Herdert, Jenischt, Bernhardit, Vatert, Slözert igen csekély embereknek hiszi s kizárja a' nyelvek körül való vizsgálódásokból a philosophiát és psychológiát. Minap Reimaink ellen kelt ki. Azt vitatá, hogy nálunk az egyforma casusu vagy idejű, egyforma beszédrészü húzomos kimenetek, mint p. o. örömmek, ürömmek; tanítanak, virítanak igen kellemetlenek, sőt nem is Reimok. E'ben igazat mond. Szébb az ilyen Reim: tűröm, öröm és kép, tép, mint kiváltképen a' négyes egyforma végzetek. Ezen észrevételre Gyöngyösi' négy sorú versei adának alkalmatosságot. Most a' Kesergő szerelmet fordítjuk egygyütt, melynek a' németbetetés által sok hézagaira akadunk¹⁾ . . . Azt is gyakorta tapasztaljuk Himfy-ben — folytatja Horvát beszédét — hogy sokszor négy-öt dalban is ugyan-eggyek a' képek, a' mi ellene van az Aestheticusok' minta varietásoknak!²⁾

¹⁾ Horvát példát hoz fel, melyre SZEMERE megjegyzést tesz. — SZEMERE a Himfy-dalok olvasása közben rájött, hogy «ezen festés: szőljon bár a' szellő és patak etc.», BÜRGERből van kölcsönözve, a' mit «Schlegel nem vett észre».

²⁾ Olv. *Kazinczy levelezése*, kiadja VÁCZY JÁNOS. VII. k. 50.—51. l. — KAZINCZY ennek a közlésnek lényegét is már nov. 27-ikén tudatja RUMYVAL

A mit HORVÁT SCHLEGELnek a jó asztal és erős borok iránt való előszeretetről mond, azt máshonnan is tudjuk. Ennek köszönhetette, hogy megöregedvén teste valóságos idomtalan hústömeggé változott, mely a benne lakó szellemet is lomhává és nehézkessé tette. Szerette a társaságot, főként az olyant, mely szellemi ösztönzéseket nyújtott, és a «Symphilosophiren», de a «Symfaullenzen» is jellemző és szívesen használt szóalkotása. HORVÁTban, a tüzes és nyílt eszű ifjában — mint a fent közlött és alább még közlendő levelek mutatják — nagy kedvetlenség és bizonyára nem zavarta abbeli túlbuzgalmában, melyben nemcsak a magyar nyelv és irodalom tekintetében, hanem egyébként is a tanító szerepét akarta játszani. Eszének és tudásának felsőbbségét talán már azért sem érezte fiatal tanítójával, mert — és ez a folytonos pénzzavarral küzdő német írónál erősen eshetett latba — ingyen oktatta. Külömben is fiatal korától fogva hozzá volt szokva, hogy ferdén ítéljék meg: «Den meisten — írja 1792-ben bátyjának, Vilmosnak¹⁾ — heisse ich doch ein Sonderling, das ist ein Narr mit Geist».

Egyébként HORVÁT mint tudós, különösen a nyelvtudomány terén, nem volt méltatlan SCHLEGELhez. RÉVAI maga írja róla: «Ha még ötven esztendeig taníthatnék, nem hiszem, hogy többé más HORVÁTom lehetne. Olly híven hallgatta, s olly velősen megfogta tanításomnak valóságát, 's olly szerentsésen felérte ebbe a' nyelvnek belső titkát, 's teljes alkotmányát: hogy ebben nálánál senkit sem esmérek erősebbet az egész HAZÁBAN. Nem tsak az első tanuló esztendőit tartotta meg híven: hanem azután is három esztendeig szorgalmasan eljárógatott hozzám, 's tsak

és máshonnan való — téves — értesüléséből hozzá teszi: «Schlegel ward in Rom sammt seiner Frau katholisch! — Die Gusto sind verschieden, und über sein Gusto, catholisch zu werden, ist nicht zu disputieren, besonders weil er das in Rom ward. Wer weiss, ob in Rom es nicht auch ich würde? Es ist angenehm sich sagen zu können, ich gehöre zu die (így!), die mir so gross vorkommen; angenehm, da ich von dort weg muss, mir durch diesen Schritt das Gefühl geben zu können: Ich war Da!» Olv. VÁCZY id. kiad. VII. k. 99–100. l. SCHLEGEL 1808-ban Kölnben tért át nejével együtt a kath. vallásra.

¹⁾ O. F. WALZEL, *Fr. Schlegel's Briefe an seinen Bruder Aug. Wilhelm*. 1890. 61. l.

nem mindennapi kérdésekkel, 's fejtegetésekkel kimondhatatlanul gyarapodott. Korán megértvén, az ide vezető, hazai, és külföldi segedelmeket, azonközben ezekhez is buzgón hozzájok fogott magános órákban. Több kötetre osztatnak már csak ezekből tétetett Hasznos Jegyzései». ¹⁾ Behatolva Révai nyelvtudományi felfogásának mélységeibe és felszerelve nyelvészeti eszméinek gazdagságával valóban nem keveset nyújthatott, a mi SCHLEGELRE mint ujság és mint felfedezés hathatott és kétségtelenül hatott is. Ezt már az a körülmény is bizonyítja, hogy — mint még látni fogjuk — Horvátot érdemesnek találta arra, hogy érintkezést létesítsen közte és a nyelvtudós HUMBOLDT VILMOS között. Így Horvátnak SCHLEGELLEL szemben tökéletesen igaza van, mikor azt állítja, hogy «a német nyelvről sokkal fontosabbakat lehetne szólni, ha 'azt is a' magyar után kezdenék újra kimívelni». SCHLEGEL a nyelveket, mint tudjuk, a formánélkülieket nem tekintve, melyek szerinte a fejlődés legalacsonyabb fokán állanak, általában két nagy csoportra osztja, agglutinálókra és flektálókra. Az előbbieken «wird die Grammatik ganz und gar durch Suffixe und Präfixe gebildet, die fast überall noch leicht zu unterscheiden sind und zum Theil auch noch für sich eine Bedeutung haben; doch fangen die angefügten Partikeln schon an, mit dem Worte selbst zu verschmelzen und coalesciren». ²⁾ A legmagasabb rendűek a flektáló, vagyis indogermán nyelvek: ezekben «ist jede Wurzel wahrhaft das, was der Name sagt, und wie ein lebendiger Keim; denn weil die Verhältnissbegriffe durch innere Veränderung bezeichnet werden, so ist der Entfaltung freier Spielraum gegeben, die Fülle der Entwicklung kann ins Unbestimmbare sich ausbreiten, und ist oftmals in der That bewunderungsreich». ³⁾ SCHLEGEL nyelvünk tanulmányozásában természetesen csakhamar rájött, hogy a magyar nyelv az agglutináló nyelvek közé tartozik, és mikor Horvát vele elhitetni iparkodik, hogy a német nyelv is «a' magyar után» vizsgálendő, tulajdonképp azt akarja mondani, hogy a német, tehát a flektáló, indogermán nyelvekre vonatkozó kutatásnak is

¹⁾ Olv. VASS BERTALAN id. m. 115. l.

²⁾ *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier.* 49. l.

³⁾ U. o. 50. l.

azon az úton kell haladnia, melyet RÉVAI a magyar nyelv felderítésében követett, vagyis azt az elvet kell követnie, hogy minden nyelvben, tehát a flektáló indogermán nyelvekben is, minden képzés, minden ragozás összetétel útján keletkezett.¹⁾ HORVÁT a kérdés fejtegetésében elemében volt, hisz az 1806-ban *Versegi Ferentznek megfogytakozott okoskodása* ellen írt híres vitairatának egyik leglényegesebb pontja annak a ... RÉVAI szellemében való bebizonyítása volt, hogy «a' formálók igazán nevek, még pedig értelmes jelentő nevek».²⁾ Az indogermán nyelvtudomány fejlődése — tudjuk — SCHLEGELLEL szemben HORVÁTNAK adott igazat: szóvitáik után alig néhány évre, 1816-ban, BOPP FERENCZ is az ő *Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache* című korszakos fontosságú művében ennek a zsidó grammatikából régóta ismert elvnek álláspontjára helyezkedett. Midőn azonban HORVÁT szemrehányólag említi, hogy SCHLEGEL HERDERT, JENISCHT, BERNHARDIT, VATERT, SCHLÖZERT, kiket a fiatal magyar tudós nagyon jól ismert,³⁾ igen csekély embereknek hiszi s kizárja a nyelvek körül való vizsgálódásból a philosophiát és psychológiát, elárulja, hogy tanítványát új és eredeti gondolatmenetében nem mindig volt képes követni. Hisz SCHLEGEL úttörő érdeme éppen abban van, hogy a nyelveket nem philosophiai speculatio és psychologiai visszakövetkeztetés által igyekszik megmagyarázni, hanem önmagukból és egymáshoz való összehasonlítás útján.⁴⁾

¹⁾ OLV. MELICH JÁNOS, *Révai Miklós nyelvtudománya*. (Akad. ért. a nyelv- és széptud. köréből. XX. k. 4. sz.) 1908. 41. l.

²⁾ 232—238. l.

³⁾ V. Ö. VASS BERTALAN id. m. 40. és 88. l. — HERDERE és JENISCHRE a VERSEGHY ellen intézett vitairatában ismételten hivatkozik; VATERT és BERNHARDIT SZEMERÉNEK — mint ez 1810 január 18-ikán KAZINCZYHOZ írja (olv. VÁCZY id. kiad. VII. k. 208. l.) olvasni adta.

⁴⁾ Hogy akkor HORVÁTNAK még az olyan nyelvhasonlítás sem volt ingyere, a hogy RÉVAI alkalmazta, mutatja egy 1809 decz. 23-án SZEMERÉHEZ intézett levele (*nemz. múz. kéziratár*), melyben KAZINCZY ellenében írja. «Kinek Grammatikájában lelhetni több hypothesisit, mint a' Révaiéban? Mitsodák azok a' számtalan Hebraismus és Lapponismusok, ha nem hypothesisiek? A' superlativus formálója *leg* 's a' t. egy e a' likke 's a' t. Lappo vagy Est szózatall? Révainak tsak systemája hibátlan, 's nem a' systemájának kidolgoztatása. Én ugyan tudós — de még sem irtóztató — hypothesiseit Mesteremnek soha el nem hittem». Később persze realisabb

Vagy a hogy SZEMERE később írja:¹⁾ SCHLEGEL FRIGYES szerint a HERDER és ADELUNG által megállapított «hypothesisek vagy teljességgel félre vettetni, vagy egészen más alakba öltöztetni fogtak volna, ha azokat, a hogy most szabadkéjű költeményekre támaszkodunk, historiai faktumoknak alapjaira építettük volna.» A míg HORVÁT, mint majd minden elődje az általános nyelvtudományban, a linguistika kérdéseit — a hogy VERSEGHY ellen intézett iratának már címében mondja — «a józan okoskodásnak törvényeiből» igyekszik megfejteni, addig SCHLEGEL magoknak a nyelveknek közvetlen vizsgálatából jutott az említett hármass felosztáshoz és annak belátásához, hogy a nyelveknek egymáshoz való viszonyára akkor esik a legtöbb világosság, ha nemcsak a szógyökereket hasonlítjuk egymással össze, hanem, a mi fontosabb — és ebben GYARMATHI SÁMUEL majdnem egy évtizeddel megelőzte SCHLEGELT²⁾ — a nyelvek belső szerkezetét. «Jener entscheidende Punkt — ügymond — der hier alles aufhellen wird, ist die innere Structur der Sprachen oder die vergleichende Grammatik (e kifejezés SCHLEGEL

álláspontra helyezkedett és akkor ismét Mesterével szemben — a tanítvány szerénysége nem tartozott Horvát erényei közé — hangoztatja: (az «atyafiságtudomány»-ról van szó) «Ez ellen vétett a' megboldogult Révai midőn ő a' Magyar Nyelvet össze akarta atyafiasítani a' napkeleti és éjszaki nyelvekkel. Vétkezett mondom annyiba, mivel a' Magyar Nyelven kívül a' többi nyelveknek sem igaz euphoniájokat, sem orthographiájokat nem tudta; ugyanis arra, hogy némely nyelveket összeatyafiasíthassunk, szükséges azon nyelveknek hangaikat, alkotó részeit, 's egész szövevényöket esmérnünk. De Révai ezekkel nem bírt, 's ugyan azért annyiba hibázott, hogy nem bírván mindezekkel, a' Magyar Nyelvet a' Finn, Lapp, Esthoni, Vogul, Zsidó s egyéb nyelvekkel összev hasonlította.» V. ö. VELLE-DITS LAJOS, *Révai és Adelung. Nyelvtud. Közlemények*. 1908. évf. 311—312. l. Hogy VELLE-DITS HORVÁTNAK a Múzeumban őrzött ezen kézirata mellé tett «1808» évszámot honnan vette, nem tudom, mert — mint MELICH JÁNOS barátom értesít — a kéziratban nincs semmi évszám; a latin kézirat, melyhez ezen magyar kézirat mellékelve van, 1830-ból való. HORVÁT ezen második nyilatkozatát mindenesetre későbbinek tartom, mint a fentidézett első.

¹⁾ Olv. *Szemerei Szemere Pál munkái*. Szerk. SZVORÉNYI JÓZSEF. 1890. II. k. 202. l.

²⁾ *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis*. 1799. V. ö. G. VON DER GABELENTZ, *Die Sprachwissenschaft*. II. kiad 1901. 25. l.

alkotása), welche uns ganz neue Aufschlüsse über die Genealogie der Sprachen auf ähnliche Weise geben wird, wie die vergleichende Anatomie über die höhere Naturgeschichte Licht verbreitet hat.»¹⁾

HORVÁROT külömben — úgy látszik — e kérdések SCHLEGEL-hez való vonatkozásukban nem érdekelték tovább: nyelvtudományi felfogása fiatal kora daczára megállapodott volt és azon túl, a mit mesterétől, RÉVAITÓL tanult, nem akart és talán nem is tudott emelkedni. Nem úgy SZEMERE, a ki a nyelvészetben HORVÁTNAK volt tanítványa: ő nem tudott megnyugodni, míg saját RÉVAI-HORVÁT-féle álláspontját SCHLEGEL felfogásával szemben nem tisztázta. «Egynéhány hete már — írja HORVÁTNAK 1812 márcziusában²⁾ — miolta tanítványodnak, Schlegel Friedrichnek „Ueber die Sprache und Weisheit der Indier“ című munkája prof. Schedius úr jóvoltából kezemnél vagyon. Szinte a szédülésig erőlködöm, hogy principiumait a nyelvek és azoknak eredetök felől utólréhessem, s íme haszontalan, sikertelen minden fáradságom. Kívüled nem ismerek senkit, a ki fennakadásaimon segíthessen: jövel tehát, kedves barát s kedves mester, s szabadíts ki tusakodásaimból». «Zwei Hauptgattungen der Sprachen? folytatja, miután SCHLEGEL munkájából bő részleteket idézett — Az inflexiós és affixumos nyelvek!? Lehet ezen felfogást hinni, s ha igen, mi módon? — ez a gordiai göcs.» Neki lehetetlen hinnie, mert — említi egyebek közt — «ha az inflexiós nyelvek a grammatikának subtilisabb részét, a declinatiót, motiót, coniugatiót a gyökereknek csak pusztá ramificáltatások, változtatások által feltalálhatták, miért nem találták fel a könnyebbeket, p. o. a praepositiókat, inflexiókat is? azaz miért nem inflectálták úgy a gyökereket, hogy azok praepositiókká válhattak volna épen úgy, mint a hogyan declinatiói casussá válhatott a gyökér a nélkül, hogy ezen casus an und für sich selbst bedeutendes Wort volt volna? . . . a ki Vig Lászlót (azaz HORVÁROT) studírozta, lehetetlen, hogy Schlegeltől ilyeneket ne kérdezzen, vagy ha ezen kérdéseket magának meg nem fejteti, lehetetlen, hogy Schlegelt értse.» Ő nem akar

¹⁾ Olv. *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier*. 28. l.

²⁾ A levél közölve SZVORÉNYI JÓZSEF id. kiadásában. II. k. 210—219. l.

«a fundamentumok ellen dolgozni, melyek Vig Lászlóban vannak», a mire HORVÁT őt levelében felszólította, sőt «nemhogy ellenek dolgoznék philologiai principiumainak, de még inkább védi, belőlről meggyőződve védi azokat.» Hogy HORVÁT adott-e SZEMERÉ-nek ezen «homályos ösvényekre . . . világot», nem tudom; tény, hogy SZEMERE egy 1820-ban készült kiadatlan pályamunkájában¹⁾ a nyelv eredete tekintetében arra az eredményre jut, hogy «a nyelveredet külföldi fejtegetőinek (HERDERnek, ADELUNGnak, SCHLEGELnek) hézaggal teljes hypothesiseit nyelvünkre nézve használni» nem lehet. SZEMERE szerint SCHLEGEL «vélekedése» «mysticismussal borított», melynek valóságos értelmét meghatározni felette nehéz». Annyit azonban elismer SZEMERE, «hogy SCHLEGEL, a ki mint négy lappal utóbb mondja — a flexiós nyelveknek eredetökre nézve az ész munkálkodásának menetelétől eltávozott — az inflexiói jegyeknek képezetők felől világosabb ismeretet szerzett magának, mint akár HERDER, akár ADELUNG, kik e részben az *anthropu* szónak végbetűjét az *ú*-t, individuális értelem nélkül valónak állító ARISTOTELESSSEL csak azt tekintették, mi van a nyelvben; nem pedig azt, minek kellett lenni a nyelvben a maga eredetének elsőbb időszakaiban.»

A mit SCHLEGEL a magyar rímtechnikáról általában és különösen a GRÖNGYÖSSI-féle négysorú rímről mond, abban sem tudott SZEMERE megnyugodni. HORVÁT helyeslése nem győzte meg SCHLEGEL felfogásának igazságáról, azért még másfél év múlva is KAZINCZYHOZ 1811 máj. 17-ikén írt levelében visszatér a kérdésre és ilyenformán fejti ki saját nézetét: «Schlegelnek, Horvátunk tanítványának a' magyar nyelvben két egyenlő eredetű suffixum nem csinál rímet. *Karjában, játékában* csak annyi: *karőben, játékőben*; 's őben, őben nem rím. Nincs *egészen* igaza az Etymologusznak. Az még is érezhető, hogy ilyenek csak azért is szűkölködnek becs nélkül, mert mindennapiak, közönségesek 's olyan formák, mint a Busen és Musen etc. De hol találunk nyelvünkben mindenkor tiszta rímet? Hol olyant, mint a' zengem-engem. Pedig a' rím itt is én én.

¹⁾ A bennünket érdeklő «a nyelv eredeté» ről szóló részt kiadta SZVORÉNYI, id. kiad. II. k. 200—210. l.

A' zengem és engem igen igen, 's ismét igen szép rím a' Sonnetto Muzsájában, akármit mond Horvát . . . A' magyar nyelvben kevés a tiszta rím? Igen, de a' mi fülünk nem a Schlegel Ur etymologizáláshoz szokott fülei. Nekünk a suffixumos rímek sem épen — kedvetlenek. Cultiváltabb része magyarjainknak nem csak tolerantiával, de gyönyörűséggel is olvassa a' Németeknek nem tiszta — positio nélkül való — mértékes verseiket: miért ne lehetnének a' Schlegelek is igazságosak viszont azt cselekedni a' mi rímeinkkel?»¹⁾

SCHLEGEL magyar nyelvi és irodalmi tanulmányainak csakhamar nagy híre terjedt mind nálunk, mind Németországban. A *Pressburger Zeitung* pl. 1810 máj. 4-iki számában azt írja: «Alexander v. Kisfaludy . . . berühmt durch seine Liebesgesänge, die er unter dem Titel: Himfy Szerelmey, d. h. Himfy's Lieben herausgab, und Herr Friedrich Schlegel ins Deutsche übersetzte, ist einer der feurigsten Dichter.» KAZINCZY a *Pressburger Zeitung* e kétféleképen érthető hírére RUMYHOZ 1810 máj. 31-ikén intézett levelében megjegyzi: «Dass Fr. Schlegel einige Liebeslieder deutsch übersetzt habe, will ich gerne glauben, weil Horváth István . . . dieses Werk bey seynen ihm gegebenen Unterricht in der ungarischen Sprache ausgelegt hat, und Schlegel *manches* darin sehr schön fand. Aber alles wird er gewiss nicht übersetzt haben, da ihm das *ewig wiederkehrende* an dieser Sammlung Liebeslieder — így túlozza KAZINCZY SZEMERE fentidézett levelének egy helyét — hoch beleidigte.»²⁾ SCHLEGELTŐL tudtommal nincs semmiféle *Himfy*-fordításunk,³⁾ és azt hiszem, hogy a *Pressburger Zeitung* nem is akar egyebet mondani, mint hogy SCHLEGEL HORVÁT vezetése mellett Himfy szerelmeiből fordítgatott, de nem költői formában publikálás végett, hanem pusztán nyelvgyakorlat czéljából.⁴⁾ Komolyabb természetű volt egy másik hír, mely

¹⁾ *Kazinczy levelezése*, kiadja VÁCZY. VIII. k. 525—26. l.

²⁾ VÁCZY id. kiad. VII. k. 474. l.

³⁾ A *Himfy Szerelmeiből* való német fordítások jegyzéke összeállítva: *Kisfaludy Sándor Minden munkái*. IV. kiad. KIADTA ANGAL DÁVID I. k. 1892. 323—324. l.

⁴⁾ Bár SCHLEGEL, mint a még következő levelek is mutatják, nagyon érdeklődött KISFALUDY iránt, személyesen — úgy látom — nem ismerkedtek meg egymással.

szerint SCHLEGEL a magyar nyelvről és irodalomról olyanféle könyvet szándékozik írni, mint a milyen *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier* című műve volt. Így pl. GRIMM JAKAB 1811 máj. 10-ikén arról értesíti Kasselből DOBROVSKY JÓZSEFET, a magyar származású kiváló szláv tudóst: «Friedrich Schlegel soll sich aus besonderer Vorliebe mit der ungarischen Sprache und Literatur beschäftigt haben und gesonnen seyn, darüber ein Werk herauszugeben, gleich seinem Buch über indische Literatur. So wird wenigstens grössere Aufmerksamkeit erregt und manches in Anregung kommen.»¹⁾ A terv kivitele azonban késett, pedig — úgy látszik — Németországban türelmetlenül várták, mert GRIMM JAKAB 1811 nov. 8-iki levelében, melyet DOBROVSKYHOZ intézett, újból megemlékezik róla és panaszosan írja: «Friedr. Schlegel hält mit seinem über die ungarische Sprache und Literatur versprochenen²⁾ Werke immer zurück, vielleicht hat er einiges auch über diesen Gegenstand (t. i. a magyar népkönyvekről) gesammelt.»³⁾ A terv kiviteléből végre is nem lett semmi, mint SCHLEGEL annyi sok más ígéréteből, melyet barátainak és a tudománynak tett és be nem váltott soha. Szerfelett érzékeny lévén minden új benyomás iránt, a régi elhatározások csakhamar háttérbe szorultak: valóságos művészetté fejlesztett restsége mellett még jó, ha a tárgyra vonatkozó egyik-másik eszméjét legalább fragmentumszerűen — a fragmentum legkedvesebb műfaja volt — jelezte. A magyar nyelvre és irodalomra vonatkozólag is csak néhány ilyen fragmentum maradt ránk, melyek ugyan nem érdektelenek, de korán sem kárpótolhatnak a tervezett, de meg nem írt mun-

¹⁾ Olv. AUGUST SAUER, *Aus Jakob Grimm's Briefwechsel mit slavischen Gelehrten*. (Prager Deutsche Studien. VIII. füz.) 1908. 11. l.

²⁾ Hogy SCHLEGEL kinek vagy hol tett erre nézve ígéretet, nem tudtam megállapítani. A tőle kiadott hírlapokban és folyóiratokban nem találtam nyomára; a bátyjával, VILMOSSAL folytatott levelezésében pedig épen az ezen évekből származó levelek hiányoznak. A hírt talán BOISSERÉE SULPICIUS terjesztette, kinek SCHLEGEL 1810 jan. 10-én írja Bécsből: «Dass ich mir in Ungarn Geschichte, Sprache und Poesie des Landes nach meiner Weise und Gemüthe gezogen, können Sie sich leicht denken»; olv. *Sulpiz Boissieré*. Stuttgart, 1862. I. k. 74. l.

³⁾ Olv. AUG. SAUER id. kiad. 16. l.

káért, mely hivatva lett volna irodalmunkat és tudományunkat egy jelentős lánczczal az európai érdeklődéshez kapcsolni.

Magyar történelmi tanulmányainak irányára és szellemére az újabb történelemről 1810-ben Bécsben tartott felolvasásainak egy-két helye vet világosságot. Így pl. nem minden egyoldalúság nélkül emeli ki a német császárság hatását a *Szent István*-korabeli magyar államra: «So unrichtig es seyn würde, den bald grösseren, bald geringeren Einfluss der deutschen Könige auf diese Länder (t. i. Dán-, Cseh-, Lengyel- és Magyarországra) eines viel neueren Staatsrechts gesetzlich genau bestimmen zu wollen, so ist derselbe sehr wesentlich, um uns eine angemessene Vorstellung von dem Ansehen zu bilden, in welchem das deutsche Reich und die Kaiser standen. Am merkwürdigsten und am vielfachsten waren die Verhältnisse mit Ungarn; mit der Einführung des Christenthums wurden hier zugleich auch die grössten Fortschritte in der gesammten Cultur sichtbar, indem Ungarn an dem König Stephan, der als ein weiser Herrscher und Gesetzgeber seinem Volke das ward, was Alfred für das seinige gewesen war, einen von den seltenen Männern erhielt, die weit über ihr Zeitalter hervorragten, und auf Jahrhunderte hinaus für die Bildung wirken, und ihren Gang leiten.»¹⁾ Érdekes, hogy hogyan fogja fel SCHLEGEL II. József centralistikus törekvéseit Magyarországgal szemben: «Kaiser Joseph wollte in Hinsicht des Staats, nur ungleich stärker und entschiedner, sonst aber unstreitig dasselbe, was die meisten Regenten des achtzehnten Jahrhunderts gewollt haben; innere Einheit des Staats und geschlossene Absonderung nach aussen . . . Die Einheit . . . aller einzelnen Theile der Monarchie, besonders eine immer vollkommenere Verbindung zwischen Ungarn und dem deutschen Österreich war unstreitig das erste und wünschenswertheste Gut. Aber nicht eine mechanische Gleichför-

¹⁾ *Ueber die neuere Geschichte. Vorlesungen gehalten zu Wien im Jahre 1810.* Wien, 1811. 170. l. — Abbeli nézetét, hogy *Szent István* — «in fester Verbündung mit den Deutschen» — rakta le a magyarság állami és kulturális fejlődésének alapjait, újból megismétli ezen munkájában: *Philosophie der Geschichte. In achtzehn Vorlesungen gehalten zu Wien im Jahre 1828.* Wien, 1829. II. k. 130. l., a hol a magyarok bevándorlásáról és külföldi kalandjairól is röviden megemlékezik.

migkeit in den äusseren Verwaltungsformen, nicht eine materielle Verschmelzung war es, was zu wünschen stand, sondern womöglich nur, dass die alten moralischen Bande, welche zwischen Ungarn und Österreich bestanden, immer fester geschlungen und immer allgemeiner erkannt würden . . . Was Ungarn betrifft, so sollte man die Einwürfe gegen Kaiser Josephs Reformen am wenigsten aus der Constitution hernehmen. War es denn wohl möglich, während alles in Europa sich verändert hatte, dass nur in Ungarn es ganz so bleiben konnte, wie es vor einem halben Jahrtausend gewesen war? Matthias Corvin und Stephan der Heilige hatten sehr vieles zu ihrer Zeit nicht ohne Willkühr verändert, Altes aufgehoben und Neues eingeführt, und werden gleichwohl von der Nation selbst als grosse Könige verehrt. Kaiser Joseph nach seiner Geisteskraft dürfte sich wohl zu einem ähnlichen Werk berufen fühlen; aber unglücklicherweise wurden durch die Art, wie man dabey verfuhr, die Gemüther beleidigt, und es blieben mit den verwerflich befundenen und verworfenen Reformen auch die andern wahrhaft nothwendigen und heilsamen unausgeführt.»¹⁾

Mint e nyilatkozatból látható, SCHLEGEL politikai tekintetben a centralizmusnak volt híve. Nem úgy az irodalom és kultúra szempontjából: ebben a tekintetben bátran, szinte lelkesen oly elveket hirdetett, melyek a lehető legélesebb ellentétben állottak az osztrák németesítő törekvésekkel és a melyek MURKO MÁTYÁS, a cseh romantika történetírója szerint nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az osztrák szlávok nemzeti öntudatra ébredtek. «Eine jede bedeutende und selbstständige Nation hat, wenn man so sagen darf, ein Recht darauf, eine eigene und eigenthümliche Litteratur zu besitzen, und die ärgste Barbarei ist diejenige, welche die Sprache eines Volkes und Landes unterdrückt oder sie von aller höheren Geistesbildung ausschliessen will, auch ist es nur ein Vorurtheil, wenn man vernachlässigte oder unbekannte Sprachen sehr häufig einer höheren Vervollkommenung für unfähig hält.»²⁾ A magyar

¹⁾ *Ueber die neuere Geschichte.* 558—561. l.

²⁾ SCHLEGELnek ezen és több hasonló nyilatkozatát olv. MATTHIAS MURKO, *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik.* Graz,

irodalom fejlődéséről SCHLEGEL a régi és új irodalom történetéről Bécsben 1812-ben tartott felolvasásaiban emlékezik meg olyanformán, hogy e fejlődésnek a legrégibb időktől a saját koráig rövid vázlatát adja.¹⁾ Legrégibb irodalmunkról szóló nyilatkozatából megtudjuk azt is, hogy mi volt a felfogása ANONYMUSRÓL, melyet — mint láttuk — SCHEDIUSNAK is kívánt bemutatni: «Gewiss ist es — úgymond — dass die Ungarn in ihrer Stammsprache eine eigenthümliche Heldenpoesie auch schon in sehr alten Zeiten besessen haben. Der nächste Gegenstand derselben war wohl die Einwanderung und Eroberung des Landes selbst unter den sieben Heerführern. Dass diese Sagen aus der heidnischen Zeit auch nach Einführung des Christenthums nicht ganz verlohren gegangen, sieht man aus den Chronikschreibern, die mehrere Lieder von solchem Inhalt vor sich zu haben bezeugen. Ja, es hat sogar ein ungarischer Gelehrter, Revaj, eines der Art, welches die Ankunft der Madyaren nach Ungarn, zum Gegenstande hat — ez természetesen *Pannonia megrvételére* vonatkozik²⁾ — noch aufgefunden und der Vergessenheit entzogen. Meiner Meinung nach besteht die Chronik von dem sogenannten Schreiber des Königs Bela, der in der ungarischen Geschichte und selbst in dem ungarischen Staatsrechte eine so wichtige Rolle spielt, dem grössten Theile nach aus solchen geschichtlichen Heldenliedern, die der Notar nur in Prosa aufgelöst, und wo er denn wohl allerley eigne Meinungen und seynsollende Erklärungen aus seinem Kopfe hinzugefügt hat. Er verdient daher gar nicht die Erbitterung, womit ihn die kritischen Geschichtsforscher zu bekämpfen pflegen. Man sollte in diesem Buche lieber ein, wenn gleich verstümmeltes Denkmahl der alten Heldensage und Poesie der Madyaren erkennen, und es als solches schätzen, als staatsrechtliche Folgerungen daraus ziehen, oder Streitigkeiten daran zu knüpfen, die einer solchen Sagensammlung so ganz fremd

1897. 3—4. l. — V. ö. a nemzeti eszmére nézve: F. LEDERBOGEN, *Friedrich Schlegels Geschichtsphilosophie*. Leipz. 1908. 109—111. l.

¹⁾ *Friedrich Schlegels Geschichte der alten und neuen Litteratur. Vorlesungen gehalten zu Wien im Jahre 1812*. II. Theil. Wien, 1815. 50—52. l.

²⁾ Révai Miklós' *elegyes versei és néhány apróbb kötetlen írásai*. Pozsony, 1787. 273—288. l.

sind.» Krónikáink költészettörténeti értékének e meglepően világos es határozott felismerése a hünmondánkról való felfogásában is érvényesül, majdnem ugyanabban az időben, mikor a GRIMM-testvérek bővebb részletezéssel, de lényegileg teljesen egyezően ugyanazt a meggyőződést vallják.¹⁾ «Ein anderer Gegenstand der ungarischen Dichter — írja SCHLEGEL. — war Attila, den sie als einen ihrer Nation angehörenden Helden und König betrachteten. Es finden sich in den Chroniken Beweise, dass Attila und die gothischen Helden, welche die deutschen Dichtungen in dem Nibelungenliede, und dem Heldenbuche ihm zugesellen, auch in ungarischer Sprache besungen worden, und dass Lieder dieser Art noch bis in ziemlich späte Zeiten vorhanden gewesen.»²⁾ SCHLEGEL azt hiszi, hogy régi költészetünk romlását első sorban Mátyás király külföldieskedő hajlama és a hazai nyelv és irodalom iránt való közömbössége okozta, a miben szerinte Nagy Frigyes porosz királyhoz hasonlított: «Wahrscheinlich ist diese ganze alte Poesie vorzüglich auch unter Matthias Corvin untergegangen, der seine Ungarn mit einem Mahle ganz lateinisch und italiänisch machen wollte, worüber dann die Landessprache, wie natürlich, vernachlässigt ward, und die alten Sagen und Lieder in Vergessenheit geriethen. So ging es den Ungarn im fünfzehnten Jahrhundert, wie es auch wohl uns Deutschen im achtzehnten gegangen seyn würde, wenn ein grosser König dieser Zeit, der wie Matthias auch nur ausländische Geistesbildung ehrte und kannte, eben so unumschränkt über das gesammte Deutschland geherrscht hätte, wie Corvin in Ungarn. Was dieser ausländischen Bildungs-Barbarey noch von der alten Sage, Sprachdenkmahlen und Dichtkunst entging, das mag dann in der türkischen Verwüstung vollends zu Grunde gegangen seyn.» Mátyás királyra vonatkozó e nézetét SCHLEGEL kétségekivül SCHWARTNER MÁRTON³⁾

¹⁾ L. alább 46—50. l.

²⁾ SCHLEGEL fent id. levelében írja BOISSERÉE-nak (I. k. 75. l.); «Auch über das Nibelungen-Lied habe ich in den ungarischen Chroniken manchen Aufschluss gefunden und bin immer gewisser überzeugt, dass Heinrich v. Ofterdingen hier in Oesterreich dasselbe gedichtet hat».

³⁾ V. ö. *Introductio in rem diplomaticam aeri intermediū, praecipue Hungaricam*. II. kiad. Budæ, 1802. 62. l.; és *Statistik des Königreichs Ungarn*. II. kiad., Ofen, 1809. II—III. rész, 443. l.

munkáiból meritette, melyek mind a hazában, mind a külföldön nagy tekintélynek örvendtek. Tudvalevő, hogy HORVÁTH ugyanabban az évben (1815), mikor SCHLEGEL id. felolvasásai megjelentek, tüzes lelkesedéssel és az adatok nagy bőségével szállott szembe SCHWARTNERREL, egykori tanárával. *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetések a nemzeti nyelv ügyében* című iratában, mely az országban mindenfelé helyeslő visszhangra talált.¹⁾ A következő századok irodalmát SCHLEGEL egy pár sorban intézi el, névleg csak KISFALUDY SÁNDORT említi: «Indessen hat sich doch die Neigung zum historischen Heldengedichte bey den Ungarn auch in den folgenden Zeiten erhalten, und im sechzehnten. wie im siebzehnten Jahrhundert berühmte Meister und Werke in der epischen Gattung hervorgebracht, bis endlich auch in der jetzigen Zeit ein gefühlvoller Dichter, Kisfaludi, den Gesang, den er zuerst der Liebe geweiht hatte, der alten Nationalsage zugewandt.»

Még rövidebben nyilatkozik SCHLEGEL a magyar nyelvről. A történelem philosophiájáról Bécsben 1828-ban tartott felolvasásaiban ismétli a nyelvek hármas felosztására vonatkozó elméletét, most azonban már úgy, hogy a magyarnak is igyekszik az öt megillető helyet kijelölni. Elméletét az indekről szóló könyvének megjelenése után húsz esztendővel úgy formulázza, hogy egy-, két- és három-szótagú nyelveket különböztet meg: az első csoport főképviseelője a kínai nyelv, mely valamennyi között a legprimitívebb, a második csoportba az indogermán nyelvek tartoznak, melyek a legtökéletesebbek, a harmadik csoportot pedig a sémi nyelvek alkotják. Ezt a beosztást nem kívánja azonban mint valami merev rendszert valamennyi nyelvre ráerőszakolni, hanem átmeneti nyelveket is különböztet meg, különösen a második és harmadik csoport között. Ezek közé az átmeneti nyelvek közé sorozza a finnt és a magyart is, a nélkül azonban, hogy a kettőt egymáshoz közelebbi viszonyba hozná: «Die meisten der in Europa noch vorfindlichen Sprachreste aus der älteren Zeit, gehören wohl in diese mittlere Classe der aus den andern beyden gemischten, oder doch zwischen ihnen in der Mitte stehenden Gattung von Sprachen, wie die celtische

¹⁾ V. ö. VASS BERTALAN id. m. 230—238. l.

oder gäelische (a kelta nyelvet nem sorozza az indogermán nyelvek közé), dann die finnischen oder andre solche antiquarische Bruchstücke für das allgemeine Sprachstudium; wobey sich oft eine patriotische Vorliebe, oder doch zuerst gelehrte Partheylichkeit einmischt und eine grosse Einseitigkeit der Ansicht, oder des Urtheils veranlasst . . . Bey dem vielfachen, und von der ältesten Zeit durch so viele Jahrhunderte fortgehenden, und sich oft wieder erneuernden historischen Zusammenhänge zwischen Nord-Afrika, und der Südküste des westlichen Europa, besonders der hesperischen Halbinsel, sollte man wohl glauben, dass dieses sich auch in der Verwandtschaft der Sprachen bewähren würde. Indessen aber finden die competentesten Beurtheiler und Kenner der baskischen Sprache in derselben keine Verwandtschaft mit dem ursprünglich afrikanischen, sondern eher mit dem scythischen Stamm der finnischen Sprache. An der Ostseite von Europa, ist dagegen die madyarische Sprache eine ganz entschieden asiatische, aus denen der mittleren Region dieses Welttheiles angehörenden; im grammatischen Bau aber hat sie Analogie mit jenen andern verwandten Sprachen der höheren Ordnung.»¹⁾

SCHLEGELT azonban nemcsak a magyarság történelme, nyelve és irodalma, hanem politikai felfogása is érdekelte, valamint nemzeti jellege, melyhez benső vonzódással közel férközni törekedett. Sokatmondók a következő sorok, melyeket nejének Pestről ír: «Dieser Tage speiste ich bei dem Grafen Brunswick; ²⁾ da war auch von dem Verbot der ausländischen Zeitungen die Rede, aber *ganz anders als* in Wien. Also hatte Gentz,³⁾ freilich bloss für hier, dennoch vollkom-

¹⁾ *Philosophie der Geschichte. In achtzehn Vorlesungen gehalten zu Wien im Jahre 1828.* Wien, 1829. I. k. 215—216. l.

²⁾ BRUNSWICK JÓZSEF gróf, Pest vármegye főispánja, septemvir, később országbíró, meghalt 1827-ben. V. ö. SZINNYEI, *M. Írók Élete*. I. k. (1891.) 1360—1361. hsb.

³⁾ FRIEDRICH VON GENTZ, az ismert publicista, ki 1802 óta osztrák szolgálatban állott és lassankint a restauráló törekvések egyik legbefolyásosabb harczosa lett. Nagyon érdekes GENTZ barátjának, VARNHAGEN VON ENSENEK hasonló nyilatkozata, ki Bécsből Magyarországon levő ezredéhez vonulva 1809 szept. 23-ikán az estét Pozsonyban SZÁPÁRY VINCZE gróf házában töltötte, a hol akkor nagy főrangú társaság volt együtt: «Ich erkannte

men Recht — auch sein übriger Unwillen gegen mein geliebtes Kalmuckenvolk ward mir ganz erklärlich; denn in der That hatte ich in jenem Cirkel genug, zu *erstaunen* und alles übrige zu errathen, worauf sein sehr gerechtes Urtheil sich gründen mag. Nur hat er freilich darin ganz Unrecht, die Gesellschaft für das Volk zu halten und von diesem weiter gar keine Notiz zu nehmen. Und doch mag es bei diesem wohl ganz anders aussehen, bei aller anscheinenden Rohheit, wenn man nur auf den rechten Grund geht. Erst gestern Abend machte ich an der Wirthstafel Bekanntschaft mit einem kumanischen Herren, so dass wir einige Stunden zusammen sitzen blieben. Welche Kenntniss der vaterländischen und der österreichischen Geschichte aus jeder Epoche, welche gute Gesinnung und herzliche Zuneigung für Oesterreich, welchen gesunden Verstand, welche richtige Ansicht des Krieges, ja der Lage von Europa fand ich nicht bei diesem Manne, vor dessen blassem, etwas riesenhaftem Anblick sich Gentz übrigens versöhnt haben würde. Von seinem Schnurrbart kannst Du Dir eine deutliche Vorstellung machen, wenn Du zwei grosse Schuhbürsten mit dem breiten Ende schräg gegeneinander hälttest. Einen so verständigen Ungar habe ich noch nicht gesehen. Aber freilich haben auch die Kumaner ihre eigene *freie* Verfassung wie die Sachsen in Siebenbürgen.» ¹⁾ Buda fekvéséről a következőket írja BOISSERÉE

mit Staunen, dass unter diesen vornehmen Ungarn auch Freunde der französischen Freiheit waren, die eben desshalb den Kaiser Napoleon am stärksten hassten, während Andre, im Hasse jener Freiheit, schon weniger gegen den Mann ergrimmt, der das französische Volk wieder unter eine Krone gebeugt hatte. Auch von der Grösse Napoleon's sprach ein Anwesender ohne Scheu, rühmte seine Kriegsthaten, und meinte, es müsste eine Lust sein, unter solch einem Anführer in den Krieg zu ziehen. Genug, es herrschte die grösste Freiheit der Meinungen, und niemand wurde wegen der seinigen angefeindet» (olv. *Ausgewählte Schriften* von K. A. VARNHAGEN VON ENSE. II. k. 1871. 279. 1).

¹⁾ DOR. V. SCHLEGEL id. levelezése, I. k. 387—388. l. — Felületes és könnyelmű ellenben SCHLEGEL nejének ítélte, ki már akkor új vallásának rajongója volt és mindenütt vallástalanságot és istentelenséget szimatolt: «Ungarn ist ein sehr schönes, ausserordentlich reiches Land — írja, Pestről Bécsbe visszatérván, fiának — aber noch beinah ganz unkultivirt. Es war mir oft dort zu Muth, als wäre ich in Otaheiti oder

SULPICIUSNAK 1910 jan. 10-én: «Wie soll ich Ihnen nur die Lage von Ofen, oder wie es sonst hiess, Eitzilburg, wo ich so lange hausen und harren musste, schildern? Wenn die Menschenkunst nur *etwas* dazu thun wollte, so wäre es vielleicht die schönste Stadt in Europa, wenigstens von allen an einem Fluss gelegenen. Die dasige Donau denken Sie sich wie einen wild gewordenen, grössern, mächtigeren Rhein. Und so ist auch die Gegend, kühn und gross, die Rheingegenden sind dagegen wie von Menschenhänden und Menschenwitz gemacht.»¹⁾

SCHLEGEL néhány nappal karácsony előtt visszatért Bécsbe,²⁾ és evvel nagyon alászállott a magyarság iránt való érdeklődése. A megígért nagy munka nem jelent meg, hanem e helyett — mint láttuk — csak egy-két elszórt megjegyzés történeti és nyelvészeti felolvasásaiban. Pedig ösztönzéseken Bécsben sem volt hiány, a hol SCHLEGEL nevével együtt sokat fordult meg magyar főúri szalonokban.³⁾ Pesti ismerőseivel is, nevezetesen SCHEDIUSSzal és HORVÁTTal, még egy ideig fenntartotta az összeköttetést. SCHEDIUS 1810-ben Bécsbe hivatott a hazai selyemtenyésztés ügyében való tanácskozássra,⁴⁾ mert e téren egy 1802-ben a selyemtenyésztésről kiadott

bei den Südseeländern; das Ansehen der Landleute ist wenigstens ganz so, sowohl in Rücksicht der Wohnung, der Kleidung und der ganzen Art, wie in allen ihren Einrichtungen, grade so wie man es in den Reisebeschreibungen findet. Auch ihr Charakter hat noch sehr viel wildes. Wir haben uns oft gedacht, ob nicht einmal hier noch grosse Völkerwanderungen einst hinziehen werden, so wie im Süden und im Westen nach Amerika. Der Gedanke würde als eine entfernte Aussicht etwas tröstliches haben, wenn nicht durch die allgemeine Verblendung und Verkehrtheit die Bildung dort angefangen würde, wo sie allenthalben jetzt aufhört, nämlich bei dem Indifferentismus und dem witzigen Unglauben. Ein Franzose hat einst von den Russen gesagt, *ce sont des ours poudrés*. Von den halbaufgeklärten, halb noch heidnischen Ungarn könnte man dasselbe vielleicht mit noch grösserm Recht sagen.» U. o. 385. l. Érdekes, de barátságstalan ismertetését adja Pestnek és a hazai gyümölcstermelésnek is. U. o. 396—7. l.

¹⁾ V. ö. Sulpiz Boisserée. I, 74.

²⁾ V. ö. DOR. v. SCHLEGEL id. levelezése, I. k. 396. l.

³⁾ SZÉCHENYI FERENCZHEZ és családjához való viszonyukat — kiadatlan levelek alapján — legközelebb fogom ismertetni.

⁴⁾ OLV. SZINNYEI, *Magyar Írók Élete*. XII. k. 1907. 337. hsb.

műve folytán tekintélynek örvendett. Bécsben tartózkodása alatt sokat érintkezett SCHLEGELLEL, sőt ebből az időből egy rövid levélke is maradt ránk, mely megíratását kétségtől csak annak a körülménynek köszönhetette, hogy a személyes találkozásban akadályozva voltak :

5.¹⁾

Ich nehme mir die Freiheit, Ihnen eine Anzahl Ankündigungen unsers *Beobachters*²⁾ zu senden, mit dem Gesuch so oft Sie nach Ungarn schreiben, eine oder die andre beizulegen u übrigen aller meiner *Bitten eingedenk*³⁾ zu bleiben.

Zugleich lege ich ein Paar Blätter Beylagen⁴⁾ bey über *Fox*⁵⁾ *Ulr. v. Hutten*⁶⁾ u *Deutsche Götterlehre*⁷⁾ die von uns herrühren. In der Hoffnung Sie bald zu sehen

Ihr ganz ergebener

Fr. Schlegel.⁸⁾

Még egyszer, 1813 január 27-ikén írt SCHLEGEL SCHEDIUSnak levelet, melyben arra kéri, hogy hazájában szerezzen híveket a

¹⁾ *Tud. akad. kéziratár*: Lev. 4-r. 154. sz.

²⁾ Aláhúзва. — E hírlap teljes címe: *Der Oesterreichische Beobachter*. Folytatása volt a fentemlített *Oesterr. Zeitung*nak; SCHLEGEL 1811 febr.-ig szerkesztette, v. ö. L. GEIGER id. ért., *Jahrb. d. Grillparzer-Gesellsch.* XVI. évf. 310. l. — A lap prospektusa nincs a levélhez mellékelve.

³⁾ Aláhúзва.

⁴⁾ A sor fölé írva.

⁵⁾ Aláhúзва. E cikk címe: *Über Fox und dessen historischen Nachlass*; megjelent az említett hírlap 1810. évf. *Beylage*-jének 20-ik (aug. 15.) és 24. (aug. 29.) számában.

⁶⁾ Aláhúзва. Ezen ismertetés címe: *Gedichte von Ulrich von Hutten und einiger seiner Zeitgenossen, herausg. von Aloys Schreiber (Heidelberg, bey Engelmann 1810.)*; megjelent a *Beylage* 20. (aug. 15.) számában. Mindkét cikk tehát — e levél alapján — SCHLEGELnek tulajdonítandó; v. ö. L. GEIGER id. ért. 306—307. l.

⁷⁾ Aláhúзва. Ezen értekezés címe: *Über die Götterlehre und älteste Poesie der Deutschen. (Aus F. Schlegels historischen Vorlesungen)*; megjelent a *Beylage* 26. (szept. 26.) számában.

⁸⁾ A levél 8-r., 4 old., de csak az első oldalra írva. Címzés és keltezés nincs, de világos, hogy a Bécsben időző SCHEDIUSHOZ van intézve, még pedig — mint az utolsó *Beylage*-szám melléklete mutatja — 1810 szept. 26-ika után.

tőle szerkesztett *Deutsches Museum* számára és álljon be a folyóirat, valamint a *Wiener allgemeine Litteratur-Zeitung* munkatársai közé:

6.¹⁾

Herrn Prof. SCHEDIUS
Pesth.

Wien den 27 Januar
1813.

Hochgeehrtester Herr Professor,

Schon lange wollte ich mir die Ehre geben, meine persönliche Bekanntschaft mit Ihnen schriftlich zu erneuern, aber Unpässlichkeiten und Ueberhäufung mit Geschäften, welche mich zwangen, oft auch die dringendste Korrespondenz zu vernachlässigen, haben mich bisher noch immer abgehalten. Ich übersende Ihnen hiebei die Ankündigung²⁾ des zweiten Jahrganges meines deutschen Museums, wovon das erste Stück so eben die Presse verlassen hat. Mein Bestreben bei diesem Journal hat sich im ersten Jahrgange hinlänglich ausgesprochen, und es wäre mir sehr erfreulich, wenn eins und das andre sich auch Ihres Beifalls und Ihrer Theilnahme hat rühmen dürfen. Die uralte Verbindung zwischen Ungarn und Deutschland wird auch dort, wie ich hoffe, manches interessant gemacht haben, was zunächst nur Deutschland und Oesterreich anging, und insofern bitte ich Sie, das Museum auch bei Ihren Landsleuten bestens zu empfehlen. Zugleich aber thue ich die andre Bitte, auch Sie künftig zu meinen Mitarbeitern zählen zu können, und ich hoffe, Sie werden mich keine Fehlbitte thun lassen. Historische Aufsätze und kleinere Abhandlungen dieser Art würden mir für den Zweck des Journals immer am angenehmsten seyn. So glaube ich z. B. dass Bemerkungen über Stephan den Heiligen und seine Ansichten und Ideen von allgemeinem Interesse durch Sie könnten gemacht werden. Doch auch über ungarische Poesie, sowohl über die ältere, als über die neuere des Kisfaludy würde gar manches mir sehr Willkommen zu sagen seyn.

Herr von Sartory³⁾ hat mir gesagt, dass Sie auch an unserer neuen Litteraturzeitung Antheil zu nehmen sich bereit hätten finden

¹⁾ *Tud. akad. kéziratár:* Lev. 4-r. 154. sz.

²⁾ Ez — egy nyomtatott hasáb — a levélhez van mellékelve; megjelent a *Deutsch. Museum* I. (1812.) évf. nov. füz. 463. l.

³⁾ SARTORY FERENCZ, szül. 1782, megh. 1832, a *Wiener allg. Litteraturzeitung* és a *Vaterländische Blätter* szerkesztője. V. ö. C. v. WURZBACH, *Biogr. Lexikon*. 28. k. 252—255. l.

lassen. Ich habe die Redaction des philosophischen Fachs übernommen,¹⁾ wenn es Ihnen daher gefällig wäre, mir diejenigen Bücher nachmahhaft zu machen, welche Sie etwa recensiren möchten, so würden Sie mich verbinden. Nur müsste ich bitten, nicht zu wenig Bücher zu nennen, weil eins und das andre gar wohl schon vergeben seyn könnte.

In Hoffnung einer baldigen gütigen Antwort habe ich die Ehre zu seyn

Ihr ergebenster Diener²⁾

Friedrich Schlegel
verte

Kein angenehmeres Geschenk könnten Sie mir für das Museum machen, als wenn Sie mir Ihre herrlichen Ideen über Stephan den Heiligen oder den Grossen in einem darstellenden Aufsätze mittheilen wollten. Solche Männer wie dieser grosse Monarch, den Sie ganz kennen u zu würdigen wissen,³⁾ sind es gerade, die man unsrer Zeit zum Muster aufstellen muss!⁴⁾

Hogy SCHEDIUS SCHLEGEL felszólítására dolgozott-e a *Wiener allg. Literatur-Zeitung*ba (1813—16), a cikkek névtelensége miatt nem állapítható meg.⁵⁾ A *Deutsches Museum* (1812—1813), mely akkor a legtekintélyesebb német folyóirat volt és a melynek munkatársai, SCHLEGEL VILMOS, GÖRRES, a GRIMM-testvérek, HUMBOLDT VILMOS, JEAN PAUL, KÖRNER (apa és fiú), FOUQUÉ stb. az akkori német irodalom és tudomány legelőkelőbbjei közé

¹⁾ V. ö. O. F. WALZEL id. ism. *Anz. f. d. Alt. u. d. Lit.* XIX. évf. 84. l. és u. a., *Fr. Schlegel's Briefe an seinen Bruder Wilhelm.* 539. l.

²⁾ A levél eddig idegen kéztől (nejétől!) írva; SCHLEGELTől az aláírás és az utolsó oldalon álló (erre vonatkozik a Schlegel kezétől való «verte») utóirat.

³⁾ Tehát SCHLEGEL SCHEDIUSSzal többször beszélgethetett Szt. Istvánról, a ki az egész magyar történelemből legjobban ragadta meg a — katholizált — német író figyelmét.

⁴⁾ A levél 8-r., 4 old., mind a négyre írva; külső címzés nincs.

⁵⁾ Philosophiai munkákról általában kevés ismertetés jelent meg a *W. A. L. Z.*-ban, az első (1813.) évfolyamban mindössze négy, ezekből kettő (a márcz. 30-iki és aug. 24-iki számban) F. S. aláírással, a mi valószínűleg SCHLEGEL szerzőségére vall, és így talán helyreigazítandó WALZEL állítása (*Fr. Schlegel's Briefe an seinem Bruder Wilhelm.* 539. l. 1. jegyz.): «Von Friedrich scheint nichts in ihr zu sein.»

tartoztak, sajnos, nem talált - mint a folyóirat tartalma mutatja — a magyar tudomány képviselői részéről megfelelő szellemi támogatásra. Pedig hogy SCHLEGEL mily nagy súlyt vetett a magyar írók közreműködésére, mutatja HORVÁTHoz intézett és Bécsben 1811 okt. 30-ikán kelt levele, melyben régi ismeretségek jogán őt is kéri, hogy az akkor még csak megindítandó folyóirat munkatársai közé lépjen, a mit HORVÁT, a ki már gyermekkorában feltette magában, hogy a német nyelvet soha nem fogja irodalmilag használni,¹⁾ persze nem tett meg.

7.²⁾

Wien. den 30ten October 1811.

Geehrtester Herr u Freund!

Ich habe schon lange eine Gelegenheit gewünscht, mein Andenken bey Ihnen zu erneuern. H Prof. Schedius wird Ihnen vorigen Winter³⁾ meine Empfehlungen überbracht haben. Es brachte mir einmal ein Bekannter von Ihnen einen Gruss, allein er war im Vorbeygehn an einem dritten Orte. Ich erfuhr weder seinen Namen noch seine Adresse u sah ihn nicht wieder.

Ich habe jetzt eine Bitte, an deren Erfüllung mir sehr gelegen ist. Mit Anfang des Jahres 1812 erscheint allhier unter meiner Aufsicht eine Zeitschrift unter dem Titel *Vaterländ. Museum*,⁴⁾ welche nicht bloss Abhandlungen und Aufsätze, sondern auch ausführliche Recensionen aus dem Gebiete der *Geschichte*,⁴⁾ moralischen u politischen Philosophie, u Kunst u Litteratur enthalten soll. Es ist mein lebhafter Wunsch, dass auch *ungrische*⁵⁾ Geschichte u Litteratur in dieser Zeitschrift⁶⁾ mit umfasst werden. Hiezu erbitte ich mir Ihre Theilnahme. Die Gegenstände überlasse ich ganz Ihrer Wahl, sowie auch jedem Recensenten frey steht, sich zu nennen oder ungenannt zu bleiben. Eine Anzeige von *Engels*⁴⁾ Werk, 1ter Theil,⁷⁾ von *Schwartner*⁴⁾ etc. wäre eine Ihrer würdige Aufgabe.

¹⁾ V. Ö. MÁTRAY GÁBOR, *Emlékezés Horvát István Széchenyi országos könyvtári ör fölött*. Pest, 1847. 10. l.

²⁾ *Nemz. múz. kéziratár*: Irodalmi Levelestár.

³⁾ «vorigen Winter» közbeszúrva.

⁴⁾ Aláhúзва.

⁵⁾ Kétszer aláhúзва.

⁶⁾ «Zeitschrift» után egy szó áthúзва.

⁷⁾ «1te Theil» közbeszúrva.

Was haben Sie zu dem Gustermann gesagt? ¹⁾ — Es versteht sich, dass auch eigne Abhandlungen von Ihnen mir eben so willkommen seyn werden u noch mehr als Recens. — Was ich gleichfalls sehr wünschte, wäre eine Auseinandersetzung der poetischen Verdienste Ihres *Kisfaludi*.²⁾ Diess sollten Sie oder H. Pr. Schedius übernehmen. — Auch *Kürzere Nachrichten* ³⁾ von den neuesten Fortschritten der ungrischen Litteratur u allem was darin u dafür geschieht ⁴⁾ werden mir sehr willkommen seyn. Um diese bitte ich Sie vorzüglich. — Für den Bogen Honorar bestimmen die Verleger jetzo 12 Guld. Silber ²⁾-geld.⁴⁾

Der Ueberbringer dieses Briefes, Se. Excell. der Preussische Gesandte, *Baron Humboldt*.²⁾ hat seit einiger Zeit bey Pr. Marton ²⁾ angefangen, ungrisch zu lernen, u wird sich sehr freuen, Ihre Bekanntschaft zu machen. Wenn ich erst durch die Antwort das Nähere über Ihren jetzigen Aufenthalt erfahren habe, so werde ich Ihnen sobald sich eine Kostenfreye Gelegenheit darbietet, eines oder das andre von meinen Arbeiten übersenden.

Ich hoffe auf eine baldige Antwort u bin mit aufrichtiger Hochachtung

Ihr ergebenster
Friedr. Schlegel
k. k. Hofsecretär
*Neuthor Bastey N° 1244.*²⁾

Beyträge für die Zeitschr. bitte ich zu adressiren an die *Buchhändler Heubner & Volcke* ²⁾ auf dem hohen Markt.⁵⁾

E levelet tehát SCHLEGEL Pozsonyba küldte Horvátnak, még pedig HUMOLDT VILMOS báró, a bécsi porosz követ által,⁶⁾ a ki Horvártal bizonyára SCHLEGEL kitüntető figyelmeztetésére — megismerkedni óhajtott. A báró személyesen vitte el a levelet

¹⁾ Bizonyára a bécsi ANTON WILH. GUSTERMANN ezen nagy port vert művére czéloz: *Die Ausbildung der Verfassung des Königreiches Ungern*. Wien, 1811. 2 köt.

²⁾ Aláhúзва.

³⁾ «u allem... geschieht» közbeszúrva.

⁴⁾ BOISSERÉE SULPICIUSNAK SCHLEGEL 15 frtot ajánlott fel; v. ö. FR. DEIBEL, *Dorothea Schlegel als Schriftstellerin*. (Palaestra. XL. k.) Berlin. 1905. 173. l.

⁵⁾ A levél alakja 8-r., 4 old., mind a négyre írva; czímzés nincs.

⁶⁾ HUMOLDT ezúttal 1810 okt. közepétől 1813 jún. 1-ig tartózkodott Bécsben. V. ö. R. HAYM, *Wilhelm von Humboldt*. Berlin, 1856. 290. és 299. l. Aztán részt vett a bécsi kongresszusban is.

HORVÁT lakására — de nem találta otthon, mert HORVÁT ugyanakkor Bécsbe utazott volt. HORVÁT mint ÜRMÉNYI JÓZSEF ország-bíró titkára tartózkodott az 1811–12-iki diéta alatt Pozsonyban és bizonyára a diéta miatt (ill. az udvar kedvéért) rándult le HUMBOLDT is hivatalos minőségben ¹⁾ Pozsonyba. HORVÁT többször is felnézett Bécsbe: mikor első ízben fent járt, SCHLEGELT semmiképen fel nem találhatta; második felrándulásakor azonban találkozott vele, és harmadik útja alkalmával HUMBOLDTtal is. HORVÁT ezen bécsi útjáról igen kimerítő értesítést küldött egy kiadatlan, szinte könyvnyi terjedelmű és 1811 decz. 17—22-ig Pozsonyból írt levélben SZEMERE PÁLNAK, melynek SCHLEGELRE és HUMBOLDTTRA vonatkozó része ²⁾ német irodalomtörténeti szempontból is igen becses adalék. «Második föl rándulásomkor — írja HORVÁT említett levelében ³⁾ 20 egész Német forintot füzettem a' sok keresgélés miatt Kotsisomnak, míg végre reá (t. i. SCHLEGELRE) akadhattam. Örült szerfölött, hogy látott, de bámúlt is egyszer-smind, mert előtte valo nap küldött Hozzám Posonba levelet Humboldt Baro Burkus Országi követtől, a' híres Amerikai utazó Testvérétől, 's kért; hogy Magyar Országra nézve segéde lennék a' *Vaterländisches Museum* ⁴⁾ név alatt 1812-dikben kijöendő havi írásának készítettetésében. Minden Arkusért 12 forintot ígért ezüst pénzben, 's tölem Recenziókat kívánna leginkább, és tudós Értekezéseket a' Magyar Dolgokról és Litteratúráról. E' levele által egyszer-smind alkalmat akara adni, hogy az említettem követtel Mártonnak ⁵⁾ a' Magyar Nyelvben most Tanítványával, és Nagy Philologussal meg esmérkedhessem, mivel ő régóta személyesen ohajtott engemet esmérni.

¹⁾ A *Magyar Kurír* 1811. évf. 36. (nov. 1.) számában e személyi hírt hozza: «A' Frantzia Császári rendkívül való követ Gróf Otro, és a' Prussziai Királyi követ HUMBOLDT Úr, a' múlt héten Posonba menvén egynehány napig ott múltattak.»

²⁾ VASS BERTALAN (id. m. 203–205. l.) czéljához képest — csak egy-két vonást ragadott ki belőle.

³⁾ *Nemz. múz. kéziratár*: Irodalmi Levelestár: 4-r. 6 ív; az idézett részlet a 25–26. és 27—28. old.

⁴⁾ Aláhúzva.

⁵⁾ Ugyane levél 24. l.-ján igen lenézőleg beszél HORVÁT MÁRTONRÓL, a kívül Bécsben több ízben találkozott, még pedig pedig nemcsak mint tudósról, hanem mint emberről is.

A' követ távúl létemben maga hozta szálásomra a' levelet, de sikertelenül, mert épen addig mulatott ő Posonban, a' meddig én Bétsben. Így egymást nem láthattuk. Harmadik Bétsi utamban tehát el mentem hozzá Schlegellel, hogy kívánságának eleget tennék. Ki nem mondhatom, mi örömmel vette látogatásomat, elhalmozott magasztalásaival, sokat beszélt velem a' Nyelv philosophiájáról, kétszer asztalához ültetett, 's midőn mind a' Nyelvről közönségesen, mind különösen a' Magyar Nyelvről el mondtam Neki hoszasan gondolataimat, kért: hogy azokat Német Országgal minő hamarább közölném, hogy Bernhárdi és Vater az ő jó esmerősei minő hamarább tanulják betsülni a' Magyar Nyelvet is. Sajnálotta, hogy tölem nem tanulhatja Nyelvünket, és minden szova oda tzélozott, hogy Mártontól tsak Mechanice kéntelenítettik tanulni. — De elég már ez Humboldtól. — Maga Schlegel most is, mint egykor Pesten midőn Magyarúl tanítottam — szünet nélkül borral kínál, 's a'val ditsekedett, hogy Bétsben egy Bóltban igen jó Magyar Országi Borokat kaphatni. Neszmélyit hozott előmbe, és almát, azon kinyilatkoztatással, hogy az utóbbiakra igen jó izüen esik az ivás. . . .¹⁾ Schlegel azon könyvvel, mellyet az Indiai nyelvekről írt, meg nem ajándékozott, hanem egy újjal, melyet *Historische Vorlesungen*²⁾ név alatt bocsátott nem rég napfényre. Amazt bírni nem igen kívánom, mert Indus Nyelvbéli járatossága gyanús előttem. A' Németek mihelst egy Grammatikát olvasnak valamely nyelvről, tüstént tudják a' nyelvet, írnak róla, és mi ténnet hajtunk tudományoknak.» Horvát második bécsi tartózkodása, mint SCHLEGEL levelének kelte mutatja, nov. legelejére esik, a harmadik pedig nov. második felére és két hétre terjedt.³⁾ E levél tartalmáról, különösen a SCHLEGELT és HUMBOLDTOT illető részről, VITKOVICS MIHÁLY 1812 márcz. 14-ikén KAZINCZYT is értesítette, avval az érdekes hozzáadással, hogy

¹⁾ A következőkben HORVÁT leírja, hogy a bécsiek mily «nagy tökéletességre» vitték az evésben és ivásban.

²⁾ Aláhúzva. Ezen már fent említett munka czíme: *Vorlesungen über die neuere Geschichte*. Wien, 1811.

³⁾ Az idézett levél 32. lapján mondja: «El is hagytam (t. i. Bécsét) két hét mulva, 's December kezdetén ismét Vércim között valék . . . December 2-dikán estve értem Posonba.»

SCHLEGEL HORVÁTOT «a' Titkos Politzáj tagjai közé nagy ígérekkel be akarta verboválni, de a nagylelkű Hazafi megvetette.»¹⁾ HORVÁT az idézett levélben nem szól SCHLEGEL ezen kísérletéről, de azért aligha lehet VITKOVICS állításában kételkedni, melyet már az a körülmény is hihetővé tesz, hogy SCHLEGEL a bécsi reactio készséges híve volt.

HUMBOLDT VILMOS bécsi követsége idejében igen sokat foglalkozott nyelvészeti tanulmányokkal és nemcsak magyar nyelvtanítót járatott megához, hanem szlávot is, még pedig KOPITAR BERTALANT,²⁾ a ki MÁRTONNÁL mindenestre jelentékenyebb ember és tudós volt. MÁRTON egy kevésbé ismert értekezésében,³⁾ melyben a magyar nyelv eredetének kérdésével foglalkozik, maga értesít bennünket arról, mikép vezette be HUMBOLDT nyelvünk ismeretébe. HUMBOLDT volt egyúttal «azon Nagy ember és széles tudományú Férjfiú», a ki MÁRTON «figyelmét ezen vi'sgálódásra felbuzdította»: ⁴⁾ valójában azonban az egész dolgozat nem egyéb phantasticus kísérletnél, melyhez HUMBOLDT szellemének semmi köze.⁵⁾ «Midőn a' tisztelt Báró Úr — így

¹⁾ KAZINCZY levelezése, kiadta VÁCZY, IX. k. 335—36. l.

²⁾ Olv. *Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar*, herausg. von V. JAGIĆ. Berlin, 1885. 272—273. l.

³⁾ *Értekezés a' magyar nyelv eredetéről, természeti tulajdonságairól, kimérhetése, fundamentos tanulása és könnyű tanítása legjobb módjáról. Bétsben, 1830.* Ez az értekezés abban az alakban, melyben én ismerem (8-r., 32 l.), egy nagyobb tanulmánynak csak bevezető része, melyből az ígért «metszett táblák» is hiányoznak. A könyv igen ritka; én a kolozvári unit. főgymnasium példányát használtam. Tudtommal Budapesten a nagy könyvtárak közül csak a Tud. Akadémia könyvtárában van meg.

⁴⁾ Olv. id. ért. 5. l.

⁵⁾ MÁRTON azt hiszi, «hogy valakik munkáját figyelemmel és minden balvélekedésektől ment magyar lélekkel megolvassák, vele együtt, mindaddig a' Magyar Nemzetet esmerendik a' több vele rokonos napkeleti Nyelvek fő anyanemzetségének lenni; valameddig más valaki, akár a' félholt Zsidó, akár az élő Arabs, Persa, Török 'sa't. nyelvekben, ennyi eredeti szépséget és tökéletességet, mint a' mennyit a' Magyarban találunk, nem mutathat.» Id. ért. 9. l. MÁRTON elmélete a hangok symbolikus magyarázatán alapszik; HUMBOLDT is megengedi, hogy hang és gondolat közt bizonyos symbolikus összefüggés lehetséges (*Gesamm. Schriften. Herausg. von der königl. Preuss. Akad. der Wiss.* VII. k. 76—77. l.), de annyira távol áll MÁRTON naivságától, hogy ez — mint a vonal feletti idézet is mutatja — csak annak félreértéséből meríthetett elméletéhez ösztönzést

értésit MÁRTON — mint Követ, ezelőtt 18 esztendővel Bétsben lakott, arra határozta magát, hogy a' Magyar nyelvet megtanulja; hallván, hogy ez is egy a' napkeleti nyelvek között, mellyeket ifjú korában midőn a' Diplomatikai pályára készült, nagy szorgalommal tanult. — Szerentsém lévén a' Követ Úrnak naponként a' magyar nyelvből órákat adni, minekutána egy hónap alatt a' Grammatika tabellaris tanításának vége lett, 's magyarból németre kezdett fordítani, tapasztaltam, hogy a' melly magyar szók egyszer kétszer a' fordításban előfordultak, azokat többé el nem felejtette. Nem titkolhattam el ezen való való tsudálkozásomat, melyre e'ként felelt. «A' magyar nyelvnek alkotása nem fárasztja el a' napkeleti nyelvekben jártas tanuló figyelmét, és így ezt ennek igen egyszerű grammatikai szerkesztése mellett egyedül a' még esmeretlen szók megjegyzésére annál élesebben fordíthatja. Sok szónak jelentése esmeretes ugyan már előttem a' Török, Persa, és Arabs nyelvből, de leginkább könnyítik a' szók megtartását az eredeti törzsök vagy gyökér betűk, mellyeket nemcsak a' napkeleti de még többnyire a' nyugoti nyelvekben is feltalálhatni, 's 'a' mellyek egy közös eredetre mutató jelbetűk». Későbbben, jobban esmervén már nyelvünknek természeti alkotását a' tisztelt Követ Úr, arra buzdított különösen, hogy igyekezném kitapogatni, honnan vették eredeteket a' szószármaztató végzetek vagyis szóképzők hangtalan betűi? Mert, ha szinte némellyeknek gyökerei már fel nem találhatók volnának is a' nyelvben, ha a' szokásból kimentek, és e' miatt mindegyiknek származását világosan meghatározni nem lehetne, úgy, mint p. o. a' *d*, *l*, *t*, betűkét, mellyekkel a' mássalérthetőktől többnyire két, néha három iget is formálunk -- a' mint alább bővebben meglátjuk -- 'sa't; ez mégis, és leginkább ez, mind a' szónyomozás felette fontos tudományában, mind a' nyelv eredete kinyomozásában vezér fonálul szolgálhat, 's végre felvilágosító resultatumokra vezethet.»¹⁾ De hogy HUMBOLDT önállóan, MÁRTON vezetése nélkül is, mily buzgósággal foglalkozott abban az időben a magyar nyelvvel, mutatja

¹⁾ Id. ért. 6—7. l. — MÁRTON «Előljáró Beszéd»-ének e részét RUBINYI MÓZES is közli: Általános nyelvtudomány. (Tudományos Zsebkönyvtár 192. 193. sz.) 1907. 104 106. l.

egy Burgörnerből 1812 júl. 3-ikán WOLF FRIGYES ÁGOSTHOZ, a nagy philologushoz intézett levele, melyben írja: «Ich bin hier allein in Burgörner, liebster Wolf, und habe nicht einmal eine Tafel-, sondern höchstens eine Chiffonieren-Bibliothek, ausser ihrem Plato, bloss einige ungrische Bücher, da ich diese Sprache. auf die Sie wegen der Betonung sonst auch hielten, so ziemlich gelernt habe». ¹⁾

HUMBOLDT nem is hagyta felhasználatlanul magyar nyelvtanulmányának eredményeit. A különböző nyelvek összehasonlításában többször mutat rá a magyar nyelvnek is valamely jellemző sajátására, így különösen a *-lak*, *-lek* tárgyas személyragra. Pl. «Es ist nicht unnatürlich, bei der Erwähnung einer Handlung zugleich den Gegenstand hinzuzufügen, auf welchen sie sich bezieht . . . Es ist daher nicht zu wundern, dass es Sprachen giebt, welche die Pronomina, die vom Verbo regiert werden, so nah an dieses heften, dass sie Theile der Conjugation desselben werden. Alle Semitischen Sprachen, die Türkische und Persische, die Finnische und Ungrische haben diese Gewohnheit, allein alle thun dies nur in wenigen Fällen, und die Ungrische hat bloss eine schwache Spur davon übrig behalten. Sie bezeichnet nemlich bloss den einzigen Fall, wo die 1. Person des Singulars das Pronomen der zweiten Singularis im Accusativ regiert, und da heftet sie nicht das gewöhnliche Pronomen an, sondern ändert die Endigung; doch liegt in dieser vermuthlich ein verloren gegangenes Pronomen zum Grunde. So sagt man nicht *latom tegedit*, ich sehe dich, sondern mit einem Worte *latlak*.» ²⁾ Többször és bőven szól a magyar magánhangzók illeszkedéséről is, pl. *Ueber die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues* ³⁾ című művében, mikor

¹⁾ Olv. *Wilhelm v. Humboldt's gesammelte Werke*. V. k. Berlin, 1846. 294. l.

²⁾ Olv. *W. v. Humboldt's Gesammelte Schriften. Herausg. von der k. Preuss. Akad. d. Wiss.* IV. k. 244. l.; v. ö. még u. o. 256. l., III. k. 265, 310 és 311. l.

³⁾ Ez azonban nem tévesztendő össze HUMBOLDT egy hasonló című tanulmányával: *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechtes* (közölve id. kiad. VII. j. k.), mely bevezetésül szolgál HUMBOLDTnak a kawi-nyelvről szóló nagy művéhez: *W. von HUMBOLDT, Über die Kawi-sprache auf der Insel Java*. I. k. Berlin, 1836, I - CCCCXXX. l.

azt akarja bizonyítani, hogy a nyelvekben beálló változásokat és alaki szegényedést egyrészt az idő, másrészt az irodalom kiegészítő és egyszerűsítő hatása okozza: «Die Ungrische Sprache theilt nämlich die Vocale in drei Classen, starke, *a, o, u*, schwache, *e, ö, ü*, und gleichgültige, *ä, i, e*. In wahrhaft Ungrischen Wörtern finden sich niemals zugleich Vocale der beiden ersten Arten, die Vocale eines jeden gehören bloss einer von beiden an, nur die dritten vermischen sich mit beiden. Dies ursprüngliche Bildungsgesetz der Wörter geht auf die grammatische Anfügung über. Der Vocal des Stammworts bestimmt den des Affixes; *hal*, Fisch, *hal-ak*, die Fische, *kar*, Arm, *karok*, die Arme. *üst*, der Kessel, *üstök*, die Kessel. Die Affixe können aber zum Theil mit einem suffigirten Pronomen allein stehen, und als dann bestimmt ihr Vocal den des Pronomen. So wird *nek*, die den Dativ bildende, aber immer suffigirte Präposition, zu *nak* in *halnak*, dem Fische, behält dagegen sein *e* in *nekem*, mir, *neked*, dir, u. s. f. Es gilt daher als allgemeines Gesetz, dass der Vocal des selbstständigen Worts unverändert bleibt, dagegen der des abhängigen sich nach jenem umwandelt . . . Der Ungrische Vocalwechsel beruht auf dem Wohl lautgesetz, in demselben Wort nur gleichartige Vocale zu lieben, besteht immer in einer Wirkung der Anfangssyblen auf die Endsyblen, und wird zum Bildungsmittel der Einheit des Worts, verwandelt das getrennte oder locker angefügte grammatische Zeichen in wirkliche Beugung . . . Nun ergibt sich aus der Vergleichung der ältesten Denkmäler der Ungrischen Sprache, dass dies Gesetz ehemals in geringerem Umfange beobachtet wurde, als jetzt, und zwar mit folgendem merkwürdigen Unterschiede. Bei Affixen, die niemals Selbstständigkeit erhalten, und nur in einem einfachen Consonanten bestehen, der mit einem Bindevocal an den Endconsonanten des Wortes geheftet wird, wie das *t* des Accusativs, folgt bei den Aelteren und Neueren dieser Bindevocal dem des Worts; *hal-at*, den Fisch, *tüz-et* (spr. tüset), das Feuer. Affixe dagegen, die unter Umständen selbst Suffixe annehmen, erscheinen in den ältesten Sprachurkunden noch mit unverändertem Vocal, und erst die spätere Sprache unterwirft sie der regelmässigen grammatischen Umbildung. In dem ältesten Denkmal der Ungrischen Sprache, einer Leichenrede,

die zwischen das Jahr 1192 und 1210 gesetzt wird, findet man daher *halal-nek*, dem Tode, *Paradisum-ben*, in dem Paradiese, wo die spätere und heutige Sprache *halal-nak*, *Paradisum-ban* sagen. Dieselbe Unregelmässigkeit dauert, und zwar immer nach dem Grade ihrer mehreren Selbstständigkeit, auch bei nachfolgenden Schriftstellern noch fort, und hat sich bei dem gemeinen Volke, vorzüglich in einigen Gegenden, bis auf dem heutigen Tag erhalten. So ist dies auf der einen Seite als ein wirkliches Beispiel der sich durch die gebildete und Schriftsprache befestigenden Gesetzmässigkeit grammatischer Formen, indem es zugleich auf der andren die Beharrlichkeit zeigt, mit welcher das Volk sich der Umänderung stammhafter Vocale widersetzt.»¹⁾

A magyar nyelvtörténet még felületes ismerőjének is HUMBOLDT e fejtegetésénél okvetetlenül a nagy RÉVAI jut eszébe. És tényleg HUMBOLDT hivatkozik is jegyzetben az *Antiquitates literaturae Hungaricae*-re (p. 9 17, 91 -100) és az (*Elaboratio*) *Grammatica Hungarica*-ra (I. 96—101) evvel a megjegyzéssel: «Ich freue mich bei dieser Veranlassung diesen Mann nennen zu können, dessen Werke lange nicht so bekannt zu seyn scheinen, als sie durch den sich in ihnen ankündigenden, von richtigen Begriffen über Sprachentstehung und Bildung geleiteten gründlichen Forschungsgeist verdienen.» Sajnos, HUMBOLDT e munkája, melyet 1827-1829 között írt, csak 1907-ben jelent meg először nyomtatásban,²⁾ és így HUMBOLDT nem érthette el célját, hogy a külföldi tudomány figyelmét az ebben a tekintetben is sorsüldözött RÉVAIRA felhívja. Azonban a nagy HUMBOLDTnak az a fényes elismerése így is jól eső elégtétel, habár csekély vigasztalás azért a terméketlenségért, melyre a végzet a jövőben bizakodó RÉVAI eszméit ítélte.³⁾ HUMBOLDT már azért is

¹⁾ Oly. HUMBOLDT össz. műveinek id. kiad. VI., k. (1907), 222—223. l.; v. ö. még u. o. 298. l.

²⁾ V. ö. HUMBOLDT össz. műveinek id. kiad. VI., k. 334. l. 10. jegyz., és H. STEINTHAL, *Die sprachphilosophischen Werke Wilhelm's von Humboldt*. Berlin, 1884, 8 10. l.

³⁾ RÉVAI grammatikáját említi VATER JÁNOS is, még pedig két helyen: *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde*. II. k. Berlin, 1809. 783. l. és *Litteratur der Grammatiken, Lexika und Wörtersammlungen aller Sprachen der Erde*. Berlin, 1815. 137. l.; de hogy RÉVAI műveit nem ismerte, igen

megérdemelte, hogy a magy. tud. Akadémia 1834 nov. 8-iki nagygyűlésén külföldi levelező tagjává választotta.¹⁾

II. A Grimm-testvérek, Büsching és v. d. Hagen.

SCHLEGELT és HUMBOLDTOT népünk és nyelve első sorban általános nyelvészeti és kulturtörténeti szempontból érdekelte. Más irányú a GRIMM-testvérek és azon tudósok érdeklődése, a kik a lassankint kialakuló germanisztika első önálló művelői voltak. Nyelvünkkel magával a germaniszták közül, úgy látom, csak GRIMM JAKAB foglalkozott komolyabban és el is sajátította a hogy maga mondja²⁾ — αὐτοδιδασκῶς annyira, hogy nyelvtörténeti műveiben tudományos segédeszköznek használhatta. A finn-magyar nyelvrokonság álláspontjára helyezkedve élénk figyelemmel kíséri a finnugor nyelvhasznításra vonatkozó irodalmat és rámutat a finn és a magyar nyelvben uralkodó magánhangzó-illeszkedésre, melyben hasonlóságot talál a német «Um-

valószínű, még nevét is hibásan «Ravai»-nak írja. HUMBOLDTNÁL is az id. kiad.-ban «Rávai» áll, de ez kétségkívül a kézirat hibás olvasásának tulajdonítandó.

¹⁾ V. Ö. VISZOTA GYULA, *Tagajánlások az Akadémiában 1847-ig. Akad. Értesítő.* 1906. 508. l., hol — mint VISZOTA GYULA barátom értesít — HUMBOLDT SÁNDOR tévesen van VILMOS helyett említve. A kitüntetésért küldött köszönő sorokat VISZOTA nem találta; valószínű, hogy HUMBOLDT, ki akkor már beteg volt és rövid időre rá, 1835 ápr. 8-ikán meg is halt, ilyeneket nem is küldött. Nekrologját TOLBYTÓL olv.: *M. Tudós Társasági Névkönyv 1836-ra.* 84—85. l. — LITZMANN ALBERT, HUMBOLDT id. kiadásának egyik szerkesztője, írja (IV. k. 436. l.): «Ein vollständiges Bild seiner (t. i. HUMBOLDT) immensen, stätig wechselnden Arbeitskraft auf dem weiten Gebiete der Linguistik erhält man jedoch erst dann, wenn man sich einen Überblick über den reichen handschriftlichen Nachlass verschafft hat, den auf Grund seines letzten Vermächtnisses die königl. Bibliothek in Berlin verwahrt. Diese grosse Zahl von Fascikeln mit ihren unzähligen kleineren und grösseren Ausarbeitungen, Studien, Sammlungen, Exzerpten, Notizen über fast alle Sprachen der Erde zeigt uns mit sprechender Deutlichkeit die weitfassenden Interessen und den eisernen Fleiss des in beständigem Lernen alternden Mannes.» Hogy ezek közt magyar nyelvi jegyzetek is vannak, kétségtelen; a kinek módjában van hozzájuk férni, ismertetésükkel igen érdekes munkát végezne.

²⁾ Alább még említendő levelében, *Zeitschr. f. d. Altertum*, 42. k. (1898.), 327. l.

laut»-hoz és általában a német vocalis-assimilációhoz.¹⁾ Más alkalommal a finn és magyar nyelv közt fönnálló azon hangtani jelenségre hívja fel a figyelmet, mely szerint finn *p*- és *k*-nak a magyarban *f* és *h* felel meg és a melyet a germán «Lautverschiebung»-gal rokonnak talál.²⁾ Etymologiai kutatásaiban gyakran vesz magyar szavakat is igénybe³⁾ és mondattani tekintetben említésre méltónak tartja az ilyen magyar szerkezeteket, mint «Peternek a kalapja,»⁴⁾ stb.

A GRIMM-testvérek figyelmét első ízben — úgy látom — a német népkönyvekre irányuló kutatásaik, melyeknek alapjai már 1808-ban meg voltak vetve,⁵⁾ és a melyeket igen széles körben folytattak,⁶⁾ terelték hazánkra. Egy 1811 márcz. 20-iki levelének utóiratában (Kasselből) azt kérdezi GRIMM JAKAB DOBROVSKY JÓZSEFTŐL, a már említett prágai szlavistától: «Wo findet sich wohl einige, um nicht zu sagen, die beste Nachricht über *ungrische Volksromane*?»⁷⁾ Erre a kérdésre DOBROVSKY 1811 ápr. 24-ikén Prágából ezt válaszolja GRIMM-nek: «Eine eigene Nachricht von ungrischen Volksromanen wüsste ich nicht zu nennen. Man müsste sich an Bibliothekar von

¹⁾ Olv. pl. *Kleinere Schriften*. IV. k., 174—176. l. (1822-ből.)

²⁾ *Geschichte der deutschen Sprache*. IV. kiad. 392. l.; v. ö. még *Kleinere Schriften*, II. k. 113. l., VIII. k. 222, 357. l. s. többször.

³⁾ V. ö. *Geschichte d. deutschen Sprache* id. kiad. 189, 213, 714 és 292. l.; ERNEST SCHULZE, *Gothisches Glossar* (előszó GRIMM JAKABTÓL), XVI. l.; *Kleinere Schriften* V. k. 439. l., VII. k. 503. és 506. l., VIII. k. 357. l. stbször.

⁴⁾ Olv. *Deutsche Grammatik*. IV. Theil. Neuer vermehrter Abdruck. 1897. 423. l. 1. jegyz.

⁵⁾ V. ö. *Deutsche Sagen, herausg. von den BRÜDERN GRIMM*. IV. kiad. (STEIG REINHOLDTÓL.) 1905. XIII. l. V. ö. *Zeitung für Einsiedler oder Trösteinsamkeit*. Heidelberg, 1808. 19. és 20. szám.

⁶⁾ Így pl. kiterjesztették a cseh (v. ö. REINH. STEIG, *Achim von Arnim und Jacob und Wilhelm Grimm*, 1904. 70. l.), spanyol (v. ö. *Briefwechsel zwischen Jacob und Wilhelm Grimm aus der Jugendzeit*. Hrg. von H. GRIMM und G. HEINRICHS. 1881. 146. és 158. l.), hollandi (v. ö. u. o. 201. l.) népkönyvekre is. V. ö. még WILH. SCHORF, *Briefwechsel der Brüder Grimm mit Ernst v. d. Malsburg*. — *Zeitschr. f. deutsche Philologie*, 36. k. (1904.) 218. 19. l.

⁷⁾ Olv. AUG. SAUER, *Aus J. Grimms Briefwechsel mit slavischen Gelehrten*. 6. l.

Müller¹⁾ in Ofen verwenden. In dem 2-ten Index alter der Szechenyi-schen Bibliothek (der nach Materien eingerichtet ist), finde ich unter der Aufschrift *fabulae romanenses 1. Hungaricae* 2¹/₂ Seiten voll Titeln, worunter auch Appolonius (1751) steht, ferner Bidpai, aber die meisten sind neu übersetzte deutsche Romane.²⁾ Im Index alter Supplementi 1^{mi} S. 206 stehen wieder welche, unter denen auch: két kronika Brunzvik és Stilfrid. Sopron. (Edinburg) 1770. 8.³⁾ Die Ungarn haben auch einen Katalog alter in ungr. Sp. gedruckten Bücher.⁴⁾ Da sollten denn auch viele Volksbücher zu finden seyn, wenn sie nicht gewöhnlich ohne Jahrzahl und Druckort herauskämen.»⁵⁾ GRIMM JAKAB erre ismét írja Dobrovskynak (Kasselból) 1811 nov. 8-ikán: «Die mir nachgewiesenen Schriftsteller über ungrische Volksbücher habe ich leider noch nicht nachschlagen können, in einem alten deutschen Buch aus dem 17. J. h. fand ich neu-lich Erwähnung verschiedener Geschichten, welche einer wäh-rend seines Aufenthalts in Ungarn wollte gelesen haben, worüber ich gern mehr wüsste; z. B. Ritter *Rukemonde*, welcher eine asiatische Prinzessin erlöst; — Ritter *Otto aus Ungern*, welcher allein in die 78. Abentheuer auf dem *Kreidengebürg* (? Kar-pathen) bestritten. Auch haben sie *Argyrus u. Tunder*.»⁶⁾ Hogy GRIMM micsoda 17. századi német könyvből vette ezen regény-czimeket, nem sikerült megállapítanom; a magyar irodalomtör-ténet közülök csak *Árgirus és Tündért* ismeri, de ezt, úgy

¹⁾ Müller Jakab Ferdinánd, a M. N. Múzeum igazgatója (1749—1823); v. ö. SZINNYEI, *Magyar Írók élete*, VIII. k. 1900. 1415—1423. hsb.

²⁾ *Index alter librorum bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi duobus tomis comprehensus, in scientiarum ordines distributos exhibens. Pesth, 1800. 478—481. l.: Fabulae Romanenses.* Ott egyebek közt még: *Argyrus* (h. és é. n.), *Pontzianus* (Bécs, 1573.), *Salamonnak Markál-fal beszélg.* (Monyorókerék 1591), HALLER J., *Hármas tükör* (1767) stb.

³⁾ *Index alter librorum Bibliothecae Hungariae Széchényiano-Reymicolaris supplemento I. comprehensus, in scientiarum ordine distributos exhibens. Pozsony, 1803. 506—207. l.: Fabulae Romanensis; ezek közt: Két krónika Brunzvik és Stilfrid. Sopronb. 1770. stb.*

⁴⁾ Ez természetesen nem más, mint: SÁNDOR ISTVÁN, *Magyar Könyvesház*. Győr, 1803.

⁵⁾ Olv. *Archiv für slavische Philologie*. I. k. (1876), 624—25. l.

⁶⁾ Olv. SAUER id. m. 16. l.

vélem, GRIMM nem abból a régi könyvből vette.¹⁾ DOBROVSKY 1812 máj. 10-ikén (Prágából) újra írja GRIMMnek: «Der ungrischen Volksbücher wegen will ich mich an Hrn. von Engel zu Wien wenden, um Ihren Wünschen ganz zu entsprechen. Im 2-ten Supplement, das mir eben zugeschickt wurde, finde ich nichts altes, sondern meistens nur Übersetzungen, ausser etwa Mátyás Ofen 1804. von Rikoti und manches andere, das ich mich nicht zu übersetzen traue.²⁾ Wallaszky (Consp. reipub. liter. p. 62) wusste doch auch, dass Klingsohr ein geborener Siebenbürger war.»³⁾ DOBROVSKY 1812 márcz. 10-ikén tényleg írt (Prágából) ENGELnek, az ismert történetírónak, a magyar népkönyvek ügyében: «Herr Grimm, königl. Bibliothekar zu Kassel, der über die Volksbücher aller Nationen schreiben will, verlangt von mir Auskunft über ungrische alte und neue Märchen, Romane etc. An wen kann ich ihn weisen, der ihm Genüge leisten wollte und auch könnte. Agitur hic de gloria Madyarorum. Daran möchte ich so weit Antheil nehmen, als ich selbst ein halber Ungar bin, aber leider! die Sprache nicht verstehe, weil man sie in sechs Wochen noch nicht erlernen haben kann. In diesem Alter führte man mich aus dem glücklichen Lande, und ich musste vom 5-ten Jahre an, Deutsch lesen lernen und später noch ein böhm. Grammatiker werden. Dieser Grimm nun schreibt mir folgendes: . . . (következik GRIMM leveléből a fenti idézet) . . . Sie sehen nun, dass ich gar nicht im Stande bin eine befriedigende Antwort darüber zu geben. Lieb wäre es mir, wenn die Nachrichten dadurch bewährt würden, dass sich ein ungr. Literator selbst unterschriebe.

¹⁾ Hogy a GRIMMTől idézett czímen GERGEI ALBERT *História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szüszlednyről* szóló versezetét (XVIII. sz.) vagy PISKOLTI ISTVÁN, *Árgirus és Tündér Ilonáját* (1781; v. ö. CSURA MIKLÓS, *Árgirus a magyar irodalomban*. 1908. 37—41. l.) kell-e érteni. bajos eldönteni; az utóbbi talán valószínűbb, persze csak akkor, ha GRIMM esetleg nem ezt a címet is abból a régi német könyvből vette.

²⁾ *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris. Tomi I. Scriptores Hungaros et rerum Hungaricarum typis editos complectentis Supplementum II.* Sopron, 1807. 427. l.: *Rikóti Mátyás egy nydíjas költemény, melylyel a híres Magyar vers szerzőnek pompás Koszorúzása négy sorú Rímusokban előadatik* (auctore Francisco Versegli). Buda, 1804.

³⁾ *Arch. f. slav. Philologie.* II. k. (1877), 179. l.

Wo wäre indessen über diese Materie nachzulesen? Deutsch oder latein müsste doch das Buch sein, das man ihm empfehlen könnte.»¹⁾ Hogy ENGEL válaszolt-e erre a kérdésre és mit, nem tudom; DOBROVSKY a GRIMMhez intézett leveleiben nem szól többet a dologról, bizonyosan azért, mert tudakozódásának nem volt pozitív eredménye. Ezek után a GRIMM-testvérek sem kutatják tovább a magyar népkönyveket, és nem is találtam annak nyomát, hogy valahol rájuk hivatkoznának, még a *Deutsche Sagen* cz. gyűjteményében sem,²⁾ melyben a népkönyvekre irányult kutatásaik eredményeit részben felhasználták.

A népkönyvek után a GRIMM-testvérek figyelme a magyar hűnmondára irányult, a mint ezt egyes töredékekben krónikásaink ránk juttatták. Ők indítják meg a magyar hűnmondára vonatkozó tudományos kutatást, a mely azóta nálunk is gazdag irodalmat és sok vitát támasztott.³⁾ 1813-ban adta ki GRIMM VILMOS *Zeugnisse über die deutsche Heldensage* című tanulmányát,⁴⁾ melyben a magyar krónikáknak a hűnokról szóló elbeszélését, mint legnagyobb részében hamisítatlan régi népi hagyományt, beható mondatörténeti fejtegetéssel kíséri. «Ich zweifle nicht — mond egyebek közt — dass an diesen angezeigten Orten (t. i. a magyar krónikákban) die ungarische Sagengeschichte, deren erste Quelle ein uraltes Volksepos war, sich erhalten; es trägt auch alles, was erzählt wird, ganz diesen Charakter» (253. l.) Ép azért avval a sürgős kívánsággal fordul az érdeklődőkhöz: «Mögte doch jemand in Ungarn nachspüren, ob von diesen alten historischen Liedern sich nichts mehr erhalten, sey es in den Gebürgen noch lebendig, wenn auch durch neuere Zusätze schon getrübt, oder in Bruchstücken, die durch einen glücklichen Zufall aufgezeichnet worden» (317. l. 2. jegyz.). E feltevés mellett nagy valószínűséggel szólott a szerbek gazdag epikai népköltészete, melylyel GRIMM JAKAB egy-két évre rá, hogy VILMOS e sorokat leírta, megismerkedett és a melyet épen ő tett Németországban oly páratlanul népszerűvé, újból felkeltve

¹⁾ Olv. Engel János *Keresztély levelezéséből*, közli KUBINYI ÁGOSTON. *Magyar Academiái Értesítő*. 1855. 479. l.

²⁾ Megjelent 1816 és 1818-ban két kötetben.

³⁾ Olv. értekezésemet: *A magyar hűnmonda germán elemei*. 1906. 3. 10. l.

⁴⁾ *Altdeutsche Wälder*. I. k. (1813), 252—265 és 316—318. l.

iránta az agg GOETHE érdeklődését.¹⁾ Itt tehát nagyszerű felfedezés látszott kínálkozni, mely alkalmas volt új fényt vetni a *Nibelung*-énekekre és az egész germán hősmondára. A nagy, döntő fontosságú felfedezések a germanisztika ezen gyermekéveiben napirenden voltak; a kutatók valóságos lázban égtek, és az egyik a másikat féltékeny becsvágygyal iparkodott megelőzni. Bizonyára Grimm hatása alatt intézi BÜSCHING JÁNOS GUSZTÁV 1814 jún. 12-ikén KOVACHICH MÁRTONHOZ egy alább közlendő levelében e kérdést: «Haben sie in alten Ungarischen Sagen keine, die auf das Leben des Attila . . . Bezug haben? Meiner Meinung nach muss es dergleichen unbezweifelt geben.» GRIMM JAKAB 1814 szept. 27-ikén mint hesseni követségi titkár Párizsból Bécsbe a congressusra érkezett,²⁾ a hol hivatalos elfoglaltsága mellett nagy buzgósággal folytatta tudományos buvárlatait. Különösen sokat foglalkozott a szláv nyelvekkel, de a magyar irodalomra irányuló érdeklődése is – főként a SCHLEGEL FRIGYESSSEL való érintkezése folytán – új táplálékot kapott. Szorgalmasan keresett Bécsben a magyar irodalomra vonatkozó munkákat, legnagyobb meglepetésére azonban, mint SCHEDIUSHOZ 1815 máj. 28-án intézett és HEINRICH GUSZTÁVTÓL kiadott levelében³⁾ panaszosan említi, vajmi keveset talált a bécsi könyvtárakban, úgyhogy GRUBER KÁROLY ANTAL, a pozsonyi *Apponyi-könyvtár* könyvtárosának szivességehez kellett folyamodnia. Bécsi tartózkodásának elején jutott kezéhez SZIRMA ANTAL *Hungaria in parabolis* című könyve,⁴⁾ melyben ezt a két magyar verssort találta:

Magyarok királlya, Istennek ostora,
Nagy hirtelenséggel lett halála (s tora)⁵⁾

¹⁾ Olv. MILAN ÚRČIN, *Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur*. Leipzig, 1905.

²⁾ V. ö. *Briefwechsel zwischen Jakob und Wilhelm Grimm aus der Jugendzeit*. Herausg. von H. GRIMM und G. HINRICHS. Weimar, 1881. 352. l. — Bécsben 1815. jún. végéig maradt, v. ö. u. o. 461. l.

³⁾ *Zeitschr. f. d. Alt.* 42. k. (1898), 325–328. l.

⁴⁾ *Hungaria in Parabolis, sive Commentarii in Adagia, et Dictoria Hungarorum, per ANTONIUM SZIRMAJ DE SZIRMA . . . Edidit MARTINUS GEORG. KOVACHICH*. Budae, 1804. 109. l.

⁵⁾ Olv. GRIMM id. lev. 325. l., az «s tora»-t GRIMM elhagyta, HEINRICH kiegészítette (v. ö. u. o. 328. l. 4. jegyz.).

Bécsben, mint látni fogjuk, GRIMM JAKAB találkozott KOVACHICHESAL, SZIRMAJ ANTAL könyvének közrebocsájtójával, és akkor megkérdezte tőle, vajjon nem tud-e e költeményről többet: «Zufällig (t. i. finde ich) in einem ungarischen Buch — írja VILMOSNAK Bécsből 1814 okt. 21-ikén¹⁾ — ein Fragment aus einem alten ungarischen Gedicht von Attilas Tod, worüber mir Kovachich nichts zu sagen wusste. Bei dem Anlass las ich in den altdeutschen Büchern durch, was Du über Ungarn sagst; bei Tulna und Kesmawr (S. 255) ist mir beigefallen, hätte wohl Tuhn und Ziselmaur bemerkt werden sollen.» VILMOST ez a hír igen érdekli és legközelebbi levelében (Kasselből, 1814 nov. 4-ikén) írja:²⁾ «Auf das Fragment des ungarischen Attila bin ich sehr neugierig. Du schreibst aber nicht einmal, zu wem sich die Erzählung von seinem Tode neigt, oder ob es wieder eine ganz neue Sage ist.» Mielőtt KOVACHICH Bécsből — 1814 nov. első felében — távozott, JAKAB egy alább közlendő kérdőívre feljegyezte: «Woher ist diese (t. i. Stelle, SZIRMAJ munkájából) genommen, und wo wäre das ganze, oder mehr davon zu finden und zu erfahren?» Mintbogy KOVACHICHTÓL e kérdésre nem jött válasz, a már említett 1815 máj. 28-iki levelében SCHEDIUSHOZ fordult.³⁾ Miután az *Attila* haláláról szóló két verssort idézte, előadja, hogy ő ANONYMUS és KÉZAI krónikáiból már rég azt a hitet merítette, hogy a régi magyaroknál is virágzott az epikai dal, sőt hogy a krónikák épen ilyen dalok alapján vannak összeszerkesztve. Ezt a véleményét, úgy gondolja, megerősíti a *Pannonia megvétele*ről szóló ének is, melyet RÉVAI⁴⁾ adott ki és a melynek alapján vannak felépítve a Kézaiak, ennek fordítójánál, MUGLEIN HENRIKNEI, és THÚRÓCZINÁL található elbeszélések. ANONYMUS eltérő előadása szerinte e feltevésnek nem mond ellene, hanem csak azt bizonyítja, hogy más költeményt használt krónikája összeállításánál. «Discrepantiæ enim — úgymond (s evvel a mondatörténeti kutatás egyik legfontosabb módszertani elvét mondja ki) — ubi agitur de ratione vera can-

¹⁾ Olv. *Briefwechsel*, id. kiad. 369. l.

²⁾ U. o. 380. l.

³⁾ V. ö. id. h. 326-27. l.

⁴⁾ *Révai Miklós elegyes versei*. Pozsony. 1787. 273—288. — GRIMM levele itt (v. ö. fönt 24. l.) és több más pontjában SCHLEGEL hatását mutatja.

tilenarum popularium ac traditionum, magis adhuc probare possunt, quam ipse earum consensus.» Meg is mondja, hogy a régi magyar mondák és az esetleg fennmaradt epikai dalok őt a régi német költészet szempontjából érdeklik, melynek felkutatására egész buzgalmát szentelte. Különösen a *Nibelung*-cyculus teljesebb megértését várja ezektől és ezért is szeretne erről az *Attila*-énekről többet tudni, mert tudvalevő, hogy e monda királyai és hősei közt *Attila* nem az utolsó helyet foglalja el. De nemcsak erre az énekre nézve kíván felvilágosítást, hanem a magyar epikai költészet más töredékeiről is, így nevezetesen GYÖNGYÖSI ISTVÁN *Kemény Jánosáról*, melyről SCHLEGEL FRIGYES beszélt neki, és egy más hasonló tárgyú hőskölteményről, melynek kéziratát ugyancsak SCHLEGEL SCHEDIUSNÁL látta. A felelet, melyet SCHEDIUS GRIMMNEK adhatott és bizonyára adott is, kétségkívül kiábrándította GRIMMÉKET nagy reményükből. A magyar hűbagyományok népi voltában azonban nem kételkedtek soha, sőt VILMOS még 1820-ban is a dán MÜLLER P. ERASMUSZAL szemben védelmére kel valódiságuknak.¹⁾ De azért már nem tulajdonítottak neki — a német hősmonda szempontjából — oly nagy jelentőséget, mint még 1814/15-ben JAKAB bécsi tartózkodása idejében. Azt már az a körülmény is mutatja, hogy VILMOS a német hősmondáról 1829-ben kiadott összefoglaló művében — ebben a SZIRMAV idézte két verssor nincs említve — már sokkal kisebb helyet juttat a magyar hagyománynak és sokkal szerényebb megjegyzésekkel kíséri a belőle adott vázlatot,²⁾ mint az *Altd. Wälder*-ben közölt tanulmányában. BÜSCHING is csak nehezen tudott letenni arról a hitéről, hogy Magyarországon még élő hűn hagyományok találhatók; KOVACHICHHOZ intézett fenti kérdését megismétli egy 1817 decz. 11-én MAILÁTH JÁNOS grófhhoz írt (alább közlendő) levelében: «Leben dort (t. i. Magyarországon) keine alten Sagen und Lieder im Munde des Volkes (t. i. Attiláról)? ich hoffe es; denn was man wünscht, hofft man zu gerne . . . und es wäre doch gar zu herrlich, wenn

¹⁾ Olv. W. GRIMM, *Kleinere Schriften*. III. k. 1883. 24—25. l.; v. ö. még u. o. I. k. 98—100. l. (1808-ból).

²⁾ V. ö. WILH. GRIMM, *Die deutsche Heldensage*. III. Aufl. von R. STEIG. 1889. 181—184. és 343. l.

wir Deutsche hier ein verbindendes Glied zwischen dem herrlichen Volke der Ungarn und uns fänden.»

A legnagyobb izgalmat azonban a germanisták közt a kalocsai kódex és a gyulafehérvári püspöki könyvtár régi német kéziratainak felfedezése okozta, és a közlendő levelek legnagyobb részökben e kéziratokra vonatkozó kérdéseket és kérelmeket tartalmaznak. A felfedező KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY, a nagyérdemű historikus volt, a ki 1800 körül a külföldön legbecsültebb tudósaink közé tartozott. E becsülésnek ránk nézve is hízegő bizonyága MÜLLER JÁNOSNAK, a nagy történetírónak 1806 jún. 13-ikán kelt és NICOLAI FRIGYES közvetítésével KOVACHICHHOZ juttatott levele, a melyben MÜLLER egyebek közt ezeket írja: «Vor mehreren Jahren lernte ich in Wien ihn (t. i. KOVACHICH) kennen.²⁾ Einen eisernern Fleiss, eine gesündere Kritik und grössere Liberalität in der Mittheilung habe ich nie irgendwo gefunden; . . . Er ist dabey ein äusserst rechtschaffener, und (welches mit wahrem Verdienst verbunden zu seyn pflegt) ein ganz einfacher Mann von liebenswürdiger Bescheidenheit . . . Indem ich diese Titel (t. i. KOVACHICH azon műveinek czímét, melyek MÜLLER birtokában vannak) schreibe, bewegt mich mit inniger Rührung die Erinnerung des herrlichen Ungarns, an edlen Seelen so fruchtbar, als an allen Gaben von Ceres und Bacchus. Wie merkwürdig seine Geschichte! Und was könnten diese Männer seyn! Was sind sie aber auch wirklich so schon! Immer werde ich ihr Freund und Bewunderer seyn; einst sollen Sie es sehen, wenn meine grössere Geschichte ¹⁾ herauskömmt.»²⁾ KOVACHICH 1810 jún. 9-től 1815 decz. 10-ig JÓZSEF nádornak és ÜRMÉNYI JÓZSEFnek, az «in banderialibus» működő országgyűlési depu-

¹⁾ MÜLLER JÁNOS 1792—1804-ig Bécsben élt állami szolgálatban és a legjobb barátságban állott BACSÁNYIVAL és nejével is, v. ö. HORÁNSZKY LAJOS, *Bacsányi János és kora*. 1907. 145—148. l. és HEINRICH GUSZTÁV, *Ossian*. 1903. 78—79. l.

²⁾ V. ö. JOH. V. MÜLLER, *Vierundzwanzig Bücher allgemeiner Geschichten*. Tübingen. 1810. II. k. 148—150, 265—266, 459—460. l.

³⁾ A kézirat a *Nemz. Múz. kéziratárának* birtokában: Fol. lat. 87. 38 drb. E levelet KOVACHICH 1810-ben JOHANN V. MÜLLER, *Lobzeugnis der Ungarn* czímmel nyomtatásban is kiadta. MÜLLER baráti levelei közt *Sämmtliche Werke*, herg. von J. G. MÜLLER. 1835. 37—40. köt.) nincs közölve. V. ö. még: *Kazinczy levelezése*, kiadja VÁCZY. VIII. k. (1898.) 67. 68 és 86. l.

tatio elnökének megbízásából beutazta az országot, még pedig abból a célból, hogy az országban levő összes megyei, városi és nagyobb magán könyv- és levéltárakat diplomatikai szempontból átkutassa. «Diplomatiko-literarius» küldetésében, melyben fia, KOVACHICH JÓZSEF MIKLÓS is kísérte, még nagyobb haszonnal vélt eljárni, ha főcélja mellett figyelmét lehetőleg az irodalom termékeire is kiterjeszti. Útja eredményeit összefoglaló *Repertorium*ába ¹⁾ felvette tehát azon kéziratok jegyzékét is, melyek nem vonatkoznak ugyan a magyar történelemre és irodalomra, de a melyeket általánosabb érdeküknél fogva a kutatásra nézve fontosaknak tartott. Ily módon jutott KOVACHICH a hazai könyvtárakban őrzött nevezetesebb német kéziratok legtöbbljének felfedezéséhez. ²⁾

KOVACHICH figyelmét először is a kalocsai kódex, egy középfel-német költeményeket tartalmazó terjedelmes és szépiállítású kéz-irat, melyről már 1784-ben a NICOLAI-féle *Allg. deutsche Bibliothek* ³⁾

¹⁾ *Nemz. Múz. kézírattár* (Fol. Lat. 139.): *Martini Georg. Kovachich Senqu. manuscriptorum volumen complectens Repertorium manuscriptorum, et monumentorum diplomaticorum. In expeditione diplomatico-literaria conscriptum. Anno 1810, 1811. 1812.*

²⁾ OLV. KOVACHICH, *Nachricht von altdutschen Manuscripten in Ungarn*. SCHLEGEL-féle *Deutsches Museum*. IV. k. (1813.) 402—403. l. V. ö. még SZINNYEI JÓZSEF, *M. Írók Élete*. VI. k. (1899). 1170—1182. hsb.

³⁾ 57. k. I. drb. 289. l.; egyúttal biztatja a kézirat birtokosát, PATACHICH kalocsai érseket, hogy adja ki nyomtatásban. — BRETSCHNEIDER HENR. GOTTFRIED is foglalkozott vagy két évtizeddel későbbben a kódexnek részben való kiadásának tervével: «In derselben Calocser Stifts Bibliothek — írja BRETSCHNEIDER 1803 júl. 17-ikén Bécsből SZÉCHENYI FERENCZ grófnak — ist ein altes deutsches Manuscript wovon ich die Beschreibung hier beylege. Der seel. Patasich machte sich so wenig daraus, dass er mir es gegen den Beveregium vertauschen wollte, den ich auch aus Holland verschrieb, aber der gute Erzbischoff starb, ehe das Buch ankam. Mir wäre viel daran gelegen, wenn ich dieses Mspt welches nur alte Poesien aus den Zeiten der Minnesänger enthält, auf 2 oder 3 Monathe bekommen und die noch ungedruckten Stücke daraus excerpieren könnte. — Zur Sicherstellung wollte ich gern eine Caution von 3, 4 oder mehr 100 Gulden erlegen. Könnte Euer Excellenz mir dazu behilflich seyn, so dürften Hoch dieselben für gute Conservation und glückliche WiederErstattung nicht sorgen, und ich würde diese Gnade mit ehrerbietigstem Danke erkennen.» (A levél a *Nemz. Múzeum*ban van: «Széchenyi-levéltár. Tom.: I. Fas: III. No. 56. Lit. b.») A levélhez a kalocsai kódex rövid leírása van

emlékezik meg, terelte magára.¹⁾ 1811 nov. 9—17-ig tartózkodott Kalocsán, és mivel az érsek vendégszeretetével nem akart visszaélni, behatódobban nem foglalkozott vele, hanem csak rövid jegyzéket készített róla.²⁾ Pestre visszatérve azonban «vicit codicem examinandi cupiditas» - a hogy relatiójában mondja — úgyhogy elhatározta, hogy az esetleg felmerülhető nehézségek daczára felkéri a kéziratot Pestre. 1812 márcz. végén tehát levelet írt Kalocsára, a mire mind az érsek, mind a káptalan egyhangúlag megadta az engedélyt, hogy a kódex KOVACHICHnak Pesten rendelkezésére bocsátassék. KERESZTÚRY JÓZSEF egyetemi tanár, a ki a husvéti ünnepeket Kalocsán töltötte, 1812 ápr. 3-ikán csakugyan fel is hozta a kéziratot magával Pestre KOVACHICH számára. KOVACHICH a kódexet mármost tüzetes vizsgálatnak vetette alá és pontosan leírta nemcsak külsejét és belső berendezését, hanem tartalmát is kutatta. A szerzőség tekintetében, a régi német irodalomban való járatlanságánál fogva, melyet őszinte szerénységében mindig újból és újból hangoztat, arra a véleményre jutott, hogy a gyűjteményben foglalt összes költemények WÜRZBURGI KONRÁDTól, az ismert XIII. századi német költőtől származnak.³⁾ Felfedezésének nagy jelentőséget tulajdonított,

mellékelve. — BEVEREGIUS VILMOS, neves angol theologus, a ki 1707-ben halt meg; BRETSCHNEIDER valószínűleg ezen munkájára gondol: *Institutio-num chronologicarum libri duo*, melyből sok kiadás jelent meg. V. ö. CHR. GOTTL. JÖCHER, *Allg. Gelehrten-Lexicon*. I. k. Leipz., 1750. 1058 hsb. L. még MILLER FERD. JAKAB levelének másolatát, melyet 1803. szept. 25-ikén KATONA ISTVÁN kalocsai kanonok és könyvtároshoz intézett és a melyben BRETSCHNEIDER kérelmét előterjeszti: *Nemz. Műz.: Széchenyi-Levéltár*. Tom: I. Fas.: III. No. 56. Lit. a.

¹⁾ A felfedezés körülményeit KOVACHICH elmondja a kéziratot ismer-tető, alább említendő német cikkében. *Deutsches Museum* IV. k. 404—405. l., és még bővebben a kalocsai kódex elejéhez fűzött latin nyelvű relatiójában, mely Pestről 1812 május 3-ikáról van keltezve és melynek másolatát ZUNDL PÉTER kalocsai kanonok úrnak, t. barátomnak, köszönöm.

²⁾ Olv. id. *Repertorium*-ának 170—171. lapján. A kalocsai könyvtár ismertetése a *Repertorium* 162—183. lapjáig terjed; ezen alapszik CSONTOSI JÁNOS, *A kalocsai főegyházi könyvtár kéziratai* című cikke (*Magy. Könyv-szemle*. 1883. évf. 275—308. l.), a ki a kalocsai kódexben WÜRZBURGI KONRÁD *Der Trojanische Krieg* (!) című munkáját sejtí.

³⁾ Neki tulajdonítja különben, a hogy akkor többen a német iro-dalomtörténetírók közül, a *Nibelung* éneket is.

mert «*operis sive collectionis poematum nostro hocce codice comprehensorum* — úgymond a relatióban *nullus eorum hactenus notitiam habuit, nec uspiam adhuc edita, tantoque pretiosiora sunt, et Colocza ex Hungaria primum innotescunt.*» Ép azért a kódexről pontos recensiót készített: «*Primum quidem* — mondja a relatióban *scripturæ apices, tum argumenta poematum singulorum duobus versibus comprehensa, uti in ipso codice referuntur, tum primi poematis de Beata Virgine exordium, quousque invocatio durat 144 versibus, deinde exordium, poematis IV de extremo judicio, ac tandem poema CXIII super textum Magnificat «deposuit potentes de sede.» Ex poemate vero LIII ultimos versus 18 speciminis causa descripsi, et his omnibus subjeci elenchum veterum codicum Manuscriptorum Germanicorum, quos hactenus in expeditione mea diversis in locis latentes circiter 30 deprehendi, idque totum 5 phylleris comprehensum tradidi Clar. D. Ludivico Schedius, æstheticæ in Universitate Regia Hungarica professori, ut cum exteriorum eruditorum ephemeridum editoribus communicet, qui se extractum quidem recensionis meæ illis missurum recepit, plenior tamen operis recensionem se optare dixit, ut in suo proprio opere sibi edere liceat; quod humanitatis causa illi denegare non potui, malens domestico, quam exteris primæ notitiæ uberioris gloriam adscribi. Et ita meo functus sum officio, quatenus poteram.*» A relatio végén ő is kíváncsnak tartja a kéziratnak kiadását, hogy «*ita Germani aliquid habeant, nobis primum in acceptis referendum, et videant nos quoque litteraturam eorum non negligere, quo studio certe apud eos justam gloriam promeremur.*» ¹⁾ A recensio további sorsáról KOVACHICH fiá-

¹⁾ Külömben szeretne volna, ha a kalocsai kódexet és a többi német kéziratot a nádor közvetítésével a nemz. múzeum számára lehetett volna megszerezni. Azért írja 1812 júl. 4-ikén SZÁPÁRY PÉTERNEK, a nádor főudvarmesterének: «*Als ich den (t. i. Kalocsaer) Codex durch den Domherrn Baron Bernattfy unlängst zurückschickte, sagte er mir, er werde als deutscher Dichter dort wenig geschätzt, und zweyfle nicht, das Capitel würde auf einen gnädigsten Wink, diesen seltenen Schatz des deutschen Poetischen Altertums dem National Museum ohne Schwierigkeit zukommen lassen; welches ich hiemit melden wollte. — In gleicher Absicht schliesse ich bey ein Verzeichniss altdeutscher Handschriften, welche ich auf meiner Reise in Ungarn bemerkt, und welches ich aus meinem Reise-*

nak egy levele értesít bennünket, melyet RÖSLER KRISTÓRHOZ.¹⁾ a *Vereinigte Ojner und Pester Zeitung* szerkesztőjéhez és német költőhöz intézett: «Diese kleine 4 Bogen starke Handschrift (= az említett recensio), hatte Herr Professor Schedius geraume Zeit bey sich in der Absicht, sie einigen ausländischen Gelehrten mitzutheilen, dann hat sie aber Herr v. Kúlsar nach Wien dem Herr Schlegel zugeschickt,²⁾ ob aber dieser in seinem Werke gebrauch gemacht habe, konnten wir vor unserer Abreise nicht erfahren, und zweifeln daran, doch scheint durch irgend einen Weg die Kenntniss davon ins Publikum gekommen zu seyn, indem mein Vater im August ein Schreiben vom königlichen Preussischen Archivar H. Büsching aus Breslau erhalten hat, der sich auf die Iduna beruft, und ersucht ihn um die Mittheilung der Recension, worin er ihm nicht genüge leisten konnte, indem er sie nicht mehr bey der Hand hatte und im Begriff abzureisen war.»³⁾

SCHLEGEL tényleg késett KOVACHICH recensiójának a *Deutsches Museum*-ban való közrebocsátásával. A felfedezés első híré az *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume* című bécsi folyóirat⁴⁾ hozta: «Herr Kovachich hat auf seiner literarischen Reise durch Ungarn in Kalocsa einen alten Codex auf Pergament, der 183 Gedichte des alten deutschen Dichters Conrad v. Wirtzburg... auf 334 Blättern

Repertorium herausgezogen habe: Solche Schriften werden gemeiniglich nicht æstimirt, und würden leichter hergegeben werden.» *Nemz. múz. kéziratár*: Fol. Lat. 1651.

¹⁾ V. ö. SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar Írók Élete* XI. k. (1906.) 1339-1341. hsb. és K. GOEDEKE, *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung*, VII. k. 1906. 83-84. l.

²⁾ Hogy KULTSÁR ISTVÁN SCHLEGELLEL összeköttetésben állott, ezt talán ha nem máshonnan való egyszerű átvétellel van dolgunk — az is bizonyítja, hogy lapjában (*Hazai és külföldi Tudósítások*. 1812. I. r., 139. l.) igen meleg hangon hívja fel a közönség figyelmét a SCHLEGELTŐL Bécsben tartandó irodalomtörténeti előadásokra.

³⁾ E levél KOVACHICH JÓZSEF MIKLÓS levélmásolatai közt maradt ránk (*nemz. múz. kéziratár*: Quart. Lat. 2365. I. k. 12. drb.); keltezése: (*Claunsbourg d. 3. J(anuár)*) 814.

⁴⁾ 1812. évf. III. k. júliusi füzet, *Intelligenz-Blatt*, 138. l. — A közlemény írója RUMY KÁROLY GYÖRGY, a ki értesülését KAZINCZY, ill. SZIRMAJ ANTAL közvetítésével KOVACHICH egy leveléből merítette; v. ö. *Kazinczy levelezése*, kiadja Váczy, IX. k. (1899.) 430. l. és X. k. (1900.) 518. l.

in Folio enthält, gefunden, die mehr als 50,000 Verse enthalten. Es ist bekannt, dass mehrere Poesien dieses classischen alten deutschen Dichters noch unedirt sind. Möchten doch diese Gedichte zum Ruhm des Vaterlandes in Ungarn ans Licht treten. Kovachich hat den Codex nach Ofen erhalten und arbeitet, dem Vernehmen nach, an einer Recension desselben.» Ezt a hirt aztán szóról-szóra átvette a GRÄTER-féle *Idunna und Hermode* című folyóirat,¹⁾ mely BÜSCHING JÁNOS GUSZTÁV GOTTLIEB boroszlói archivarius és ismert germanistának figyelmét a kalocsai kódexre irányította. BÜSCHING volt is az első, a ki a kódex ügyében 1813 júl. 9-ikén levéllel fordult KOVACHICHHOZ, melyre ez aug. 26-ikán felelt.

1.²⁾

S. T. Wohlgeborener,
Hochverehrter Herr:

Verzeihen mir Ew. Wohlgeboren, dass ich Ihnen mit einem Briefe u einer literarischen Bitte beschwehrlich falle. Die Iduna u Hermode, eine von Gräter herausgegebene Deutsche u Nordische Alterthumszeitung, hat mir die Nachricht gegeben, dass Sie zu Kalocsa in Ungarn eine alte pergamentene Handschrift der Gedichte des Konrad von Würzburg gefunden haben, eine Nachricht, die für mich sehr wichtig. Dürfte ich Sie wohl ergebenst ersuchen, mir eine genaue Beschreibung³⁾ von der Handschrift zu ertheilen u besonders auch den Inhalt mir zu melden, wo möglich mit den Überschriften der einzelnen Erzählungen; deñ höchst wahrscheinlich wird diese Handschrift wohl die Erzählungen des Konrad von Würzburg enthalten. Zu allen Gegendiensten bin ich freundlichst u gerne bereit. Gibt es in Ungarn nicht noch mehr Altdeutsche Handschriften?

Mit Hochachtungsvoller Ergebenheit nenne ich mich

Ew Wohlgeboren

ergebener Diener

Dr. Büsching

Königl. preuss. Archivar.
Breslau d. 9 Juli 1813.⁴⁾

¹⁾ *Idunna und Hermode. Eine Alterthumszeitung. Herausg. von F. O. Gräter.* I. évf. (1812): *Anzeiger, den 19. Dec. No. 22.*

²⁾ *Nemz. múz. kéziratár:* Quart. Lat. 43., 25. k. 38. szám.

³⁾ «Beschreibung» egy áthúzott szó fölé írva.

⁴⁾ A levél 4-r., 1 lev., csak az első oldalon (német betűkkel) írva; czímzése: «An Herrn (S. T.) Kovachich Wohlgeboren»; viaszpecséttel és KOVACHICH jegyzeteivel: «Pestini perc. 7. Aug.» «R. (t. i. válaszolt) 26. Aug.» és «von Breslau.»

KOVACHICH fia kíséretében — 1813 szept. 11-ikén Pestről Nagyváradon át Erdélybe utazott, hogy az ottani könyv- és levéltárakat átkutassa.¹⁾ Természetesen átvizsgálta a BATTHYÁNY Ignác gróf püspöktől a XVIII. század 80-as éveiben alapított gyulafehérvári püspöki könyvtárt is.²⁾ BÜSCHING érdeklődése folytán KOVACHICH mármost különös figyelmet fordított a régi német kéziratokra, melyekben tudvalevőleg épen a *Batthyáncum* az összes hazai könyvtárak közül a leggazdagabb. Össze is állította hamarosan jegyzéküket és elküldte RÖSLERnek Pestre.

Dieses Verlangen eines bekannten Gelehrten Schriftstellers (t. i. BÜSCHINGnek) — írja a fiatal KOVACHICH Kolozsvárról RÖSLERhez intézett fentemlitett levele folytatásában — hat meinen Vater angeeifert, auch auf andere dergleichen alt-deutsche Handschriften, besonders Dichter aufmerksam zu seyn, und was er auf dieser Reise (t. i. Erdélyben) bisher gefunden, und aufgezeichnet hatte, überschicke Ew. Wohlgeb. hiemit, mit der Bitte, diese schrift ebenfalls dem Herrn Schlegel mitzutheilen, wenn er die vorige in seinem Werke bereits benützt hat; sollte er aber davon keinen Gebrauch gemacht haben, so wäre meines Vaters, und mein Wunsch, sowohl die Recension von Conrad von Würtzburg, als auch diese zweite schrift, wo es möglich wäre, nach Breslau dem H. Büsching zugeschickt zu wissen, vielleicht könnte er einen beliebigen Gebrauch davon machen, und wenigstens einen Auszug in sein gelehrtes Werk einschalten, denn mein Vater dächte diese beyde Schriften, so wie er sie aufgesetzt hat für das gelehrte Publikum nicht geeignet. Nur wünschen wir die Originalien zurück zu bekommen, weil sich mein Vater gegen den Durchlaucht. Ertzherzog Palatin seine K. k. Hochheit rewersirt hat, Alles, was er eigenhändig schreibt, Höchstdemselben zu überliefern, und diesem Versprechen getreu nachleben will.» Időközben tényleg megjelent KOVACHICH már többször említett recensiója a SCHLEGEL-féle

¹⁾ Olv. erre nézve KOVACHICHnak Pestről 1813. szept. 9-ikén RÖSLERhez írt levelét, közölve: *Gemeinnützige Blätter* (a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* melléklete). 1813. évf. (szept. 12. sz.) 577—579. l.

²⁾ A könyvtár incunabulumainak és kézíratainak igen becses ismertetését adja VARJU ELEMÉR a *Magy. Könyvszemle* 1900 és 1901. évfolyamaiban.

Deutsches Museum 1813. évf. XI., tehát novemberi füzetjében ezen a címen: *Nachrichten von altdeutschen Manuscripten in Ungarn. Von Herrn Kovachich. — Beschreibung einer pergamentenen Handschrift, enthaltend das Gesamt-Abentheuer von Konrad von Würzburg.*¹⁾ KOVACHICH a kalocsai kódex ezen ismertetésében, mely Pesten 1812 ápr. 28-ikáról van keltezve, először tanulmányútról általában és a kódex felfedezéséről szól, aztán leírja magát a kódexet, közli tartalomjegyzékét, ismerteti belső beosztását és írásmódját, közli a «deposuit potentes de sede» című költeményt egészen és a «fuchs reynhart» címűből az utolsó 18 sort,²⁾ és végül elmondja véleményét a kódex költői értékéről és szerzőjéről, WÜRZBURGI KONRÁDRÓL. A kéziratnak ez az elég beható, habár laikus ismertetése nagy feltűnést keltett Németországban és a grammatistákra elsőrendű eseményképen hatott.

BÜSCHING 1814 jan. 8-ikán újból ír KOVACHICHNAK:

2.³⁾

Ew. Wohlgeboren

so gütiges Schreiben würde ich nicht verfehlt haben, sogleich zu beantworten, wenn ich nicht gewünscht hätte, erst in dem Deutschen Museum die von Ihnen verfasste Nachricht über die Gedichte des Conrad v Würzburg in der Bibliothek zu Kalocza zu lesen. Endlich ist dieser Wunsch durch das Novemberheft des vorigen Jahres erfüllt worden. Ew Wohlgeboren haben sich den innigen Dank aller Freunde der Altdeutschen Literatur durch die Bekanntmachung dieser äusserst merkwürdigen Handschrift erworben, die wirklich höchst wichtig ist. Die Überzeugung dieser Wichtigkeit und das Vertrauen auf Ihre Güte, erweckt durch Ihren so sehr zuvorkommenden Brief, machen mich so dreist, Ihnen einen grossen Wunsch zu eröffnen und ergebenst um Ihre Hülfe zu bitten.

Mein Wunsch ist die Abschrift einiger in dieser Handschrift befindlichen Gedichte zu erhalten und meine Hoffnungen wenden sich an Ew Wohlgeboren, da sie durch Sie am leichtesten erfüllt

¹⁾ *Deutsches Museum*. IV. k. 402—440. l.

²⁾ SCHLEGEL tehát mellőzte azt, a mit KOVACHICH fenti relatiója szerint az I. és IV. költeményből lemásolt.

³⁾ *Nemz. múz. kéziratár*: Quart. Lat. 2363. 38. drb.

werden können, indem Ihnen gewiss zu dieser Arbeit taugliche Personen in Kalocza bekant sind. Alle und jede aufgewendete Kosten, alle Abschreibgebühren werde ich mit grösstem Danke Ihnen sofort von Wien aus, durch meinen dortigen Freund, Herrn Mathäus von Collin,¹⁾ erstatten und wünsche nur, dass es möglich sein möchte, ich könnte bald diese Abschriften empfangen.

Die mir wünschenswerthen Gedichte sind:

1. XXXVII. Diez buchel ist von seltener art,
Und heiset der wiener mervart.
2. XLVII. Diez buchel heiset Crescentia
Die was ein edel Vrowe sa.
3. LII. Diez buchel heiset pfaf amey's
Der hat begangen manchen pris.
4. LIII. Diez ist fuchs reyuhart genant
Got helf uns in sin lant.
5. CXXV. Diez ist ein mere rich
Von den armen heinrich.

An Erhaltung dieser Gedichte ist mir äusserst viel gelegen und ich lege daher meine dreiste Bitte Ew Wohlgeboren recht dringend an's Herz. Dass der Abschreiber sich der höchsten Genauigkeit befeissigen muss, versteht sich wol von selbst.

Leider enthält das Deutsche Museum noch keine Nachricht von den andern 30 Altdutschen Handschriften, welche in Ungarn befindlich sind; hoffentlich erhalten wir sie bald. Mit grosser Freude sehe ich den mir von Ew Wohlgeboren gütig versprochenen Nachrichten über die Schätze entgegen, die vielleicht in Siebenbürgen für Altdutsche Literatur vorhanden sein möchten. Dürfte ich in Hinsicht dieses Landes Ihnen noch einen Wunsch äussern? Sollten nicht noch ältere Deutsche Volksmährchen und Sagen, so wie Lieder, im Volke umhergehen? Sollte sich nicht vielleicht hierher manches aus dem Mutterlande geflüchtet haben? Dieser Wunsch liegt freilich ganz ausser dem Studien Kreise von Ew. Wohlgeboren, vielleicht aber könnten Sie die Güte haben, mich mit einem Deutschen jener Gegend bekant zu machen, der auch so etwas gesammelt hat, und dadurch würde mir ein grosser Gefalle geschehen.

Wüsste ich nur eine Art und Weise, wie ich Ew. Wohlgeboren wieder einen Dienst erweisen könnte? Für iletzt musz ich mich nur

¹⁾ Osztrák drámaíró és szerkesztő (szül. 1779., megh. 1824.), a nevesebb HEINR. JOS. V. COLLIN öcsese.

mit dem Wunsche begnügen und füge nur die Bitte hinzu, die hochachtungsvolle Ergebenheit zu genehmigen, mit der ich mich zeichne

Ew Wohlgeboren

Breslau den 8 Jan.
1814.

gehorsamster Diener
Büsching.¹⁾

Figyelemreméltó e levélben BÜSCHING érdeklődése az erdélyi százszok népköltése iránt; ebben a tekintetben talán ő, a ki már 1812-ben adott ki egy német népköltési gyűjteményt,²⁾ az első német kutató, a kinek figyelme e keleti német néptörzsre irányult. KOVACHICHnak a 30 régi német kéziratról vett jegyzéke, melyet a kalocsai kódex recensiójához csatolt, a *Deutsches Museum*ban tényleg nem jelent meg, és úgy látszik, másutt sem. Megjelent azonban a *Wiener allg. Literaturzeitung*ban egy másik, Pestről 1813 márcz. 11-ikéről keltezett jegyzéke,³⁾ mely az egri érsekmegyei könyvtárból, a lőcsői és körmöczbányai levéltárból, a besztercebányai püspöki könyvtárból, a libetbányai és selmeczbányai levéltárakból, a kalocsai érseki, a budai ferenczrendi, a pécsi káptalani, a zágrábi püspöki és az esztergomi káptalani könyvtárból összesen 54 német kéziratot ismertet, és a melyet BÜSCHING alábbi levelében mint rá nézve érdektelent említ. KOVACHICH 1814 ápr. 14-ikén válaszolt BÜSCHINGnek Kolozsvárról, a ki a válasz egy részét folyóiratában közzétette.⁴⁾ «In Karlsburg — írja KOVACHICH — in der Battyanisch-Bischöflichen Büchersammlung finden sich unter andern vier verschiedene, meist pergamentene Bände, die alte Gedichte enthalten. Der jüngste ist aus dem 15. Jahrhundert

¹⁾ A levél 4-r., 2 lev., csak az első két oldalra (latin betűkkel) van írva; a negyedik oldalon a cím: «Dem Herrn Martin George Kovachich Wohlgeboren zu Klausenburg in Siebenbürgen.» KOVACHICH jegyzete: «Claudiopoli perc. d. 24. Mart. 1814. R. 14. Apr. 1814.» Egyéb jegyzetek más-más kéztől a levél külsején: «Gegen Rezepisse», «Graf Mailath».

²⁾ J. G. BÜSCHING, *Volkssagen, Märchen und Legenden*. Leipzig, 1812.

³⁾ *Verzeichniß altdeutscher Handschriften, die sich in Ungarn zerstreut befinden.* (Aus Kovachichs Reisejournal.) *Intelligenzblatt z. W. allg. Literaturzeit.* No. 2. Jänner 1814. 33—38. hsb.

⁴⁾ *Wöchentliche Nachrichten für Freunde der Geschichte, Kunst und Gelehrtheit des Mittelalters.* 1816. I. k., jan. 25-iki drb. 63—64. l.

und enthält Gedichte von verschiedenen Dichtern auf Papier geschrieben. Einer der älteren pergamentenen enthält das Gedicht Konrads von Würzburg, wo in den Versen sein Name steht und vielleicht auch andere. Ich habe, meinem Versprechen getreu, diese Handschrift kurz beschrieben und manches auch zum Muster ausgeschrieben, kann mich aber auf den Inhalt nicht mehr erinnern,³⁾ u. s. w. -- Eine pergamentene Handschrift habe ich zu Hermannstadt in dem Bruckenthalischen Institute in der Hand gehabt, prächtig geschrieben, unter dem Titel: *das nürnbergische Recht*, welches die Siebenbürgischen Sachsen angenommen hatten; wie mir scheint aus dem 15. Jahrhundert. Auf der letzten Seite steht das Kreuzbild in gewöhnlicher damaliger Malerei mit Wasserfarben, unten der Eid der Rathmanne, die auf diesem Kreuzbilde mit aufgelegten Fingern zu schwören pflegten; daher ist es ziemlich verschmiert und in dem Eide auch die heilige Mutter und alle Heiligen, vermuthlich nach angenommener Glaubensänderung, mit der Feder durchgestrichen. Seivert schreibt, dass dieses Rechtsbuch aus dem Sächsischen Staats-Archive verschwunden und verloren gegangen, nun aber ist es klar, wo es geblieben ist, die Handschrift ist in ganzer Bogengestalt und ziemlich stark u. s. w. -- Nun arbeite ich an einem Entwurf zu einer Siebenbürgischen Sagengeschichte, versteht sich der Ungarischen, wohin auch die Volksmährchen, Volkssagen und Lieder gehören sollen. Ich hoffe, dass er Beifall finden soll und dann werde ich denselben auch den Sachsen empfehlen. Durch dieses kann Ihr Wunsch am besten, doch später, erfüllt werden.» A levél-kivonathoz adott utóiratában BÜSCHING rendkívüli melegséggel emlékezik meg KOVACHICH hazafias és tudós érdemeiről, valamint arról a szíves közlékenységről, melyet más kutatókkal szemben tanusítani szokott.

BÜSCHING következő KOVACHICHHOZ intézett levele 1814 jún. 12-ikéről van keltezve.

³⁾ BÜSCHING jegyzete: «Ich hoffe diese Beschreibung von der grossen Gefälligkeit des Herrn Kovachich noch zu erhalten.» Ez arra a jegyzékre vonatkozik, melyet a fiatal KOVACHICH RÖSLERnek írt leveléhez mellékel.

3.¹⁾

Empfangen Ew Hochwohlgeboren meinen innigsten und herzlichsten Dank für Ihr so äusserst gefälliges und gütiges Schreiben v. 14. April, das mir durch Ihre grosse Güte zur besonderen Freude gereicht hat. Die Nachrichten aus Carlsburg, wenn auch nur kurz, haben mich sehr erfreut und lassen mich hoffen, dass sich gewiss noch Mehres und Wichtiges vor finden wird. Leider habe ich aus Ofen nichts darüber erhalten, auch noch nichts in einem öffentlichen Blatte, wenigstens nicht in einem von denen, die hierher kommen, gefunden, weshalb mir der Empfang desselben, insofern in Ihrer Gegend kein Gebrauch davon gemacht werden kann, der eine allgemeine Bekanntwerdung verursacht, höchst erwünscht sein würde. In der Wien. Lit. Zeit. habe ich die Nachricht gefunden, welche indessen auf Handschriften geht, die für mich weniger wichtig sind. Nur die alten Reisebeschreibungen möchte ich wohl kennen, die gewiss viel Angenehmes mit Wichtigem verbinden. Sollten Sie darauf nicht einen gelehrten der Deutschen Sprache mächtigen Landsmann von Ihnen aufmerksam machen können, dass er davon einige ausführliche Nachrichten gäbe? Vielleicht gar die Reisen ganz abdrucken liesse? Ihre grosse Güte in Hinsicht der Handschrift zu Colocza beschämt mich, da so viel Beschwer und Mühe für Sie damit verbunden ist; aber der Wunsch, diese Sachen zu erhalten, ist auch wieder so gross, dass ich Ihr gütiges Anerbieten mit Freuden annehme und nur wünsche, dass die Mühe nicht zu gross sein möge. Da vielleicht Ihre mannichfachen Geschäfte die Arbeit in ihrem Verlaufe hindern oder unterbrechen möchten, so nehme ich mir die Freiheit, die verschiedenen Gedichte, nach ihrer Wichtigkeit für mich, hier noch einmal kurz zu bezeichnen, indem ich mit dem für mich wichtigsten anfang: Crescentia, Reineke Fuchs, arme Heinrich, Meerfahrt, Amis. Am erfreulichsten wäre es mir, wenn Sie jemand fänden, dem Sie die Abschrift anvertrauen könnten, denn einmal ängstiget es mich, schuld zu sein, dass Sie Ihren andern wichtigen Arbeiten so viel Zeit entziehen sollen, dann aber würde ich meine Bitten noch weiter ausdehnen. Überhaupt möchte ich auch darin Ihre Güte in Anspruch nehmen, dass ich Sie bäte, gütigst an den Orten, wo Altdeutsche Handschriften sind, Erkundigungen einzuziehen, ob wohl dort jemand ist, der das

¹⁾ *Nemz. múz. kéziratár*: Quart. Lat. 2363. 55. drb.

Geschick dazu hat und für Geld und gute Worte Abschriften besorgte?

Ihr Gedanke zu einer Siebenbürgischen Mythologie ist ganz vortrefflich; lassen Sie ihn doch ja nicht fahren, sondern halten Sie ihn recht fest und führen ihn recht bald aus. Dabei fällt mir eine Angelegenheit ein, über die ich Sie schon lange habe befragen wollen. Haben Sie in alten Ungerischen Sagen keine, die auf das Leben des Attila, seine späteren Heldenthaten, seiner letzten Verbindung mit einer Burgundischen Prinzessin, dem Tod vieler Helden an seinem Hofe, kurz auf das, was uns deutschen das Nibelungen Lied giebt, Bezug haben? Meiner Meinung nach muss es dergleichen unbezweifelt geben. Nach Ungarn fällt ja überdiess der letzte Theil der Nibelungen. Gewiss ist auch dort noch viel. — Die Erfüllung ihres gütigen Versprechens, mir Correspondenten in Siebenbürgen zu verschaffen, wird mich äusserst erfreuen und ich empfehle dieses gütige Versprechen Ihrem Andenken recht dringend. Zugleich bitte ich auch noch um die Erlaubniss, Ihnen bei Ihrer Rückkehr nach Pest diejenigen meiner Bücher zu einem freundschaftlichen Geschenk übersenden zu dürfen, von denen ich hoffe, dass sie einiges Interesse für Sie haben können. Mit der vollkommensten Hochachtung und Ergebenheit bin ich Ew. Hochwohlgeboren Gehorsamster Diener Büsching, Breslau d. 12. Juni 1814.¹⁾

RÖSLER a hozzáküldött jegyzéket nem is közölte sohasem BÜSCHINGgel, sem mással, pedig — mint alább látni fogjuk — Grimm Jakab is megkísérlette, hogy birtokába jusson; BÜSCHING azonban későbbén mégis kapott bővebb értesítést a gyulafehérvári könyvtár német kéziratairól, még pedig SCHOTTKY GYULA MIKSÁTÓL, a ki, hogy a berlini és boroszlói könyvtárak számára régi német kéziratokból másolatokat készítsen, huzamosb időn át Bécsben könyvtári kutatásokat végzett²⁾ és 1816 őszén a kalocsai kódex ügyében mint MAILÁTH JÁNOS gróf vendége Budán tartózkodott. «Jetzt gebe ich Ihnen — írja SCHOTTKY BÜSCHINGnek

¹⁾ A levél 4-r., 1 lev., mindkét oldalra (latin betűkkel) írva; czím: «Herrn Martin George von KOVACHICH Hochwohlgeboren zur Zeit in Clausenburg in Siebenbürgen [«Clausenburg in Siebenbürgen» áthúзва és helyette: «abgereist nach Pest («Pest» áthúзва és helyette: «Ofen»)]. KOVACHICH jegyzete: «Pestini perc. 16. Sept. 1814.» Egyéb jegyzetek más-más kéztől a levél külsején: «Ofen 443». «Grosswardein», «Pest 11 Sptbr.», «Büsching».

²⁾ V. ö. FR. H. v. d. HAGEN, *Gesammtabenteuer*. I. k. 1850. XXXVII. l.

Budáról 1816 okt. 8-ikán ¹⁾ — noch einige mir durch die Freundschaft des sehr verehrten Herrn Martin Georg Kovachich zugekommenen Nachrichten über die in Siebenbürgen sich befindenden Altdeutschen Handschriften. Kovachich selbst schrieb Ihnen vor einigen Jahren, er habe die entdeckten Handschriften kurz beschrieben, auch Manches zum Muster ausgezogen. Diese Beschreibung gab er einem Herrn Rösler, Journalisten in Pest, zur weiteren Bekanntmachung, der sich aber höchst wenig um unsre ältere Literatur härmen mag, denn er hatte bald die Papiere verworfen, so dasz also die nähere Zergliederung der Handschriften uns auf lange Zeit fremd noch bleiben muss, da Herr Kovachich keine Abschrift seines Aufsatzes an sich behalten hat. Vorläufig kann ich Ihnen daher nur mit dürren Worten sagen, was Ungerns gelehrtester Sammler fand.» Erre aztán 13 német kézirat ismertetése következik, melyek közt azonban a *Nibelung*-töredék nincs említve.

Közben a *Deutsches Museum*-ban megjelent ismertetés ráterelte a GRIMM-testvérek figyelmét is a kalocsai kódexre. GRIMM VILMOS 1814 febr. 12-ikén írja JAKABNAK Franciaországba: «Von Kovachich in Pest Anzeige eines grossen Manuscripts in Colocza in Ungarn, Sammlung von kleinen Erzählungen, unter dem Namen Gesammtabenteuer dem Conrad von Würzburg zugeschrieben, darunter befindet sich nun merkwürdig 1. der *Reinhart Fuchs* vom Heinrich Glichsenner, also dasselbe, was wir aus Rom haben, 2. der *arme Heinrich*. Gut ist, dass die Anzeige noch zu rechter Zeit kommt, ich will, sobald ich kann, an Kovachich schreiben und den Brief dem Schlegel zuschicken mit der Bitte, ihn zu befördern. Es sind noch allerlei Erzählungen (leider wird der Titel nur angegeben) von Wölfen u. s. w. darin, deshalb müsste man sich hernach auch an ihn wenden oder um Nachricht davon bitten.» ²⁾ GRIMM VILMOS e levelet egy pár nappal később febr. 16-ikán meg is írta.

¹⁾ Ezen még idézendő levél közölve a BÜSCHING-féle *Wöchentliche Nachrichten* 1816. évf. II. k. 365—366. l.

²⁾ Olv. *Briefwechsel zwischen Jacob und Wilhelm Grimm aus der Jugendzeit. Herausg. von H. GRIMM und G. HINRICHS.* Weimar, 1881. 252—253. l.; v. ö. még u. o. 295., 307 és 317. l.

4.¹⁾

Cassel in Hessen am 16ten
Febr. 1814

Erw. Wohlgeboren

Haben in dem Novemberheft des Deutschen Museums von Schlegel Nachricht von einem interessanten Codex zu Colocza mitgetheilt, eine Sammlung von kleineren Erzählungen, unter dem Namen Gesamt Abentheuer den Conrad von Wirzburg geschrieben. Es befinden sich darunter²⁾ zwei, welche mir von ungemeiner Wichtigkeit sind, nämlich No. LIII. Reinhart Fuchs und CXXV vom armen Heinrich. Jenes ist die Bearbeitung des Glihsener, welche sich auch in der Vatik. Bibl. zu Rom befindet, und wovon ich eine Abschrift durch Glöckle³⁾ besitze. Dieses ist ein Gedicht von Hartmann von der Aue, welches in der Müllner-Sammlung⁴⁾ hinter dem Parcifal gedruckt ist.

Aus dem Museum⁵⁾ ist Ihnen vielleicht bekannt, dass wir (mein Bruder Jacob Grimm und ich) schon längere Zeit zu einer grossen Ausgabe der sämmtlichen Gedichte, die auf den Cyklus von Reinecke Fuchs bezug haben,⁶⁾ sammeln. Nun konnte uns nichts erwünschter seyn, als dass eine zweite HS. von dem Gedicht des Glihsener entdeckt wurde; für die critische Bearbeitung des Textes muss sie viele Hilfe und Aufklärung gewähren.

Eben so willkommen ist uns eine neue Recension des Armen Heinrich, aus der beigelegten⁷⁾ Ankündigung werden Sie ersehen, dass wir eben im begriff sind zum Besten unserer Freiwilligen, also für die gute Sache, eine neue Ausgabe desselben zu veranstalten. Jedes Hilfsmittel,⁸⁾ das uns irgend zugänglich ist, soll dabei nicht versäumt werden und es ist ein besonders glücklicher Zufall,

¹⁾ *Nemz. múz. kéziratár*: Quart. Lat. 2363. 58. drb.

²⁾ «darunter» a sor fölé írva.

³⁾ GLÖCKLE FERDINÁND, GÖRRES JÓZSEF barátja, a vatikáni könyvtárban másolatokat készített a német kutatók számára; többször van említve a GRIMM-testvérek idézett levelezésében.

⁴⁾ CHR. HEINR. MYLLER, *Sammlung deutscher Gedichte aus dem XII., XIII. und XIV. Jahrhundert*. I. k., Berlin, 1784.

⁵⁾ *Herausgabe des alten Rheinhart Fuchs durch die Brüder GRIMM in Cassel. Deutsches Museum*. 1812. évf. I. k. 391 415. l.

⁶⁾ «bezug haben» a sor fölé írva.

⁷⁾ «beigelegten» a sor fölé írva.

⁸⁾ «Hilfsmittel» után áthúzva «dass».

dass Ihre Entdeckung noch zu rechter Zeit und eh der Druck angefangen hat, mir bekannt wurde.

Ich erlaube mir daher Ihnen die Bitte und recht dringend vorzulegen: *von beiden Stücken*¹⁾ uns eine *genaue Abschrift*¹⁾ aus jenem Ms. zu Colocza zu verschaffen. Ich hoffe es ist noch in Ihren Händen, sollte dies nicht der Fall sein, so würde es Ihnen wahrscheinlich leicht werden, es noch einmal zu erhalten und ich bitte dann noch um die besondere Güte, die Copien mit dem Original zu collationiren; es versteht sich, dass ich die Unkosten so gleich erstatten werde.

Da der Reinhart Fuchs nur etwas über 2000 Verse, der Arme Heinrich nur²⁾ 1500 enthält, so ist es die Arbeit weniger Tage, und ich hoffe daher, dass es Ihnen möglich ist, meinen Wunsch bald erfüllen zu lassen. Wie sehr mir daran gelegen ist, werden Sie aus den Umständen selbst ersehen: sollte doch die Arbeit einige Zeit erfordern, so wäre mir die Abschrift vom Armen Heinrich³⁾ ietzt die wichtigste und ich würde bitten, Sie mir zuerst zuzusenden; lieber ist es mir immer beide zugleich.

Sollte es Schwierigkeiten haben mit der fahrenden oder Paquetpost, wegen der directen Versendung an mich,⁴⁾ so bitte ich die Adresse an Herrn Professor Hess⁵⁾ in München Königr. Baiern, zu machen, der wird mir das Paquet richtig zuschicken. Ich bitte aber ausdrücklich die Bemrkg. aussen zu machen, dass es Bücher enthalte.

Ich wünsche sehr, dass Sie mir Gelegenheit geben Ihnen zu zeigen, wie bereitwillig ich zu jedem Gegendienst bin und verbleibe mit vollkommener Hachtung

Ew. Wohlgeb.

ergebenster Dr

Wilhelm C. Grimm

Sekretair bei der grossen Bibliothek
zu Cassel.⁶⁾

¹⁾ Aláhúzza.

²⁾ «nur» után aláhúzza «1500».

³⁾ «Heinrich» után áthúzza «die».

⁴⁾ «an mich» a sor fölé írva.

⁵⁾ Aláhúzza. — HESS, müncheni rézmetsző, GRIMM LAJOSNAK, a GRIMM-testvérek festő öcsésének tanára volt, a kiról a GRIMM-testvérek id. levelezésében többször van szó.

⁶⁾ A levél 8-r., 2 lev., csak az első három oldalra (német betűkkel) írva; czím egy külön papírszeleten: «An Herrn M. G. Kovachich Wohlgeboren zu Pesth.» — KOVACHICH jegyzete: «Vienna perc. 10. Oct. 1814.

E levélre azonban GRIMM VILMOS hiába várt választ, mert mint KOVACHICHNAK a levélre irt megjegyzéséből kitűnik, SCHLEGEL FRIGYES későn kézbesítette neki. Azért 1814 máj. 15-én türelmetlenülkedve írja JAKABNAK Párizsba: «Willst Du nicht einmal an Schlegel schreiben und ihn bitten, die Sache in Ungarn in Erinnerung zu bringen»;¹⁾ a mire JAKAB máj. 22-ikén írja VILMOSNAK: «Dem Boisserée habe ich neulich geschrieben und ihn ersucht, den Fr. Schlegel zu treiben. Sonst muss ich es selbst in Wien thun.»²⁾ GRIMM JAKAB 1814 nyarán visszatért Kasselbe és ott maradt szept. havában történt Bécsbe való elutazásáig. JAKAB ekkor Kasselből — irt KOVACHICHNAK, de VILMOS nevében és megismétli az első levélben foglalt kérélmeket.

5.³⁾

Cassel am 7 Juli 1814.

Eure Wohlgeboren

müssen bereits im Februar ein Schreiben erhalten haben, wo es anders nicht verloren gegangen ist, worin ich mir die Freiheit nahm, Sie um eine auf meine Kosten zu veranstaltende Abschrift von zweien in der coloczer altdutschen H. S. vorfindlichen Gedichten, nämlich des *armen Heinrichs* und *Reinhardt Fuchs*⁴⁾ zu bitten. Bisher habe ich nichts darüber vernommen. Da eine zum Besten unserer Krieger erscheinende Ausgabe des armen Heinrichs, wobei der bisher bekannte Apparat, sowohl die vatikanische als strassburger H. S. vollständig genutzt worden sind, bereits zum Druck fertig liegt und eigentlich nur noch auf das von Ew. Wohlgeb. Gefälligkeit abhängende critische Material wartet; so ist es wohl nicht unbescheiden wenn ich mein Ersuchen dahin erneuere, mir *baldigst*⁴⁾ wissen zu lassen, ob ich auf die Erfüllung meines Wunsches rech-

a. D. Schlegel.» — Mellékelve egy hasáb nyomtatvány ezen czímmel: «Pränumeration zum Besten der hessischen Freiwilligen», mely először megjelent: *Heidelbergische Jahrbücher der Litteratur. Jahrg. VI. (1813). Intelligenzblatt XII.* 105—106. l.; újra közölve: *Kleinere Schriften von Wilhelm Grimm. Hetsq. von G. HINRICHS. II. k. (1882), 504. l.*

¹⁾ Olv. a GRIMM-testvérek id. lev. 323. l.

²⁾ Olv. U. o. 332. l.

³⁾ *Nemz. múz. kéziratár*: Quart. Lat. 2363. 59. drb. A levél kétség-telenül JAKAB és nem VILMOS írása. V. ö. külömben alább (70. l.)

⁴⁾ Aláhúзва.

nen darf oder nicht? Mit dem Reinh. Fuchs könnte es immer ein halb Jahr länger anstehen; dagegen eilet der a. Heinrich aus der obigen Ursache. Vielleicht könnten Zeit und Umstände dadurch gespart werden, dass Sie den Band der Müller'schen Sammlung worin dies Gedicht (hinter dem Parcifal) gedruckt ist, vor sich nähmen und die blossen Varianten auszögen¹⁾ oder ausziehen liessen. Da zur neuen Ausgabe zufällig mancherlei günstiges zusammentrifft, werden Sie nicht blos an dem Herausgeber, sondern hoffentl. an unserer alten Literatur ein gutes Werk thun.

Der ich mit vollkommener Hochachtung verharre
Eurer Wohlgeb

ergebenster Dr
Grimm
Bibliothekar.²⁾

Ezen második levelet Kovachich előbb kapta meg mint az elsőt; a közvetítő ezúttal nem is SCHLEGEL, hanem DOBROVSKY volt, a kinek GRIMM JAKAB 1814 júl. 7-ikén írja Kassalból: «Zum Besten unserer Freiwilligen haben wir eine neue Ausgabe des altdeutschen Gedichts vom armen Heinrich angekündigt. Diese Arbeit wäre schon gedruckt und erschienen, wenn nicht der Zufall gewollt hätte, dass mittlerweile zu Coloča in Ungarn Herr Covachich aus Pesth eine alte Handschrift entdeckte, worin zufällig zwei mir sehr wichtige Werke, nämlich ausser jenem Heinrich noch der Reinhart Fuchs enthalten sind. Mein Bruder, welcher dies alles erst im Februar dieses Jahres erfuhr (aus Schlegels Museum) schrieb alsobald an Herrn Covachich, vielleicht aber ist das Schreiben verloren gegangen, wenigstens bis jetzt keine Antwort eingelaufen. — Möglich auch, dass es immer einer besonderen Empfehlung unseres Wunsches bedurft hätte. In diesem Zweifel weiss ich keinen besseren Rath, als mich an Sie, werthester Freund, der Sie unstreitig in Pesth bekannt sind, zu wenden und zu bitten, dass Sie so gut seyn wollen, die deshalb offen gelassene Einlage baldigst weiter zu befördern und mit einigen empfehlenden

¹⁾ «auszögen» után áthúzva «und».

²⁾ A levél 4-r., 1 lev., csak első oldalára (német betűkkel) írva, a másikon a czím: «Herrn Professor *Covachich* Wohlgeb. zu *Pesth.*» Kovachich jegyzete: «Pestini perc.: 31. Aug. 1814.»

Worten zu begleiten.»¹⁾ GRIMM JAKAB, mint már említettem, szept. végén Bécsbe érkezett, a hol természetesen csakhamar érintkezésbe lépett a császárváros irodalmi és tudományos köreivel. Mindjárt megérkezése után felkereste SCHLEGELT,²⁾ a kihez aztán gyakran járt és a kinél új ismeretségeket kötött. Talán SCHLEGEL által — de nem közvetlenül — jutott ahhoz a kitüntetéshez, hogy SZÉCHENYI FERENCZ gróf elküldte neki könyvtárának katalógusait, a mire GRIMM ezen levéllel válaszolt:

6.³⁾

Illustrissimo Domino, Comiti excellentissimo Széchényi
Jacobus Grimm, Kassel.
S. P. D.

Bibliothecæ Tuæ catalogos, quos non tantum magyareis, sed universæ rei literariæ studiis egregie inservituros publici juris fecisti, ingenti cum gaudio hodie accipio, nec moror, quin Tibi, generosissime comes, propter summam liberalitatem, qua in me, utpote Tibi vix innotescens, usus es,⁴⁾ gratias maximas agam. Opus vero vel leviter et quasi jejune adspiciendo atque oblustrando, momentum ejus utilitatemque satis intelligere possum et quid magis in eo, supplectilis abundantiam admirari, an amorem Tuum erga patriam, qui non summus esse non potest, laudare debeam, dubius hæreo. quod mearum est partium, volumina omnia totius operis in bibliotheca musei publici casselani reponi curabo, ejusque libris rarioribus merito adscribam, cum scriptorum in Hungaria impressorum⁵⁾ exigua tantum apud nos copia inveniatur, eorum autem qui sueto bibliopolarum commercio non committuntur, nulla fere exemplaria adveni (!) soleant. Eo magis est cur sperem, fore ut, quod pari benignitate jam es⁶⁾ pollicitus, et supplementa cætera et reliquos tomos operis, inter quos partem alteram complexuram libros manu exaratos summopere exopto, nobis transmitti aliquando cures.

Ser. Vindobonæ 2 Nov. 1814.⁷⁾

¹⁾ *Olv. Aus J. Grimms Briefwechsel mit slav. Gelehrten. Mitgeteilt von AUG. SAUER.* 23. l. — DOBROVSKY válasza GRIMM ezen levelére ismeretlen.

²⁾ V. ö. a GRIMM-testvérek id. lev. 356. l.

³⁾ *Nemz. mûz. kéziratár:* Fol. Lat. 1678. 3. köt.

⁴⁾ «es» egy áthúzott «est» után írva.

⁵⁾ «impressorum» előtt áthúzva «exig».

⁶⁾ «es» előtt egy szó áthúzva.

⁷⁾ A levél ívr., 2 lev., csak az első oldalra írva; a negyedik oldalon a cím: «Ad Dominum Illustrissimum Comitem Excellentissimum

Bizonyára SCHLEGEL tette KOVACHICHOT is, a ki fiával 1814 okt. havában szintén Bécsben tartózkodott,¹⁾ GRIMMRE figyelmessé, a kit aztán mindjárt több ízben, először okt. 8-ika körül fel is keresett. Erről a találkozásról írja GRIMM JAKAB 1814 okt. 21-ikén VILMOSNAK: «Über Kovachich (spr. Kovatschitsch) und die Coloczaer Handschriften können wir ruhig sein und hatten uns geirrt.²⁾ Er ist ein alter, grauer, übersiebzigjähriger Mann, der vorige Woche hierher kam und mich gleich mehrmals aufsuchte. Ein äusserst gutmüthiger Ungar, sprechsam und etwas eitel, aber mit Grund, weil er in historischer und juristischer Gelehrsamkeit seines Vaterlands jetzt gewiss oben ansteht. Er hat an dreissig Bücher herausgegeben, wovon er mir den grössten Theil zum Geschenk senden will. Er reist auf Befehl der ungarischen Regierung schon seit 1810 in Ungarn, Slavonien und Dalmatien herum und stöbert in allen Archiven nach Diplomen und Handschriften, auf diese Weise ist er auch hinter das Coloczaer Manuscript gekommen und hat es, unerachtet er erst seit seinem vierzigsten Jahre Deutsch kann³⁾

Franc. *Széchenyi* etc. etc. untere Breunerstrasse im Kaiserstein-Haus no. 1193 *Wien*.» SZÉCHÉNYINEK ezt a lakását FRANKÓI VILMOS (*Gróf Széchenyi Ferencz*. 1902. 274. l.) nem említi; SCHLEGEL lakása egy 1810-iki előadáshirdetés szerint: «Untere Breunerstrasse Nr. 1196 im dritten Stock» (v. ö. RAICH id. kiad. I, 412. l.). Mégis személyesen — úgy látom — SZÉCHÉNYI és SCHLEGEL csak 1815 őszén ismerkedtek meg.

¹⁾ KOVACHICH és fia 1814 aug. 11-ikén érkeztek vissza Erdélyből, a hol egy évet töltöttek, Pestre. Innen szept.-ben távoztak, és több helyen útvonalat megszakítva, okt. elején értek Bécsbe, ahol okt. 26-ikáig tartózkodtak és a honnan Körmenden át Zágrábba mentek. Zágrábban 1815 nov. 23-áig voltak és 1815 decz. 10-ikén érkeztek vissza Budára. V. ö. KOVACHICH bő tudósításával: *Gemeinnützige Blätter*. 1815. évf. decz. 21., 24. és 31-iki számában.

²⁾ Úgy látszik, attól tartottak, hogy KOVACHICH a kalocsai kódexet ki fogja adni.

³⁾ KOVACHICH, ki 1743-ben horvát származású szülőktől született, a tőle kiadott *Merkur von Ungarn* című folyóirat bevezetőjében (1786. évf. 12. l.) egyebek közt ezt írja: «Freylich können wir keinen klassischen Styl versprechen, da wir sie (t. i. a német nyelvet) nicht als unsere Muttersprache besitzen, auch keine Profession beim Hauptstudium aus derselben je gemacht haben, sondern sie nur theils aus dem Umgange, theils der Lesung guter Schriftsteller erlernt haben.»

und das altdeutsche Fach nie besonders getrieben hat, gleich so extrahirt und beschrieben. Seines unstäten Aufenthalts wegen wusste der träge Friedrich Schlegel seine Adresse nicht und erst dieser Tage hat er ihm Deinen ersten Brief eingehändigt, wogegen ihm der meinige vor sechs Wochen richtig in Ofen zugekommen ist. Büsching hatte ihm auch drei Briefe geschrieben und um Abschrift von fünf Stücken gebeten (er wusste nicht, welcher), allein ich würde durch den Vortheil der näheren persönlichen Bekanntschaft ohne Frage eher dazu gelangen, wenn er jetzt nicht gerade nach Agram reiste, wo er ein halb Jar bleibt, und von da nächsten Spätsommer und Herbst Italien bereiste, so dass er in Zeit eines Jahres nicht wieder nach Colocza kommt: ausser ihm selbst kann aber im tiefen Ungarn keiner die Abschrift eines alten deutschen Gedichts auf sich nehmen, und das Manuscript hierher zu bekommen geht, wie er mir weit und breit erklärt hat, noch viel weniger an, weil darüber ein ganzes erzbischöfliches Capitel zusammen kommen müsste. Ich habe ihm nochmals alles besonders zu Papier gebracht und andere Bitten zugefügt; auch in Agram sollen altdeutsche Manuscripte sein (aus Valvassors Verlassenschaft oder Sammlung),¹⁾ worüber ich die erste Auskunft bekommen soll. Eine andere Nachricht von Karlsstädter²⁾ Manuscripten war er im Begriff an Büsching zu senden, so bin ich zuvorgekommen und habe schon darum nach Ungarn geschrieben, um sie dem, in dessen Händen sie ist, für mich abzufordern. — So lange kann nun der arme Heinrich nicht warten, wohl aber der Reinhart. Ich bitte Dich nur endlich einmal die Pränumerationsgelder abzuliefern, weil es sonst zu sehr auffiele.»³⁾

¹⁾ VALVASSOR JÁNOS WEICHARD báró (szül. 1641, megl. 1693), Krajna történetírója.

²⁾ helyesebben: «Karlsruher».

³⁾ Olv. a GRIMM testvérek id. lev. 365—366. l. — Másnap (1814. okt. 22-ikén GRIMM JAKAB DOBROVSKYNAK is irt, egybek közt: «Für die richtige Besorgung des Briefchens an Kovachich in Ungarn danke ich Ihnen herzlich, ich habe diesen würdigen Greis, der mir alle mögliche Gutmüthigkeit erweist, vor 14 Tagen hier kennen gelernt und mehr als einmal gesprochen. Seine grossen Verdienste um die ungar. Geschichte

A jegyzék, melyet GRIMM JAKAB a fiatal KOVACHICH számára leírt, a következő:

7.¹⁾

Anfragen und Bitten

1. In Szirmay Hung. in parabolis, wird sub v. *tor*²⁾ (Totten mahl) eines *alten Lieds von Attilas Tod gedacht*²⁾ und daraus folgende Stelle gegeben:

Magyarok királlya, Istennek ostroma,
nagy hírtelenséggel lett halála,
's tora.

Woher ist diese genommen, und wo wäre das ganze, oder mehr davon zu finden und zu erfahren?

2. Angabe ungarischer Volkstraditionen und Lieder, wo zu Sie ebenfalls mehr als andere gelangen, da nach dem richtig gefühltem Zusatz zu Ihrer Instructio auch die cantilenæ vel fabellæ populares nicht ausgeschlossen sind.³⁾

3. gütiger Aufschluss über die in Agram, oder sonst noch aufzufindenden altdeutschen Handschriften

Grimm.

und Staatsverfassung waren Ihnen sicher besser bekannt, als mir früherhin, wiewohl er mir sagt, dass er Sie nie persönlich gesprochen habe. Man muss ihn selbst erzählen hören, wie er für sein Vaterland eifert und gearbeitet hat; jetzt reist er mit seinem Sohn nach Agram.» OLV. SAUER id. m. 24-25. l.

¹⁾ Nemz. múz. kéziratár: Quart. Lat. 2364. 1. k. 90 drb.

²⁾ Aláhúzza.

³⁾ A diplomatikai megbízatására vonatkozó hivatalos iratokat KOVACHICH 1811-ben publikálta; újra lenyomatva: *Wiener allg. Literaturzeitung*. 1814. évf. *Intelligenzblatt*. 44. és 45. sz. (novemb.), a hol (355. hsb.) az «Instructio» után KOVACHICH egyebek közt ezt mondja nyilatkozatában: «Quidquid igitur ad Historiam Naturalem . . . adeoque Artis opera, Antiquitates et Raritates pertinent; . . . Libri impressi de Hungaria agentes, aut ab Hungaris, vel Hungarica lingua editi, sive in Hungaria solum excusi, ne Calendariis quidem praesertim quibus Diaria, vel Notationes Historiae inscriptae sunt, aut veteribus libellis Elementaribus, sive etiam Cantilenis, vel Fabellis popularibus exceptis: Omnia Museo (t. i. a nemz. múzeumnak) grato incremento erunt.»

Unter den Stücken der coloczaer Handschrift liegt es mir besonders dringend an, folgender beiden Abschriften zu erhalten

LIII. Diez ist fuchs reynhart genant
got helfe vns in sin lant

und

CXXV. Diez ist ein mere rich
von den armen heinrich.

Nächst dem sind mir am wichtigsten

XXXIV. vom grauen Mantel

CXLV. von einem Riesen der

19 Mann ass.

Grimm.¹⁾

GRIMM azonban hiába kötötte kívánságait KOVACHICHNAK és fiának lelkére: sem tőlök nem kapott választ kérdéseire, sem RÖSLER nem küldte el Pestről a kilátásba helyezett kéziratjegyzéket. Azért 1815 jan. 10-ikén Bécsből levelet írt KOVACHICHNAK Zágrábba, melyben ígéretének beváltására kéri.

8.²⁾

Viro celeberrimo

Martino Georgio Kovachich, Senquiciensi

s. p. d.

Jacobus Grimm, Hasso-cassellanus.

Duo menses abiire. ex quo a Te, vir præclarissime, per breve dierum spatium hac in urbe commorante, humanissime exceptus, occasionem nactus fuam, paullo accuratius, quam licuerat literis, Tibi pandendi ac commendandi ea, quæ mihi cordi sunt, in quibus colloco operam meam et laborem indefessum. Tam vero liberalem, omneque literarum genus pari cura et amore amplectentem Te mihi ostendisti, ut plurima, licet insolita, et aliena forsitan a viro summæ, qua polles, eruditionis, quæ tum in patria Tua, tum iter peregre faciens, ad mea studia conferre sane egregie valueris, sincere a Te petere minime dubitaverim. Primum (prætermitto enim id, quod³⁾

¹⁾ A jegyzék 8-r., 3 lev., csak az első három oldalra (német betűkkel) írva.

²⁾ Nemz. múz. kéziratár: Quart. Lat. 43. 26. k. 1. drb.

³⁾ «quod» után áthúzza «redux».

rediens in Hungariam e codice colosziensi mihi excerpti tum curabis) ut notitiam brevemque recensum codicum lingua veteri germanica conscriptorum, quos huc illucve ex pulvere bibliothecarum archivorumque squalore, ne dicam carcerum, in quibus inclusi latent, protraxeris, mecum communicare velis; deinde, ne dedigneris scriptis mandare, quæ Tibi filiove, qui patrem non corpore solum comitatur, sed animo quoque sequi felicissime conatur, ubicunque locorum occurrerint traditiones populares, fabulæ agrestes, carmina rustica. Quæ licet incondita et *παραπλησια τοις κρωγμοις των τραχυ βωωντων ορνιθων*¹⁾ esse videantur, in quibus eruendis, dum scriptores elegantes suavesque poëtas affatim habeamus, adeo oleum atque operam perdere par non fuerit, eo majorem vim habent ad antiquitates poëseos, et historiæ nostræ illustrandas, nec a plebe eruditum (etenim et plebs est togata) merito spernuntur.

Nicol. Röslerus, Budensis, cui ut scriberem de notitia Tua codicum carolopolensium²⁾ ad me mittenda, ipse mihi auctor fuisti, non tantum nihil misit, sed ne verbo quidem respondit, postquam literas meas eam ob causam iteraveram.

Igitur nisi aliud interea de illa notitia statueris, velim ut eidem, data³⁾ occasione, paucis tuam voluntatem significes. Neque accepi, quæ mihi promiseras, opusculorum Tuorum minorum ac dissertationum exemplaria, quorum nulla amplius copia penes Te forsitan fuerit; congressu tamen vindobonensi nondum dilabente, in majores imo dies exrescente, facillime adhuc per Camesinam⁴⁾ bibliopolam ad me pervenire poterunt.

Interim vale, vir mihi summe venerande, ex optissima semper diuque valetudine fruaris mihiqve favere pergas. Dab. 10 Januarii 1815. Vindobonæ. (Wieden, Panigelgass No. 80.)⁵⁾

Azonban e levél sem járt a kívánt eredménynyel: Kovachich nem válaszolt és Rösler sem küldte el a sürgetett jegyzéket. Ekkor írta meg Grimm a már fent a húnmondával összefüggésben említett 1815 máj. 28-iki levelet Schenidushoz, melyben

¹⁾ *ορνιθων* után áthúzva «multis».

²⁾ «polens» áthúzott «stadiens» fölé írva.

³⁾ «data» után áthúzva «forsan».

⁴⁾ CAMESINA bécsi könyvkereskedő volt.

⁵⁾ A levél 4-r., 2 lev., csak az első három oldalra írva: a negyedik oldalon a cím: «ad Virum et Dominum celeberrimum Martinum Georgium Kovachich, Senguiciensem. Agram.» — Kovachich jegyzete: «Zagrabia perc: 15. Jan. 1815.»

a kéziratjegyzékről ezeket mondja: «Kovachichium sane vestrum, quem non uno nomine prosequor, cujusque in me singularem benignitatem expertus sum, quamdiu hic Vindobonæ ante plures menses commorabatur, horum omnium gratia compellavissem, nisi cum procul a vobis, iter per Italiam ac Dalmaticæ partes facientem abesse pridem intellexissem. Is mihi promiserat varias notas, quas de codicibus msptis veteri lingua germanica Carolostadii vel Caroloburgi repertis antea collegit, auctorque fuerat, ut suo nomine Röslerum (redactorem, ut ajunt, ephemeridum in urbe vestra) de toto fasciculo adnotationem mecum communicando admonerem, quod et per binas literas feci, nunquam tamen a Röslero responsum accipere potui. Quem igitur, Te rogo, ut data occasione, interrogas, cur mihi nihil miserit, quamve silentii sui excusationem proferre possit.»¹⁾ SCHEDIUS a kivánt jegyzéket természetesen nem küldhette el²⁾; végül azonban GRIMM mégis megkapta a magyarországi német kéziratok annyira óhajtott leírását. Ezt a fiatal KOVACHICH egy leveléből tudjuk meg, melyet nagysokára, 1816 márcz. 28-ikán írt Budáról GRIMMnek és a melynek másolata KOVACHICH iratai közt reánk maradt.

9.³⁾

Wohlgeborner!

Sie liebten mir zu Wien mündlich und schriftlich Mehreres zu empfehlen, dadurch scheinen Sie geneigt zu seyn, mich in die Zahl der Gelehrten aufzunehmen. Um diese Ehre zu verdienen, habe ich manche Werkchen herausgegeben, wovon Sie die Exemplare durch die Schaumburgische Wiener Buchhandlung erhalten sollen. Um mich aber Ihnen und den Deutschen Gelehrten auch mit einigen sie näher angehenden Beyträgen näher zu empfehlen, habe ich aus unsern Reise Repertorium das Verzeichniss Altdeutscher Handschriften herausgezogen, welches hier beygeschlossen ist wodurch ich Jenes liefre, was Sie von mir nahmentlich verlangten. Es sind schriften von verschiedenen Werth, und manche gehören nicht einmal unter die Altdeutschen, aber was nicht einen kann andere

¹⁾ Olv. *Zeitschrift f. d. Alterthum*. 42. k. (1898), 327. l.

²⁾ V. ö. fönt 62. l.

³⁾ *Nemz. múz. kéziratár*: Quart. Lat. 2365. I. k. 90. drb.

interessiren. Der Auszug oder vielmehr die Anzeige ist freilich mager, aber wir können uns auf der Reise, unter so vielen Tausenden Diplomatischen Urkunden unmöglich in détaille Recensionen einlassen. Das Abentheier von Conrad v Würtzburg wird Graf Johann Nep: Mailath in Gesellschaft des Med. Doctor Köffingers, eines jungen deutschen Dichters hier zu Ofen, aus der Coloczer Handschrift; die er gegenwärtig hier bey der Hand hat herausgegeben (!), folglich würden uns diese Herren wo nicht schwerlich, wenigstens sehr ungerne die verlangten Gedichte abschreiben lassen um sie zuvor ins Ausland zu verschicken. Von Coutrads Gedichten sind in der Kais. Hofbibliothek zu Wien drey Codices vorhanden, manche unedirt. Auch unter den Siebenbürgisch Carlsburger Handschriften, welche in meinen Verzeichnisse stehen, werden sich von Conrad und anderen gleichzeitigen Minnesänger manche Gedichte befinden. Wir hoffen diese Codices durch den Erzherzog Palatin für das Museum hieher zu erhalten. Dem Superintendenten der Evangelisch Luthrischen Siebenbürgischen-Sachsen zu BIRTHALM Herrn Daniel Georg Neugeboren¹⁾ haben wir die Volkssagen, Volkslieder, Gebräuche etc. bestens anempfohlen aber die Erfahrung lehret, dass man, wo der Samen geworfen ist, oft nachsehen müsse, damit das Angebaute gedeihe; daher wäre es vielleicht nützlich, sich auf uns berufend, selbst gerade an ihn zu wenden. Wenn er den Predigern seines Kirchensprengels — meistens belesenen und gewanderten Männern empfehle, dergleichen Gegenstände bey dem Volke aufzufassen, und zu beschreiben, so wäre reiche Erndte zu hoffen. Der Bischof von Agram, Maximilian Verhovacz hat allen Seelsorgern seiner Croatischen Diöces empfohlen, nicht nur die Geschichte ihrer Kirchen und Pfarren mit allen schriftlichen Urkunden, und Inschriften, sondern auch die Volksmährchen, Volkslieder, Gebräuche, Sagen, Meinungen, Grösse, Schwüre, Flüche, Aberglauben, Traditionen, und die ganze Volksmythologie genau zu beschreiben, und ihm in die Bibliothek zu überschicken.²⁾ Wenn auch manche Blössen hie, und da bleiben,

¹⁾ szül. 1759, megh. 1822.; v. ö. SZINNYEI, *M. Irók Élete*. IX. k. 1902. 997—999. hsb.

²⁾ KOVACHICH agitálása, melyet az erdélyi szászoknál a népköltés és népi hagyományok gyűjtése érdekében kifejtett, úgy látszik, nem járt semmi sikerrel. VERHOVAC püspök is nem KOVACHICH, hanem KOPITAR ösztönzésére bocsátotta ki már 1813-ban az ő klasszikus felhívását; v. ö. M. MURKO, *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhm. Romantik*. 1897. 10—11. l., és u. a., *Eine J. Grimm fälschlich zugeschriebene Recension serb. Volkslieder. Euphorion*. XI. évf. (1904.) 111. l. — A zágrábi érseki és egye-

so wird das Geleistete, wenigstens unsern nachkommen dienen. Mit diesen wenigen konnte ich, und wolte Ihnen einstweilen dienen. Wo die Musse fehlt, so fehlt es gewöhnlich auch an Gelegenheit. Weil wir über Dalmatien bis Ragusa, und über Italien bis Neapel zu reisen gedenken;¹⁾ so hoffe ich in den dortigen Archiven und Bibliotheken nebst den Diplomatischen, auch für das Litterärische Fach manche Beyträge zu entdecken, die ich dem gelehrten Publikum nicht vorenthalten, sondern durch irgend einen Weg und besser unterrichteten Biederman mittheilen würde. Von meinen äusserst beschäftigten Vater die höflichste Empfehlung, und ich beharre zu seyn

Ew. Wohlgeboren

gehorsamster Diener und Freund

Ofen d. 28. März 816.

Joseph. Nic. Kovachich mpria.

Idő közbén GRIMM JAKAB újból írt volt KOVACHICHnak, levelét azonban, melyet alkalmilag küldött, bár 1815 szept. 1-ről van keltezve, Kovachich csak 1816 aug. 16-ikán kapta meg, tehát jóval később, mint a fiatal KOVACHICH a maga levelét GRIMMnek elküldötte.

10.²⁾

Martino Georgio Kovachich, viro celeberrimo ac venerando

S. P. D.

Jacobus Grimm, cassellanus

utor occasione forte mihi oblata mittendi ad Te exemplar editionis, quam nuper de carmine Henrici miseri procuravi, quæque procul dubio melioris notæ fuisset, si mihi textum pluribus in locis e codice quoque coloseziano, Tua diligentia Tuaque, quam in omnes fere res eruditorum conferre soles, sollertia e tenebris jam eruto recensere adhuc licuisset. Quodsi vero iterum in codicem istum incideris, inter ejus varia poemata nostrum de Henrico misero loco habetur centesimo vigesimo quinto, illudque velis cum editione mea comparare, lectionisque varietatem aliquando mecum communicare, neque Tibi valde molestum neque mihi ingratum futurum erit; sal-

temi könyvtár kéziratait ismerteti — KOVACHICH Repertoriuma alapján — CSONTOSI JÁNOS, *Magy. Könyvszemle.* 1885. évf. 92.-127. l.

¹⁾ E tervöket azonban nem hajtották végre.

²⁾ *Nemz. múz. kéziratár:* Quart. Lat. 43. 26. k., 35 drb.

tem quoad loca difficiliora (v. c. versu 314) scire cupiam, quomodo sese habeant. Ne autem diutius, quam fas est, negotiis Tuis Te abrumpam! Vale, mihi que perge favere. Scrib. Cassellis Cal. Sept. MDCCCXV.²⁾

KOVACHICH e levél és az *Armer Heinrich* immár megjelent³⁾ és a levélhez mellékelt kiadásának vétele után, úgy látszik, rögtön megkérte KÖFFINGERT, a kinél akkor a kalocsai kódex volt, hogy a kívánt összehasonlítást tegye meg és az eltéréseket jegyezze ki GRIMM számára. A *Nemz. Múzeum kéziratúrában*⁴⁾ ugyanis KÖFFINGERTől egy kis kézirat maradt ránk ezen címmel: *Lesearten zu dem Gedichte Hartmann von der Aue, herausgegeben von den Brüdern Grimm zu Kassel, aus dem Codex des Coloczaer Domcapitels*. KÖFFINGER azonban az egybevetésben csak a költemény 205. soráig jutott, aztán abbahagyja a következő megjegyzéssel: «Aus den angeführten Stellen erhellt, dass die bedeutenden sowohl als unbedeutenden Abweichungen der Lesearten in den beiden Handschriften so zahlreich sind, dass um Hrn Grimms Wunsch genau zu erfüllen, das ganze Gedicht aus der Colocz. Hs. abgeschrieben werden müsste: diese Arbeit aber wird der erste Band unserer Ausgabe des Gesamt Abentheuers, welcher diesen Herbst auch erscheinen wird, überflüssig machen. Wäre dieses nicht der Fall, und Hr. Grimm wünschte den armen Heinrich nach der Col. Hs. zu besitzen, so würde ich mit aller Bereitwilligkeit desselben Wunsch erfüllen. Ofen am 9ten Sept. 806 (!) JP Köffinger.» Hogy KOVACHICH közölte-e GRIMMEL KÖFFINGER ezen nyilatkozatát, az nem állapítható meg;

²⁾ A levél 4-r., csak egy lev. és csak az első oldalra írva. KOVACHICH jegyzete: «Pestini perc. 16. Aug. 1816.»

³⁾ *Der arme Heinrich von Hartmann von der Aue. Aus der Strassburgischen und Vatikanischen Handschrift herausgegeben und erklärt durch die Brüder GRIMM.* Berlin, 1815. (A kalocsai kódexet nem használhatták, mert «Der gelehrte Ungar Kovachich, auf Reisen begriffen, hat zu spät geantwortet, dass er nach erfolgter Rückkehr aufs Freundlichste helfen wolle, jetzt aber kein anderer das Geschäft übernehmen könne, indem selbst eine Versendung der Hs. nach Pest oder Wien unübersteigliche Schwierigkeit habe, weil das Domkapitel im Besitz derselben sey.» 142. l. 9. jegyz.) — A *Reinhart Fuchs* (GRIMM JAKABTÓL) csak 1834-ben jelent meg.

⁴⁾ Quart. Germ. 587. — 6 old.

de nem tartom valószínűnek. Evvel aztán véget is ért — minden eredmény nélkül — a GRIMM-testvérek és a két KOVACHICH közt való levelezés. BÜSCHINGgel is, a kit a GRIMM JAKABBAL való személyes ismeretség óta — úgy látszik — nem méltattak figyelemre, a fiatal KOVACHICH még csak egyszer váltott levelet. Midőn a két KOVACHICH 1810-ben átvizsgálta az egri érsekmegyei könyvtárt — ott kezdték meg kutatásaikat 1810 jún. havában ¹⁾ — feltűnt nekik egy német példázatokot tartalmazó XV. századi kézirat, ²⁾ melyet aztán a fiatal KOVACHICH 1817 aug. havában Egerből kölcsön kért és tüzetesen áttanulmányozott. Tanulmányának eredményeit aztán egy terjedelmes levélben közölte BÜSCHINGgel, leírván pontosan a kódex külsejét és tartalmát és megjegyezven a gyűjtemény előszavát és mutatványul két mesét. KOVACHICH e levelét majdnem egy negyed századdal megíratása után 1841-ben adta ki BÜSCHING hagyatékából az ő barátja v. d. HAGEN ³⁾ ezen megjegyzéssel: «Von dieser Sammlung, die nicht häufig zu sein scheint, und die einzelne sehr schöne Fabeln enthält, besass auch mein wert. Freund Büsching eine leider etwas unvollständige Handschrift. Die folgende Nachricht von der Erlauer Handschrift erhielt derselbe (wie er dabei bemerkt) durch die Güte des Herrn Kovachich, des Sohnes, den, so wie seinen verstorbenen würdigen Vater, unermüdlicher Fleiss und die freundlichste Mittheilbarkeit auszeichnen.» A fiatal KOVACHICH ezen levelére írta meg BÜSCHING 1818 szept. 18-án a következő választ.

¹⁾ V. ö. id. *Repertorium* 1—25. l.

²⁾ Id. *Repertorium* 24. l. 1065. sz. *Tabulae et Apologi Morales* címmel említi a *Wiener allg. Literaturzeitungban* (1814. évf. *Intelligenzbl.* Nro. 2, 33. hsb.) közölt és már említett kézirat-jegyzékében. V. ö. *Az egri érsekmegyei könyvtár szakszerű címjegyzéke*. Eger, 1893. II. k. 1290. l. (jelzet: «U₂ III. 3.) Említi SINGER S. is (*Verzeichniss in der erzbischöfl. Diöcesanbibl. in Erlau vorhandenen altdeutschen Codices*, PFRIFFER-féle *Germania*. 32. évf. 1887. 481—487. l. 7. sz. a.) V. ö. még VARJÚ ELEMÉR, *Adatok az egri érsekmegyei könyvtár ismertetéséhez*. *Magy. Könyvszemle*, 1902. évf. 27—49. l. 27. sz. a.

³⁾ Olv. *Germania. Neues Jahrbuch der Berlinischen Gesellsch. f. deutsche Sprache und Alterthumskunde*. IV. k. 1841. 126—140. l.

11.¹⁾

Hochverehrtester Herr.

Ihre grosse Gefälligkeit und Güte hat mich überaus erfreut und ich wünsche nichts mehr, als durch die That, durch einen wissenschaftlichen Dienst, Ihnen meine Dankbarkeit zu beweisen. Wer könnte Ihren trefflichen gelehrten Landsleuten, deren freundlichster Bereitwilligkeit (Ihres, Ihrer so würdigen Herrn Vaters, des trefflichen Grafen Mailath) ich mich schon mehrmal erfreute, nicht bereitwilligst den Dank für gütige gelehrte Mittheilungen, den sie so sehr verdienen, zollen!²⁾

Die mir übersendete, mit so vielem Fleisse und erfreulicher Ausführlichkeit gearbeitete Nachricht der Altdeutschen Fabelhandschrift hat mich sehr erfreut, da, soviel mir bekannt, diese Handschrift noch ganz unbekannt ist, und sie ein Werk betrifft, dessen einmaliges Dasein mir nur bewusst ist, indem ich selbst eine alte Handschrift davon besitze, die ich bereits beiläufig in meinen wöchentlichen Nachrichten erwähnte, indem ich Bd. I. derselben im ersten Hefte, eine Fabel abdrucken liess.³⁾ So weit ich die Vergleichung angestellt, stimmen beide Handschriften vollkommen überein. Das Werk ist eine Übersetzung aus dem Lateinischen, wie meine Handschrift besagt. Da wo in Ihrer Handschrift Folio 84 der Rabe und der Fuchs steht, fängt bei mir das dritte Buch, von dem Laster der geitichait an. Mit dem Mauskatter und dem Schwein (Bl. 136) fängt das vierte Buch an. Nach der unvollendeten Fabel vom Schwein und Fuchs folgen noch 9 Fabeln und das Ende lautet: Iste lieber⁴⁾ est translatus de latino in Theotunicum per honorandum virum dominum *elricum*⁵⁾ decanum Ecclesie Laureacensis finitus Anno domini 1432. Meine Handschrift hat dies Schlimme, dass die ersten Blätter fehlen, ungefähr die Hälfte der ersten Fabel fängt an, dagegen ist sie fast ganz vollständig, hat gemalte Anfangsbuchstaben und zu jeder Fabel ein Bild. Eine Heraus-

¹⁾ Nemz. múz. kézirattdr: Quart. Lat. 2364. 1. k. 79. drb.

²⁾ «zollen» áthúzott «versagen» fölé írva.

³⁾ A közölt mese czíme: *Mit ainem auserwählten gesellen soltu handeln oder genn* (Wöch. Nachrichten. 1816. I. k. 4. drb. 56–60. l.) — Ehhez BÜSCHING jegyzete: «Aus einer handschriftlichen Sammlung von einigen hundert Thierfabeln, im Besitz des Herausgebers, über welche eine ausführlichere Nachricht bald erfolgen soll.»

⁴⁾ így!

⁵⁾ Aláhúzáva.

gabe wäre in folgenden Jahren wohl wünschenswerth, da man noch kein prosaisches Werk gedruckt hat. Doch möchte vielleicht ein Abdruck meiner Handschrift wünschenswerther sein und die Erlauer würde am besten zur Bestimmung einiger verderbten Lesearten und Abweichungen gebraucht. Doch möchte jetzt noch nicht der Zeitraum sein, in dem ein solches Werk in Deutschland Glück macht. Der Beweis Ihrer freundschaftlichen Güte lässt mich hoffen, dass Sie meiner freundlich eingedenk sein werden, sobald Sie wieder etwas entdecken. Grüssen Sie mir herzlichst Ihren eben so würdigen als trefflichen Vater; er war der erste, der mich die freundliche Mittheilbarkeit Ihres Volkes kennen lehrte und darum trage ich ihn besonders in freundlichem Herzen. Hochachtungsvoll und freundschaftlich der Ihrige

Büsching

Breslau d. 18. Herbstm.¹⁾ 1818.²⁾

Evvél a levéllel le is tünik a két Kovachich neve a germanisztika történetéből: szerepöket átvették a történetíró MAILÁTH JÁNOS gróf³⁾ és KÖFFINGER JÁNOS PÁL, pesti orvos és német költő,⁴⁾ a kik a kalocsai kódex annyiszor sürgetett kiadására vállalkoztak. Az első bizonytalan hírt BÜSCHING hozta nyilvánosságra,⁵⁾ a ki aztán nemsokára a már említett SCHOTTKY GYULA MIKSA leveleiből pontosabb értesüléseket kapott, melyeket folyóiratában szintén közzétett. «Ueber die Koloczaer Handschrift der Gesamt-Abentheuer Konrads von Würzburg — írja SCHOTTKY Bécsből 1816 aug. (Aehrenmonat) 31-ikén⁶⁾ — kann ich Ihnen, was mich herzlich freut, sichere Nachrichten

¹⁾ = szept.

²⁾ A levél 4-r., 1 lev., csak az első oldalra (latin betűkkel) írva, a másodikon a cím: «Herrn Jos. Nic. Kovachich v. Senguitz d. jüng. Wohlgeboren, Doctor der Philosophie etc. zu Ofen. D. E.» KOVACHICH jegyzete: «Percepi, 2. Oct. 818.» — E levél BÜSCHINGnek MAILÁTH grófhhoz 1818 szept. 17-ikén írt és alább közlendő leveléhez volt csatolva.

³⁾ OLV. SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar Írók Élete*. VIII. k. (1902), 331—339. hsb. és GOEDEKE, *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung*, VI. k. 1898. 339. l.,

⁴⁾ OLV. SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar Írók Élete*, VII. k. (1900), 4—5. hsb. és K. GOEDEKE, id. m. VII. k. 1906. 118. l.

⁵⁾ *Wöch. Nachrichten*. 1816. I. k. (jan. 11.), 25. l.

⁶⁾ *Wöch. Nachrichten*. 1816. II. k. (Windmonat = nov. 21-ikén), 335—336. l.

geben. Ein Freund des Herrn von Hormayr, der Herr Graf Nepomuk von Mailath, k. k. wirklicher Kämmerer und Sekretär der königlichen ungarischen Stadthalterei zu Ofen, ist ihr jetziger Besitzer¹⁾ und eben derselbe, von dem uns früherhin schon bekannt war, dass er Willens sei, sie herauszugeben. Dieser Plan ist bereits zur Reife gediehen. Der Herr Graf selbst, verbunden mit einem Doctor, dessen Name ich nicht kenne, hat alles vorbereitet zum vollständigen Drucke, der auch schon begonnen haben soll. Wahrscheinlich um dem Ganzen mehr Rundung und Ausdehnung zu geben, ist auf Veranlassung des Unternehmers auch die hiesige Sammlung, die gewöhnlich unter Konrads Namen geht, bereits abgeschrieben, wie mich Herr Kopitar versichert. Es lässt sich also gewis ein gutes Ergebnis hoffen. Auf Veranlassung des Herrn v. Hormayr²⁾ habe ich mich jetzt deshalb schriftlich an den Herrn Grafen Mailath gewendet und höchst wahrscheinlich reise ich binnen acht bis vierzehn Tagen selbst nach Ofen, um das Nähere zu erfahren und Ihnen mitzuthemen. Da die hiesige Büchersammlung bis Anfang des Weinmonats für Besuche geschlossen ist, weil auch hier die Ruhetage eingetreten sind, ich also in ihr nichts arbeiten kann, so fühle ich mich um so mehr zu diesem Unternehmen bewogen.» SCHOTTKY tényleg Bécsből leutazott Budára, a honnan 1816 okt. 8-án írja BÜSCHINGNEK:³⁾ «Binnen ungefähr sechs Wochen beginnt der Abdruck des ersten Theiles der Coloczaer Handschrift bei Strauss in Wien, und ich habe seine Verbesserung übernommen. Die Herausgeber sind der Herr Graf Johann Mailath und sein verehrter Freund, der Doctor der Arzneikunde Herr Johann Paul Köffinger. Da mir der Herr Graf

¹⁾ MAILÁTH természetesen csak kölesön kapta a kéziratot, «durch die Liberalität des hochzuverehrenden Erzbischofs, Grafen v. Kolonits, und die Güte des Domcapitels von Coloza (!)», a hogy a készülő kiadásról egy másik bő jelentés mondja, olv. a HORMAYR-féle *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*. VII. évf. 1816. 106—107. sz. (szept. 2. és 4.), 437—438. l.

²⁾ HORMAYR báró egyébként is kezére járt SCHOTTKYNAK Bécsben, a mint ez BÜSCHINGNEK egy 1821. ápr. 11-ikén HORMAYRHOZ intézett és a *Nemz. Múz. kéziratárában* őrzött leveléből kitűnik.

³⁾ Olv. *Wöch. Nachrichten*. 1816. II. k. (decz. 5.), 362—363. l.

binnen kurzem einen ganz ausführlichen Aufsatz über den Plan dieses Unternehmens mittheilt, den ich Ihnen dann sofort übersende, sage ich Ihnen vor heute nur so viel, dass die Handschrift in der That äusserst schön, und fast ohne Zweifel auf Befehl Matthias Corvinus zusammengetragen worden ist; denn Ungarns würdiger Beherrscher zahlte an Abschreiber, die er in Rom unterhielt, höchst bedeutende Summen. Unsere Handschrift scheint aus mehreren verwandten entstanden zu sein, wobei die Vatikanische ¹⁾ wohl das Meiste hergab, weil die in Ihrem Grundriss zur Geschichte Altdeutscher Poesie ²⁾ aufgezählten Mähren jener Handschrift sämmtlich auch in der Colocza'er Handschrift enthalten sind. Ueberdies hat die Membrane auch den Einband der durch die Türken zerstörten herrlichen Corvinianischen Bücherei. Die ganze Handschrift, wie sie ist, soll nach und nach in vier Bänden erscheinen, buchstäblich abgedruckt, ohne erklärende Noten, weil alles verständig, nur geht jeder Mähre ein Inhaltsverzeichniss, so wie dem ganzen eine Schriftprobe vor.» 1817-ben aztán csakugyan megjelent a kódex első és egyúttal utolsó kötete ezen czimmel: *Coloczaer Codex altdeutscher Gedichte. Herausgegeben von Johann Nep. Grafen Majláth und Johann Paul Köffinger. Pesth, 1817.* A munka DE LA MOTTE FOUQUÉ FRIGYES bárónak, az ismert romantikus költőnek van ajánlva. «Als Zeuge tritt es (t. i. das Werk) auf — mondják a kiadók egyebek közt az ajánlásban — dass Sie, der Sänger muthiger Kämpfe, zarter Liebe und gottgefälligen Wandels in der Mitte eines liederreichen, germanischer Sitte fremden Volkes, vielfach gelesen und bewundert werden.» A kiadvány elé írt előszóban a kiadók tüzetesen szólnak a kéziratok külsejéről, tartalmáról, történetéről, rámutatnak a heidelbergi kódexszel való rokonságára és bizonyítani igyekeznek azt a SCHOTTKY-tól már fentebb említett, tarthatatlan véleményt,

¹⁾ 1816-ban több más kézirattal együtt visszakerült a heidelbergi egyetemi könyvtárba, a hol eredetileg is 1622-ig volt. V. ö. K. BARTSCH, *Die altdeutschen Handschriften der Universitäts-Bibliothek Heidelberg.* 1887. 82–93. l. (jelzetje: «Pal. germ. 341.»)

²⁾ *Literarischer Grundriss zur Geschichte der Deutschen Poesie von der ältesten Zeit bis in das sechzehnte Jahrhundert* durch FR. H. VON DER HAGEN und J. G. BÜSCHING. Berlin, 1812.

hogy a kézirat *Mátyás király* könyvtárából származik; de elejtik KOVACHICHNAK ama nézetét, mely szerint a kódexben foglalt költemények szerzője WÜRZBURGI KONRÁD. Előszavukat e kívánsággal fejezik be: «Wir wünschen, dass unser Unternehmen eine dankbare Aufnahme, unsere Bemühung jene Schonung bei den deutschen Literatoren finde, welche ein freundlicher Wille und die Überzeugung so viel gethan zu haben, als uns möglich war, erwarten dürfen.»

A kötetet aztán, mely egészben 15 kiválogatott költeményt tartalmaz, köztük — a mi jellemző — mindazokat, melyeknek másolatát GRIMM és BÜSCHING kérték, MAILÁTH elküldte a többi közt BÜSCHINGnek is, még pedig egy 1817 okt. 29-ikén kelt levél kíséretében, melynek tartalmára BÜSCHINGnek következő válaszból következtethetünk.

12.¹⁾

Hochgeborener

Höchstverehrter Herr Graf:

Ew. Hochgräflichen Gnaden müssen mich für sehr nachlässig halten, dass ich Deroselben so gütigen u freundlichen Brief vom 29. Weinmond d. J. erst heute beantworte, indessen möge mich bei Denenselben entschuldigen, dass ich vor kurzem erst von einer Reise, die 15 Wochen lang gedauert hat, zurückgekehrt bin u hier Ihren gütigen Brief vorfand.

Ihr trefliches, uns Deutschen so dankenswerthes Unternehmen erfordert die angestrengteste Bemühung aller derjenigen, welche die Erforschung der deutschen Vorzeit zu ihrer Hauptbeschäftigung gemacht haben, es in Deutschland recht angestrengt zu verbreiten. Dies wird auch mir die angenehmste Pflicht sein u glaube ich dies besser durch eine ausführliche Beurteilung in einer gelesenen gelehrten Zeitung thun zu können, als durch eine blosse Nachricht in meinen wöchentl. Nachrichten. Zu einer solchen Beurteilung liegt mir nun auch gerade jetzt eine bedeutende wichtige Handschrift vor, indem ich seit kurzem die Heidelberger (Vatikanische) Handschrift der Erzählungen erhielt, welche Ihre Vermuthungen durchaus bestätigt, dass beide einen unmittelbaren Zusammenhang haben. Dennoch sind der wichtigen Abweichungen höchst viele, die ich mit Übergehung aller Kleinigkeiten an dem angegebenen Orte zu liefern

¹⁾ *Nemz. múz. kéziratár: Irodalmi Levelestár.*

gedenke. So fehlen z. B. in der goldenen Schmiede im Umfange 7 Blätter in der Kaloczaer Handschrift, welches unbegreiflich ist. Es geht aber auch daraus hervor, dass, wenigstens zu Anfang, die Handschriften Spalte für Spalte übereinstimmen. Die Lücke ist hinter dem Reim 80.

Es ist vortreflich, dass Sie die besten Sachen der Handschrift gleich in dem ersten Band gebracht haben, damit sie sobald als möglich in die Hände der Freunde deutscher Vorzeit kommen. doch hoffe ich, Deutschland wird Sie ermuthigen, auch die folgenden Bände bald nachfolgen zu lassen.

Empfangen Sie, hochverehrter Herr Graf, meinen ergebensten Dank für die gütig übersendeten Nachrichten von den Schätzen der Battyánysehen Büchersammlung; die Handschriften sind merkwürdig u wichtig, u verdienen auch eine baldige Bekanntmachung. Mag der Erfolg des Koloczaer Werkes Ihnen dazu Lust und Freude machen.

Dass ich auf das Leben des Klingsor von Ihrer Hand *sehr* ¹⁾ begierig bin, leugne ich nicht. Da Sie mir schreiben, es hienge mit einer Lebensbeschreibung der H. Elisabeth zusammen, möchte ich beinahe glauben, dass irgend ein Verhältnis zwischen diesem ungarischen Werke u dem Leben der heil. Elisabeth von Rothe statt fände, das in Menken Script. rer. Germ. steht. Ich wünsche sehr, dass diese Meinung falsch sein möge, da wir dann hoffen können, recht viel Neues zu erfahren. Möchte das Glück Sie bald zur Hebung dieses Schatzes führen u möchten Sie dann auch meiner freundlich eingedenk sein.

Erlauben Sie mir noch eine Anfrage: findet sich in Ungarn keine Nachricht über Attila, über die grossen Begebenheiten welche dem Schlusse der Nibelungen zum Grunde liegen? Leben dort keine alten Sagen u Lieder im Munde des Volkes? ich hoffe es; denn was man wünscht, hofft man zu gerne. Heinrich von Mügelin's Zeitbuch weist darauf hin, u es wäre doch gar zu herlich, wenn wir Deutsche hier ein verbindendes Glied zwischen dem herlichen Volke der Ungarn u uns fänden.²⁾

Da ich einmal im Anfragen bin, bitte ich, mir noch eine (!) gütigst zu erlauben. In Ofen soll ein altes Bad sein, dessen Bau mir höchst merkwürdig erscheint u dessen ich auch in meinen wöchentl. Nachrichten Bd. III. S. 250. 251. bei Gelegenheit der achteckigten Ge-

¹⁾ Aláhúзва.

²⁾ E mondat oldalt kém czeruzával van megjelölve.

bäude, gedachte.¹⁾ Gibt es darüber keine Nachrichten, besonders über Alter u frühere Bestimmung?

Den Druck des Titulrel einmal zu besorgen, ist mein grösster Wunsch; vielleicht glückt auch er bald in einer Zeit, in welcher so viel gelungen.²⁾ Darf ich um die Erlaubnis bitten, Herrn Kovachich freundlichst von mir zu grüssen? Es gereicht gewis einem jeden Deutschen zur innigsten Freude, dass so trefliche Männer des benachbarten ... lichen³⁾ Kernvolkes sich freundlichst unserem Altdeutschen Schrift- u Kunstwesen zuwenden, u mir besonders rechne ich es zur hohen Freude u Ehre, dass ich dadurch das Glück gewann, mit Ihnen in einen Briefwechsel zu treten, um dessen gütige Fortsetzung ich bitte u zugleich versichere mit Hochachtungsvollster Ergebenheit zu sein

Ew. hochgräflicher Gnaden

Breslau d. 11. Christm. 1817

ganz ergebener Diener
Büsching.

A 3. old. belső szélén BÜSCHING ezen utóirata: «Meinen lieben Freund v. Fouqué besuchte ich wenige Tage nachher, nachdem er den v. Ihnen ihm freundlichen⁴⁾ zugeeigneten ersten Bd. der Kaloczaer Sammlung erhalten hatte, den er mir mit vieler Freude vorzeigte».⁵⁾

MAILÁTH erre ismét írt BÜSCHINGnek, mire ettől a következő 1818 szept. 17-ikén kelt választ kapta.

¹⁾ Ueber die achteckige Gestalt der alten Kirchen, mit besonderer Berücksichtigung von Breslau. Wöch. Nachrichten. III. k. 1817. 250. l. — BÜSCHING ezen adatát, melyhez könyomatot is ad, D'AGINCOURTól veszi, ez meg FISCHERnek *Geschichte der Baukunst* című művéből.

²⁾ A Wöch. Nachrichten III. és IV. kötetében (1817. 1819.) több folytatásos cikk jelent meg névtelenül (de bizonyosan BÜSCHINGtől) ezen czímen: *Titulrel und die Pfleger des heiligen Grales, oder Schiematulander und Sigune. Ein Auszug des altdeutschen Gedichtes von Wolfram von Eschenbach.*

³⁾ A szó első részét nem tudtam megfejteni.

⁴⁾ így!

⁵⁾ A levél 4-r., 2 lev., az első 3 oldalra (német betűkkel) írva, a negyediken a czím: «Sr. Hochgräflichen Gnaden Herrn Johann Grafen von Mailáth Hochgeboren zu Pesth.» MAILÁTH (?) jegyzete: «Büsching, fíja a híres Földleírónak Einer der Urheber des Wiederaufblühens der altdeutschen Literatur. Archivär zu Breslau».

13.¹⁾

Hochgeborener

Höchstverehrter Herr Graf.

Ew Hochgeboren mus ich freilich sehr nachlässig erscheinen, dass ich ein schon so lange gethanes Versprechen noch bis jetzt nicht zu erfüllen schien. Indessen ist der Schein nur gegen mich u Sie werden gütigst meine Entschuldigungen annehmen. Bereits in der Mitte des Jäners war eine Anzeige des ersten Bandes Ihres Werkes fertig. Da gerade die Heidelberger Handschrift in meinen Händen war, so glaubte ich, nichts besseres thun zu können, als diese mit dem Druck zu vergleichen u die wichtigsten Abweichungen in der Beurteilung bekannt zu machen. Die Anzeige ging nach Wien für die Jahrbücher;²⁾ dort wurde sie aber zu trocken, was sie auch natürlich ist, für die ersten Bände der Jahrbücher gefunden u sie sollte, bloss als eine Vergleichung der Heidelberger und Koloczaer Handschrift eine Stelle in dem Anzeigeblatt finden. Damals kannte ich Zweck u Einrichtung des Anzeigeblattes noch nicht, daher wünschte ich dies nicht u erbat mir die Anzeige zurück. Eine dagegen gewünschte kurze Beurteilung konnte ich damals, gehäufter Geschäfte wegen u da ich auch nicht gerne mit einer doppelten Beurteilung auftreten wollte, nicht anfertigen.

Die Anzeige reiste nun nach der Jenaer Literaturzeitung. Der war sie zu lang u da sie durch mehrer Stücke gehen würde, erhielt ich sie zurück, mit der abgeschmackten Erklärung, die man nur einem Wochenblättler, der bloss auf Unterhaltung schreibt, zutrauen könnte: die Literaturzeitung müsse auf mehrer Klassen der Leser rechnen u könne für eine nicht so viel Raum aufwenden. Nun wanderte sie zur Hallischen Literaturzeitung, wo es ihr auch nicht besser ging, indem ich aufgefordert wurde, die neun Blätter bis auf neun Seiten zusammen zu streichen. Da erhielt ich zugleich auch die Aufforderung an einer neuen Literaturzeitung mitzuarbeiten, Hermes genannt, die vom künftigen Jahre erscheinen u deren erstes Heft zu Michaelis ausgegeben werden³⁾ soll. Dahin schickte ich dann wieder mein armes Manuscript u dort blieb es, indem ich das Versprechen des Abdruckes im ersten Hefte erhielt. Zu Michaelis wird also hof-

¹⁾ *Nemz. miz. kéziratár*: Irodalmi Levelestár.

²⁾ *Jahrbücher der Literatur*; melléklete: *Anzeige-Blatt für Wissenschaft und Kunst*; MATTHÄUS VON COLLIN alapította 1818-ban.

³⁾ «ausgegeben werden» egy áthúzott «erscheinen» fölé írva.

fentlich, wenn nicht ein neuer Unstern wieder dazwischen getreten ist, oder noch tritt, diese Beurtheilung erscheinen.

Unterdessen ist vor einigen Wochen, wie ich gehört habe, (gesehen habe ich sie, wegen einer dreiwöchentlichen Abwesenheit von Breslau noch nicht), eine kurze Anzeige in den Ergänzungs Blättern der Jenae Lit. Zeit. erschienen u wahrscheinlich in gewünschter Kürze, indem ein halber Bogen dazu hinlänglichst gewesen.

Mit Verlangen sehe ich dem 2 Bde der Kol. Handschrift entgegen. Da ich die Heidelberger Handschrift nun genau kenne, bin ich überzeugt, dass herliche Sachen noch darin stehen müssen. Die Anordnung beider ist doch verschieden, wie Sie auch aus Vergleichung der beiden Inhaltsverzeichnisse in meiner Anzeige ersehen können. -- Dass es mit Klinsor ein so unglückliches Ende genommen, thut mir gewaltig leid.¹⁾ um so grösser meine Freude auf etwas Wichtiges war, aber ich hatte gleich eine geheime Furcht, die ich auch in meinem vorigen Briefe nicht verhehlte. Auf das Gedicht über Karl den Grossen bin ich begierig, noch mehr aber auch auf die Karlsburger: Lieder über eine unglückliche Liebe. Von Klinsor vermuthe ich auch hier nichts, aber es wäre ein überaus wichtiger und gar nicht zu bezahlender Fund, wenn es ein vollständiges Stück von dem Frauendienste Ulrich's von Lichtenstein, diesem so überaus wichtigen Gedichte des Mittelalters, wäre. Haben Sie die Gewogenheit, die Sie mir bisher schon so gütig bezeugten u geben Sie mir darüber eine freundliche Nachricht. Ist es der Frauendienst, so würde mir die Stelle, welche die schlimme Lücke in Tieck's²⁾ Ausgabe ausfüllt, von der höchsten Wichtigkeit sein.

¹⁾ KLINGSORRA vonatkozólag valamivel pontosabban értesülünk SCHOTTKY 1816 okt. 18-iki már idézett leveléből (*Wöch. Nachrichten*. II. k. 1916. 366. l.): «Der würdige Magnat (t. i. MAILÁTH) theilt mir auch nächstens einen Aufsatz über Klinsor's Leben und Wirken mit. Darüber spricht ein höchst seltenes, altes Ungarisches Werklein in der fast unzugänglichen Bibliothek eines seiner Landsleute liegend. Der Herr Graf Mailath wird aus ihm einen Deutschen Auszug fertigen, den ich Ihnen (t. i. BÜSCHINGNEK) auch verspreche.» Hogy micsoda magyar könyvben remélt, úgy látszik, hiába, KLINGSORRA nézve új adatokat találni, nem tudom megmondani. V. ö. HIENZ ÁRMÁN, *Magyarországi Klinsor a mondában*. Budapest, 1909. 42—43. l.

²⁾ *Frauendienst, oder: Geschichte und Liebe des Ritters und Sängers Ulrich von Lichtenstein, von ihm selbst beschrieben, Nach einer alten Handschrift bearbeitet und herausgegeben von LUDWIG TIECK*. Stuttgart und Tübingen, 1812.

Ew Hochgeboren sendete ich gerne mit diesem Briefe eine kleine Abhandlung über das Bild des Gottes Tir (von Metall),¹⁾ welches hier in Oberschlesien gefunden u von mir gedeutet worden ist. Da ich aber fürchte, den Brief viel zu sehr zu vertheuern, so behalte ich sie noch hier u werde sie über Wien mit Gelegenheit Ihnen zu schicken versuchen. Vielleicht liefert Ihr Pester Museum dazu ein Gegenstück u das wäre herlichst.

Freundlichst bitte ich Herrn Kovachich²⁾ d. ält. von mir zu begrüßen, an dessen Herrn Sohn, so wie an Herrn v. Jankovich³⁾ ich so dreist bin ein Schreiben beizufügen. Es würde mir angenehm sein, wenn Sie sich einmal bei Herrn v. Jankovich die 6 Siegel Abgüsse zeigen liessen, die ich demselben geschickt, um mir Ihr Urtheil zu schreiben, wie Ihnen diese Art u Weise gefällt. Ein paar darunter, bei denen die Urstücke noch ganz unverletzt waren. sind sehr sauber gerathen u zeigen, welch eine grosse Fertigkeit in unserer Eisengiesserei herrscht.

Welch ein erfreuliches Gefühl ist es, wenn man sieht, wie jetzt an so vielen Orten besonders des Österreichischen Staats (Pesth, Brünn, Grätz, Prag), die⁴⁾ Liebe zur Vorzeit auf eine so eifrige Weise erwacht, u welch herliche Früchte wird diese Liebe zeitigen! Dies ist eine der freundlichsten Belohnungen, welche die Zeit gewähren kann, ja sie ist oft die Einzige, die man erwarten u deren man sich erfreuen kann.

Genehmigen Hochdieselben gütigst die Versicherung der grössten Hochachtung u Ergebenheit, womit ich mich zu nennen die Ehre habe

Ew Hochgeboren

Breslau d. 17 Herbstmond
1818.

ganz ergebenster Diener
Büsching.⁵⁾

BÜSCHING ismertetése MAILÁTH és KÖFFINGER kiadványáról
tényleg megjelent a *Hermes oder kritisches Jahrbuch der Lite-*

¹⁾ Ueber ein in Oberschlesien gefundenes metallenes Bild des Gottes Tyr. (Vorgelesen in der philomathischen Gesellschaft den 10-ten Brachmond 1818.) Wöch. Nachrichten. IV. k. (1819.) 129—150. l.

²⁾ A név vörös czeruzával aláhúzva.

³⁾ Jankovich Miklós, régiségbúvár (1772—1846), v. ö. SZINNYEI, *Magy. Írók Élete*. V. k. (1897.) 380—386. hsb.

⁴⁾ «die» előtt áthúzva «jetzt».

⁵⁾ A levél 4-r., 2 lev., mind a 4 oldalra (német betűkkel) írva; ezim nincs.

ratur¹⁾ című folyóiratban, bár valamivel később, mint a hogy kilátásba volt helyezve. Legnagyobbbrészt azoknak az eltéréseknek felsorolását adja, melyek a kalocsai kódexből közölt 15 költemény és a heidelbergi kézirat megfelelő darabjai közt mutatkoznak.²⁾ Külömben nagy elismeréssel szól a két kiadó és különösen a kódex felfedezőjének, KOVACHICHNAK érdeméről és buzditja honfitársait, hogy a vállalkozást a könyv megvételével támogassák: «Es ist hier besonders zu wünschen, dass wir Deutsche dem Fremden unsere Erbärmlichkeit zu verbergen suchen und dass ein jeder, dem die Ehre des deutschen Vaterlandes nur einigermaßen am Herzen liegt, durch Ankauf dieses Werkes unterstützt, nicht aber, dass dieses Unternehmen wieder so lauwarm aufgenommen wird, wie alles Vaterländische bis jetzt empfangen worden ist.» A másik ismertetés, melyet BÜSCHING levelében említ, GRIMM VILMOSTÓL való³⁾ és korántsem olyan elismerő, mint BÜSCHINGÉ. Olyan vállalkozásnak mondja, «das zwar wegen der guten Absicht und darauf verwandten Mühe Lob, hingegen auch den Tadel verdient, dass es sich nicht um die Vergleichung älterer und besserer oder aushelfender Abschriften bekümmert, sondern den Text ganz roh, bloss mit hinzugefügter Interpunktion aufgestellt hat.» Megengedi, hogy ez igen nehéz feladat lett volna és KÖFFINGER mint kezdő (ezt tartja a tulajdonképi kiadónak és úgy véli, hogy MAILÁTH csak a költségeket fedezte) szövegkritikai kísérletezéssel többet ártott, mint használt volna. «Tadelnswerth in jedem Sinne scheint ihm (t. i. a bírálónak) aber die Aufnahme solcher Stücke, die bereits und zwar besser herausgegeben waren, wohin das Gedicht von der goldenen Schmiede S. 1—51

¹⁾ II. St. (ausgegeben im May 1819). Leipzig, 1819. 1—26. l., aláírás nélkül.

²⁾ Csak a főbb eltéréseket adja, bár a betűről-betűre való összehasonlítást is fontosnak tartja. «Es würde eine buchstäbliche Vergleichung nicht unwichtig seyn, aber sie würde die Grenzen dieses Blattes überschreiten, vielleicht können wir sie als Anhang zu dem vorliegenden Werke liefern.»

³⁾ Szintén névtelenül jelent meg: *Leipziger Litteraturzeitung für das Jahr 1818. II. Halbjahr. No. 172, am 8. Juli 1818.* 1369—1375. l. — Újra kiadva: *Kleinere Schriften von Wilhelm Grimm. Herausg. von G. HINRICHS.* II. k. 1882. 198—206. l.

und der arme Heinrich S. 421-464 gehören, diese Bogen hätten füglich mit anderen Erzählungen gefüllt werden sollen.» «Wir ermuntern schliesslich — így fejezi be GRIMM az ő bírálatát — die Herausgeber dieser Sammlung, in ihrem Eifer nicht zu erkalten, sondern namentlich in den übrigen Bibliotheken, Klöstern und Archiven Ungarns, Siebenbürgens und Croatiens zu forschen, ob nicht in ihnen andere und vielleicht wichtigere Denkmäler der deutschen Sprache aus älteren Jahrhunderten noch verborgen liegen.»¹⁾

MAILÁTHOT, mint BÜSCHING fenti levele mutatja, nemcsak a kalocsai kódex, hanem a többi hazai régi német kézirat is érdekelte, nevezetesen a gyulafehérvári könyvtárban őrzöttek,

¹⁾ A kalocsai kódex további történetére és a heidelbergi kéziratához való viszonyára nézve olv. FELSMANN JÓZSEF, *A kalocsai codex. Középkori német költemények gyűjteménye. (A Szent István-Társ. tud. és irod. oszt. felolr. üléséből, 11. sz.)* Budapest, 1895. 49—60. l. — FELSMANN előadása azonban nem ment tévedésektől, így pl. v. der HAGENre (Minnesinger. I. k. 1. rész, Leipz., 1838, XVII. l.) hivatkozva azt mondja (id. m. 57. l.): «Létezik különben a kalocsai codexnek egy harmadik, valószínűleg csak részleges másolata is, melyet 1822-ben BÜSCHING eszközöltetett *Boroszlóban*, midőn a codex megtekintés végett ott volt.» Csakhogy v. d. HAGEN id. helye így szól: «In der grossen *Heidelberger* Sammlung von Mariengedichten und Erzählungen, in der *Kaloczar* alten Abschrift «Gesamtabenteuer» genannt, fand sich der Leich *Walthers* und der Leich *Reimars von Zweter*. . . : beide Gedichte gewährt die Abschrift der ganzen Sammlung, welche BÜSCHING, als wir die Urschrift in Breslau hatten (1822), durch den Archivgehülfen JARKE veranstaltete, und welche gegenwärtig mit BÜSCHINGS übrigen Altdutschen Handschriften, in der königlichen Bibliothek in Berlin ist.» Világos, hogy nem a kalocsai, hanem a heidelbergi kézirat volt BÜSCHINGNÉL. V. ö. még LÜTKE, *Der Wiener Meerfahrt. Germania. Herausg. von FR. v. d. HAGEN.* V. k. 1843. 123. l. De használta a kalocsai codexet pl. HEYDENREICH ED. (*Ueber ein neugefundenes mhd. Handschriftenbruchstück der Freiburger Gymnasialbibliothek und über das Gedicht von der vrouwen turnei. Archiv für Literaturgeschichte. Herausg. von FR. SCHNORR v. CARLSFELD.* XIII. k. 1885. 145—175. l.), a ki a kódex elküldéseért köszönetet mond «Seiner Eminenz Herrn Cardinal Erzbischof Dr. Haynald.» V. ö. különben most: GUSTAV ROSENHAGEN, *Die Heidelberger Handschrift cod. Pal. germ. 341 (Deutsche Texte des Mittelalters. Bd. XVII.)* Berlin, 1909. Bevezetés. — Több kötet a kalocsai kódexből nem jelent meg: MAILÁTH még csak egy kötetnyi szemelvényt adott ki belőle még pedig új felnemet átdolgozásban: *Auserlesene altdutsche Gedichte.* Stuttgart und Tübingen. 1819.

melyekről természetesen szintén KOVACHICH útján szerzett tudomást. Már 1816 okt. 18-ikán írja SCHOTTKY Budáról már többször idézett levelében:¹⁾ «Alle diese Handschriften (t. i. a felsorolt gyulafehérvári kéziratok, v. ö. fönt 63. l.) würden uns wohl nur dem Namen nach bekannt bleiben, wenn sich nicht der liebenswürdige, höchst gelehrte und gefällige Graf, mein theurer Wirth, Johann Mailath so innig angezogen fühlte von Altdeutscher Literatur. Er hat bereits die Anstalten gemacht die Handschriften, wenigstens die besseren, in seine Hände zu bekommen; schon hat ihm auch Sr. Kaiserl. Hoheit der Erzherzog Palatinus von Ungarn die Erfüllung dieses Wunsches verheissen. Da ich mit dem Grafen in beständigem Briefwechsel bleibe, so bin ich im Stande, Sie auf's schnellste von den Ergebnissen seines Forschens zu benachrichtigen.» MAILÁTHnak azonban, a nádor közbenjárása daczára, nem sikerült a gyulafehérvári kéziratokat Pestre kölcsön kapnia, mert — mint a következőkben látni fogjuk — csak másolatokat tudott szerezni, melyeket Gyulafehérvárt készítettek. A BÜSCHING levelében említett két gyulafehérvári kézirat közül az egyik, mely a boldogtalan szerelemről szól, nem LIECHTENSTEIN ULRICH *Frauendienst*-jával, hanem LABERI HADAMAR *Jagd* című szerelmi allegoriájával (Minneallegorie) azonos. Ez a, bár hézagos XIV. századbeli kódex a gyulafehérvári német kéziratok egyik legértékesebbike, mely szövegkritikai tekintetben még most sincs kellőképen kiaknázva.²⁾ A másik kézirat (1405-ből)³⁾ a *Karl der Grosse und die Schottischen Heiligen* cím alatt ismert, de még ki nem adott, terjedelmes középfelnémet költeményt tartalmazza,

¹⁾ Olv. *Wöch. Nachrichten*. II. k. 1816. 366. l.

²⁾ Felhasználta ugyan STEJSKAL KÁROLY, *Hadamars von Laber Jagd* (Wien, 1880), de a kézirat maga nem volt kezében: «Über C (= gyulafehérvári kézirat) — mondja más helyütt (*Zu Hadamar von Laber. Zeitschr. f. d. Alt.* XXII. k. 1878. 285. l.) — erhielt ich vom herrn Superintendenten Dr. HDTeutsch in Hermannstadt einen ebenso genauen als klaren Bescheid.» Evvel szemben VARJÚ ELEMÉRnek, ki a kéziratot STEJSKAL kiadásával összevetette, az a nézete, hogy «a kit ő (a kézirat) lemásolásával vagy az eltérések kijegyzésével megbízott, az ugyancsak rosszul végezte a dolgát.» (V. ö. *Magy. Könyvszemle*. 1900. évf. 148. l.).

³⁾ A kézirat leírását adja VARJÚ ELEMÉR u. o. 238. l.

mely *Nagy Károly* térítő hadjáratait, a regensburgi skót kolostorok alapítását stb. beszéli el. Ezt a kéziratot MAILÁTH ki is akarta adni¹⁾ és azért másolatot készíttetett róla, melyről BÄCHTOLD JAKAB²⁾ a következőket írja: «Die Karlsburger Handschrift war durch den Grafen Mailáth, den unglücklichen Geschichtsschreiber Ungarns und den Herausgeber der Koloczaer Handschrift zum Drucke bestimmt. Derselbe unterblieb aus mir unbekannten Ursachen; das Manuscript Mailáths — es sollte bei Cotta erscheinen — kam in Lassbergs Besitz und befindet sich gegenwärtig mit der ganzen Lassberg'schen Bücherei in der Hofbibliothek in Donaueschingen. [Vgl. K. Barack, Die Handschriften der fürstl. Fürstenbergischen Hofbibliothek in Donaueschingen, 1856, unter Nr. 114. — Das vor mir liegende druckfertige, mit einer Einleitung versehene Manuscript (495 S. in 4°, in grünem Saffianband) trägt folgenden Titel: ‚Karl der Grosse und die Schotten, ein altd deutsches Heldengedicht nebst einem Bruchstück des Nibelungen-Liedes, herausgegeben von Johann Grafen Mailáth, Stuttgart und Tübingen bei J. G. Cotta.‘ Auf dem Titelblatt befindet sich das Lassberg'sche Wappen. Der Herausgeber beabsichtigte das Werk dem damaligen Kronprinzen Maximilian von Bayern zu widmen. Die — wie mir scheint — ungenaue Abschrift des Gedichtes wurde an Ort und Stelle selbst (tehát Gyulafehérvárt) von einem Professor am bischöflichen Lyceum zu Karlsburg angefertigt. Mailáths Arbeit³⁾ mag aus dem dritten oder vierten Decennium unseres Jahrhunderts stammen. Graf Mailáth, der einen diplomatisch getreuen Abdruck der Karlsburger Handschrift veranstalten wollte, hielt die ihm eben nur aus dem . . . Auszug der ‚Abendzeitung. Wegweiser im Gebiete der Kunst und Wissenschaften‘ (Nr. 45 vom 6. Junius 1821) als Papierhandschrift bekannte Londoner Handschrift für die jüngere, eine Ansicht, die ich hier nicht ernst zu widerlegen brauche.»

Mindezekről az újdonságokról, . . . de ezeken kívül még

¹⁾ Olv. MAILÁTH levelét: *Kazinczy levelezése*, kiadja Váczy. XVIII. k. (1908.) 87. l.

²⁾ *Deutsche Handschriften aus dem britischen Museum*. Schaffhausen, 1873. 47—48. l.

³⁾ Maga a másolat azonban valószínűleg 1820 körül készült.

egy nevezetes felfedezésről, t. i. a gyulafehérvári *Nibelung*-töredékről, értesítette MAILÁTH VON DER HAGEN FRIGYES HENRIKET is, a ki akkor a *Nibelung*-kérdésben, legalább a szakkörökön kívül állók szemében, legelső tekintély volt. V. DER HAGEN erre 1820 máj. 3-ikán a következő választ küldte MAILÁTHNAK.

14.¹⁾

Breslau d. 3. März

Ew. Hochgeboren

1820

Verfehle ich nicht, obwohl ein wenig spät, auf dero gütige Mittheilung, die mir im Febr. durch Kopitar zugekommen, so gut ich vermag, zu antworten, und zu förderst für das schmeichelhafte Zutrauen recht sehr zu danken. Es scheint eine interessante Entdeckung, welche Sie in dem grossen Altdeutsch. Gedicht von Karl d. Gr. u den Schotten gemacht haben, u in der That eine ganz neue, da mir wenigstens kein solches Gedicht irgend vorgekommen oder sonst bekannt ist. Es scheint zu Würzburg verfasst, wo seit Konrad, Hugo, auch Hans v. W. um 1314 den Wilhelm von Österreich reimte. Sollte darin nicht auch des Schottenklosters zu Regensburg gedacht sein, welches, um 1160 gebaut, eins der merkwürdigsten Denkmale ist, worüber ich in meinen Reisebriefen ²⁾ mehr gesagt habe. Überhaupt möchte das Gedicht zugleich für die Geschichte der Baukunst wichtig sein, u verdient gewiss recht sehr einen genauen Abdruck. Nicht so unbekannt ist mir das zweite Gedicht, vielmehr Bruchstück aus des *Hadamars* ³⁾ von *Laber* ³⁾ (ein Baier) Minnegedicht unter der Allegorie der Jagd. Die mitgetheilte Endstanze, ist in der Erlanger Hds., wovon ich eine Abschrift vor mir habe, die 84ste vor dem Schlusse; es fehlt also hinten auch. *Hadamar*, gewiss vor ⁴⁾ 1462, war ein Nachahmer des Titurel, daher bei ihm dieselbe Form, das Allegorisiren (vgl. das Brackenseil dort), u eine ganze Reihe ähnlicher Gedichte, dergleichen in Wien hds., wo auch 2 Codd. des *Hadamar*, der vielleicht älter ist u gewiss auch eine vollständige ⁵⁾ Ausgabe verdiente. Ich verweise über die Litte-

¹⁾ Nemz. múz. kéziratár: Irodalmi Levelestár.

²⁾ V. ö. *Briefe in die Heimat aus Deutschland, der Schweiz und Italien von D. FR. H. VON DER HAGEN*. I. k. Breslau, 1818. 75—78. l.

³⁾ Aláhúzza.

⁴⁾ «gewiss vor» áthúzott «um» fölé írva.

⁵⁾ A sor fölé írva.

ratur auf meinen gedr. Grundriss, S. 434 etc. -- Vor allen anziehend für mich ist aber die Nachricht, dass auf den Deckel ein Blatt der *Nibelungen*¹⁾ geklebt sei. Hierüber bitte ich recht inständig um baldige Auskunft, wie es²⁾ beschaffen u geschrieben,³⁾ u was es enthält, ja, wenn es nicht zu viel verlangt ist, um eine genaue Abschrift desselben, welche ich gerne mit allen Gegendiensten erwiedern möchte. Gehört das Blatt nicht zu einer bekannten, so gibt es Urkunde von einer *dreizehnten*¹⁾ Urkunde dieses wunder-vollen Liedes, dessen grosse Ausgabe, mit den Lesarten aller Hdss. fast vollständig, eben bis auf Vorrede fertig ist. Gern möchte ich darin des neuen Fundes noch gedenken, ja, wenn Sie es vergönnten, ihn als Beilage, mittheilen. Wie sehr Sie mich damit erfreuen würden, ermessen Sie gewiss leicht aus ähnlichen Fällen. -- Auf jeden Fall ist mir dieses alles ein höchstwillkommener Anlass, mit einem Manne in nähere Berührung zu treten, der mit mir auf gemeinsamem Wege wandelt, u den ich schon lange als einen so eifrigen Freund u Förderer der alten Denkmale, schätze, u ich hoffe, dass wir uns fernerhin öfter mittheilen werden, obgleich ich von hier nicht mit ähnlichen neuen Entdeckungen erscheinen könnte. Von ganzem Herzen empfehle ich mich Ihrem gütigen Andenken. Dero ergebenster Diener
FHVdHagen.⁴⁾

Ez a *Nibelung-törédék* (pergamentre írva) a fentemlitett HADAMAR-féle *Jagd-kézirat* bekötési táblájának belső oldalára volt ragasztva⁵⁾ és (LACHMANN számozása szerint, a kitől a törédék az *F'* jelet kapta) az 1904. 1. 1914. 2. strófákat tartal-

¹⁾ Aláhúзва.

²⁾ «Pergament?» a sor fölé írva.

³⁾ «u geschrieben» a sor fölé írva.

⁴⁾ A levél 4-r. 1 levél, mindkét oldalra (német betűkkel) írva; czím: «An den Herrn Grafen Mailath Hochgeboren in *Oszlán* in Ungarn. p. *Presburg* U.»

⁵⁾ BÄCHTOLD (v. ö. id. m. 47. l.) szerint — ez azonban félreértés — a *Nagy Károlyról* szóló költemény kéziratának bekötési táblájára volt ragasztva. — VARJÚ ELEMÉR, a ki utoljára 1898 őszén végzett a gyula-fehérvári könyvtárban kutatásokat, nem találta meg a törédéket a könyvtárban (v. ö. id. ért. *Magy. Könyvszemle* 1900. évf. 148—149. l.). Kérelmemre dr. SZENTIVÁNYI RÓBERT úr, a *Batthyaneum* jelenlegi gondos és tudományos gondolkodású könyvtárosa, szíves volt a dolognak újból utána járni. Eredményről, sajnos, nem értesíthetett, és így az értékes kézirat vagy elveszett, vagy lappang.

mazza. MAILÁTH elküldte a töredék másolatát HAGENnek, a kinek *Nibelung*-kiadása azonban már akkor ki volt szedve, úgyhogy már csak egy pár szóban emlékeztetett meg róla (MAILÁTH első levele alapján) a bevezetésben;¹⁾ de azért még lenyomatta egy külön lapra és kiadásának néhány példányához mellékelte. Ez okból aztán 16 évvel későbbén újból kiadta,²⁾ elmondván azt is, hogy hogyan jutott a másolathoz: «Ich erhielt es (t. i. das Karlsburger Bruchstück) durch die Güte des Grafen Mailath in Abschrift des Prof. Kovats, nachdem der Bibliothekar sie mit der Urschrift verglichen hatte.» Azóta — mint ismeretes — valaki lefejtette a pergamentlapot a bekötési tábláról, és akkor kitűnt, hogy másik oldala is tartalmaz szöveget, még pedig (LACHMANN számozása szerint) a 1893. 4.—1903. 4. strófákat. Bár most már — két facsimile-kiadásból³⁾ — kétszer annyi szöveget ismerünk, mint HAGEN első közléséből, újabban senki sem tette behatóbb vizsgálat tárgyává, hogy a gyulafehérvári F'-kódex mikép viszonylik a többi kézirathoz.⁴⁾

A *Nibelung*-töredék felfedezése után le is lohadt az a meleg érdeklődés, melylyel a germanisták hazánk iránt viselkedtek. Csak a mindenre figyelő GRIMM-testvérek maradtak ezután is a magyar tudományos törekvésekkel érintkezésben.

¹⁾ *Der Nibelungen Lied zum erstenmal in der ältesten Gestalt der St. Galler Urschrift mit Vergleichung aller übrigen Handschriften herausgegeben. — Dritte berechnete, mit Einleitung und Vorwort vermehrte Auflage.* Breslau, 1820. XXV. l.

²⁾ *Germania. Neues Jahrbuch der Berlinischen Gesellschaft für Deutsche Sprache und Alterthumskunde.* I. k. 1836. 337—338. l., v. ö. még 178. l.

³⁾ Először kiadta és bizonyos tekintetben feldolgozta ALTER BÉLA, *A gyulafehérvári F. Nibelung codex-töredék.* Rózsashegy, 1898. Utána, önállóan (?), nagyobb kivitelben megjelent: *Die Handschriften des Nibelungenliedes und der Klage. Sonder-Abdruck aus der zweiten Auflage von Könnicke's Bilderatlas zur Geschichte der deutschen Nationalliteratur vermehrt durch vollständige Wiedergabe der Bruchstücke E und F.* Marburg, 1901.

⁴⁾ ALTER ebbeli kísérlete ki nem elégitő; v. ö. PETZ GEDEON tüzetes bírálatát: *Egy. Philol. Közöny.* XXIII. évf. (1899), 943—947. l. — BRAUNE VILMOS (*Die handschriftlichen Verhältnisse des Nibelungenliedes. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache.* XXV. k. 1900. 17. l.) csak a régi HAGEN-féle szöveget ismeri.

Jóleső érzéssel tekinthettek is hazánkra, hol a népköltésre és a mythológiára irányuló kutatásaiknak olyan visszhangja támadt, mint sehol másutt. Egymásután jelentek meg nálunk a magyar népköltésből való gyűjtemények, melyek többé-kevésbbé mind a GRIMM-testvérek hasonló irányú tevékenységének hatása alatt állnak:¹⁾ először német nyelven GAÁL GYÖRGY²⁾ magyar meséi, MAILÁTH JÁNOS gróf magyar mondái és meséi,³⁾ MEDNYÁNSZKY ALAJOS báró elbeszélései, mondái és legendái a magyar előidőkből;⁴⁾ aztán magyar nyelven ERDÉLYI JÁNOS magyar népköltési gyűjteménye,⁵⁾ melyet egy pár évre rá STIER GOTTLIEB részben németül is kiadott.⁶⁾ HALTRICH JÓZSEF erdélyi szász népmeséi számára maguk a GRIMM-testvérek kerestek és találtak kiadót és azután sem szűntek meg HALTRICHOT munkájában buzdítani.⁷⁾ Így természetes, hogy mind a szász,⁸⁾ mind a magyar meseirodalomról⁹⁾ ismételten nagy érdeklődéssel nyilatkoznak. A pozsonyi SCHRÖER KÁROLY GYULÁT is az ő példájuk ösztönözte a hazai németiség nyelvének, költészetének, szokásainak kutatásaira: «Er hat Schauen gelehrt — mondja egy helyt GRIMM JAKABRÓL¹⁰⁾ — und Quellen geöffnet, wie

¹⁾ V. ö. SEBESTYÉN GYULA, *A magyar népköltészet és gyűjtői*. BEÖTHY-féle *Képes magy. irodalomtörténet*. III. kiad. II. k. 1907. 253. l.

²⁾ *Mährchen der Magyaren*. Wien, 1822. Az előszóban panaszkodik, hogy nem akadt olyan «Frau Viehmännin»-ra, mint a GRIMM-testvérek.

³⁾ *Magyarische Sagen und Mährchen*. Brünn, 1825.

⁴⁾ *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit*. Pesth, 1829.

⁵⁾ 3 kötet, Pest, 1846—48.

⁶⁾ *Ungarische Sagen und Märchen. Aus der Erdélyischen Sammlung*. Berlin, 1850.

⁷⁾ Olv. a GRIMM-testvérek leveleit: *Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen gesammelt von JOSEF HALTRICH*. III. kiadás, Wien, 1882. függelék, VIII—X. l.

⁸⁾ V. ö. *Kinder- und Hausmärchen*. III. k. (Reclam-féle kiadás) 375 és 436. l.

⁹⁾ V. ö. u. o. 359—361. l. (GAÁL gyűjteményéről), 368. l. (MAILÁTH és ERDÉLYI gyűjteményéről), 413—414. l. (mindháromról). V. ö. még GRIMM VILMOSTÓL *Kleinere Schriften*. IV. k. 348. l.

¹⁰⁾ *Beitrag zur deutschen Mythologie und Sittenkunde aus dem Volksleben der Deutschen in Ungarn*. Presburg, 1855. 3. l. Olv. még GRIMM JAKABnak Berlinből 1858 febr. 3-ikáról SCHRÖERhez írt levelét (PFEIFFER-féle *Germania*. XII. évf. 1867. 126—127. l.), melyből kitűnik, hogy

Niemand gekonnt und Keiner gekannt und seine Wissenschaft regte sowohl befruchtend, wie alle seine Werke, die Gelehrten an, als sie auch Sprachwissenschaft und Geschichte vielfach erleuchtete.» A magyar mythologus IPOLYI ARNOLD tudvalevőleg GRIMM JAKABnak egyenesen utánzója: «Grimm — mondja mythológiájának előszavában ¹⁾ — nemzete régiségei, irodalma, nyelv-, jogtudománya és végre mythológiájára mély vizsgálatai által a legbecsesebb eredményeket eszközölve, e mellett nem csak hogy mellékesen a más népekére is, mienket sem mellőzve, új világot terjesztett, de különösen, megalapítá a közös vizsgálatnak egyetlen bizonyosb és célhoz vezető azon útját s menetét, melyen ma az összes tudományos vizsgálat eredményteljesen halad, s mellyel gyenge igyekezetem is azért telhetőleg lépést akart tartani, s ha e kísérlet valaha számolhatni mer arra, hogy sikerülend néki nemzete körében ez új tudományos eredményeket megalapítva, egykor még a szomszéd német kül-

SCHRÖER a németeknek magyarországi helyzetéről panaszkodott. GRIMM különben már 1813-ban érdeklődött a magyarországi németiség iránt, a mit egy 1813. szept. 18-ikán BENECKEhez írt levele bizonyít (*Briefe der Brüder Jacob und Wilhelm Grimm an Georg Friedr. Benecke. Herausg. von W. MÜLLER. Göttingen, 1889. 71. l.*): ebben a WINDISCH-féle *Ungar. Magazin* IV. kötetét (1787) kéri, mely több a hazai németiség és erdélyi szászok nyelvével foglalkozó dolgozatot tartalmaz. [SCHRÖER már 1854-ben is két levelet váltott GRIMM JAKABBAL, a kinek egy kézíratos drámájának («Siegfrieds Tod») első felvonását küldte el, melyre azonban a válasz nem volt biztató. SCHRÖER azért mégis kiadta e drámából az egész első felvonást és a többiből szemelvényeket; olv. *Gedichte*. Wien, 1856. 89—142. l. (SCHRÖER két levelének és a kézíratos drámatöredéknek másolatát a berlini kir. könyvtárban őrzött GRIMM-szekrény gondozójának, STEIG REINHOLD tanár úr szívfességéből bírom)]. Ránk nézve GRIMM fenti 1858-iki levelének következő részlete különösen érdekes: «Sie erbieten sich mir zu hilfreichem Dienst; wolan den Ungern ist Csikós (oder Tsikós) ein Pferdhirt, soll aber eigentlich einen Menschen bezeichnen, dem bei der geburt zufällig ein fohlen zwischen die Beine gerathen ist. Csikó ist fohle. Gibt es darüber nichts näheres bei Ungern, Deutschen, Slaven? Heissen auch andere Kinder als Hirten Csikós? Es kommt mir nicht auf die Hirten-sage an, sondern auf das Wort Csikós oder was ihm ähnlich ist. — Ferner, wie drückt ein Ungar aus *hochdeutsch*? falls er sich mit dieser Vorstellung irgend abgegeben hat?»

¹⁾ *Magyar Mythologia*. Pest, 1854. XXXI. 1.

föld — az e nemű tudományos törekvések sajátlagi hazája — elébe is a nagy részlet egy kis adalékául léphetni, úgy senkinek sem volna ez méltóbban kegyébe és tiszteletére ajánlható, mint azon férfinak, kinek nyomdokain haladni igyekezett.» Még mielőtt IPOLYI mythológiája megjelent volna, értesült GRIMM MEDNYÁNSZKY DÉNES báró, MEDNYÁNSZKY ALAJOS fia és IPOLYI tanítványa útján, a ki 1852-ben a berlini egyetemet látogatta, a kiadásra váró munkáról, a mi nagy örömeire szolgált. «Grimm erfüllte die Nachricht mit besonderer Freude, dass seine mytholog. Forschungen in Ungarn einen Anklang und eben hier die erste Anwendung in der Fremde, wie er sich ausdrückte, gefunden haben. Er liess es auch Ipolyi nicht an Aufmunterung fehlen und sendete ihm als Geschenk aus seiner eigenen Büchersammlung zwei Schriften, die von Ipolyi im Wege des Buchhandels nicht aufgetrieben werden konnten: nämlich Heinrich Schreiber, Die Feen in Europa,¹⁾ und Ludwig Frauer, Die Walkyrien der skandinavisch-germanischen Götter- und Heldensage mit Randbemerkungen und Notaten von Grimms eigener Hand.»²⁾ IPOLYI mythológiájának megjelenése után sietett GRIMM-nek egy tiszteletpéldányt küldeni,³⁾ melyre ez igen megleghangú levélben válaszolt. «Damals (midőn egy pár évvel ezelőtt a fiatal MEDNYÁNSZKY GRIMM figyelmét IPOLYI kéziratban levő munkájára figyelmeztette) fühlten Sie sich krank — írja e levélben — jetzt sind Sie wieder zu meiner Freude hergestellt und haben nun die Welt durch eine trefflich gelungene Arbeit überrascht. Leider verstehe ich noch nicht ungrisch genug, um es leicht lesen zu können, es wird mich aber antreiben Sprach- und Sachstudien zu verbinden; sehr zu Hilfe kommt mir dabei, dass Ihre magyarische Mythologie, worauf ich stolz zu sein Ursache habe, ganz nach dem Plan meiner

¹⁾ Ez a könyv a nagylelkű MEDNYÁNSZKY DÉNES báró ajándékából (a bárónak GRIMM-re vonatkozó két bejegyzésével) a *B. Eötvös József-kollegium* könyvtárának birtokában van.

²⁾ Olv. IPOLYI jegyzetét GRIMM JAKAB-nak hozzá írt és a következőkben említendő leveléhez.

³⁾ V. ö. MEDNYÁNSZKY DÉNES báró, *Ipolyi Arnold magánleveleihez újabb adalék. Századok.* 1894. évf. 466. l.

deutschen eingerichtet ist.»¹⁾ Ez a levél aztán vigasztalásul szolgált IPOLYINAK azon támadások közepette, melyekkel mythológiáját idehaza illették.²⁾ Hogy GRIMM tényleg tanulmányozta IPOLYI munkáját, mutatja az, hogy hivatkozik is rá, így *Über die Namen des Donners* című dolgozatában, melyben a magyar «mennydörgés»-t teszi szóvá.³⁾

A szálak tehát, a melyek GRIMM JAKABOT hazánkhoz és a magyar tudományhoz fűzték, sokféle és serkentők voltak, és még most is kevés olyan külföldi tudós van, a kinek emléke és hatása olyan eleven volna köztünk, mint épen az övé. Külföldit, de valóban nem idegent tüntetett ki a Magyar Tud. Akadémia, mikor őt a szabadságharc után való első nagygyűlésén 1858 decz. 15-ikén külső tagjává választotta. TOLDY FERENCZ hivatalos értesítésere GRIMM JAKAB a következő, Berlinben 1859 márcz. 24-ikén kelt levelében válaszolt:

15.⁴⁾

Francisco Toldy

Academiae scientiarum Hungaricae ab epistolis S. D. Jacobus Grimm.

Calendis denique Martiis literæ mihi redditæ sunt honorificentissime scriptæ, quæ erant a vobis XIII Cal. Febr. datæ. cognitionem studiorum, quæ ubivis omnino intercedit, maxime in linguis atque historiis apparere constat, nec quæ vos detegitis a nobis remota sunt.

¹⁾ A Berlinből 1854 decz. 31-ikén kelt levél közölve: PFEIFFER-féle *Germania*. XII. évf. 1867. 128. l. Még négy év múlva is — a SCHRÖERHEZ intézett 1858-iki idézett levelében — biztató üdvözlét küldi IPOLYINAK: „Ihr Freund Ipolyi, an den ich meinen Gruss zu bestellen bitte, sollte auch darauf denken *einfache* Niederschreibung ungr. Sitte und Sage zu veranstalten oder von andern besorgen zu lassen.“

²⁾ Olv. IPOLYINAK 1855 jan. 11-ikén RÉVÉSZ IMRÉHEZ intézett levelét: RÉVÉSZ KÁLMÁN, *Ipolyi Magyar Mythológiájáról. Irodalomtört. Közlemények*. II. k. 1892. 475. l.

³⁾ V. ö. *Kleinere Schriften*. II. k. 416. l. 2. jegyz. - Külömben már IPOLYI könyvének megjelenése előtt sem ritka a magyar mythosra való hivatkozás, így pl. a tejút (*Deutsche Mythologie*. IV. kiad. I. k. 296. l. 1. jegyz.), a Hennil = hajnal (u. o. II. k. 625. l.) magyarázatánál, vagy a hullaégetésről szóló tanulmányában (*Kleinere Schriften*. II. k. 295—296. l.).

⁴⁾ E levél a *Magy. Tud. Akadémia* 1859. évi iratai közt 162. szám alatt. Másolatát VISZOTA GYULA dr. barátom szívességének köszönöm.

magnopere itaque laetor me in gregem vestrum receptum esse. licet enim exigua et tenuis opera sit, quam hisce literis navo, et comparisonem nullam habeat cum lumine, quod vos effunditis, potest tamen fieri, ut aliquando labori et inventis meis suffragemini, et non potest fieri, quin commercio vestro egregie juver. Te vero rogo ut Academiam vestram, cujus es ornamentum, certiore facias grati animi mei mihi que faveas. Berolini IX Cal. apriles.¹⁾

Az emlékbeszédet az 1863 szept. 20-án elhunyt GRIMM felett RIEDL SZENDE tartotta meg,²⁾ a ki a nagy tudóst méltató szavait így fejezi be: «S evvel búcsút veszek Grimm Jakabtól, azon megnyugtató öntudattal, hogy magyar hazám önmagát is tisztelte meg akkor, midőn Grimm Jakabot az Akadémia külföldi tagjává megválasztotta. S ezért szabad reménylenem, hogy ezen férfiú neve ma nem utoljára hangzott el ezen szent falak között, hanem olykor-olykor tisztelettel fog megemlíttetni még sokáig». Köszönetet mondok a tek. Akadémiának, hogy ma én is megemlékezhettem róla és vele együtt azokról, a kiket az övével hasonló törekvések a magyar kultúrával érintkezésbe hoztak.

¹⁾ A borítékon e cím: «Herrn Toldy (Franz) Secretar der Magyar Akademia Pesth»; a posta pecsétje: «Berlin Stadtpost E. H. P. IX 24 3 4 - 5 Nm.» TOLDY jegyzete a levélen: «vett. mart. 26 1859.»

²⁾ *Emlékbeszéd Grimm Jakab külső tag felett.* 1873.

TARTALOM.

<i>Berezetés</i>	Lap
<i>I. Schlegel Frigyes és Humboldt Vilmos</i>	3— 4
1. Schlegel 1. levele (Schediushoz; keltezetlen)	8
2. „ 2. „ (Schediushoz; keltezetlen)	9
3. „ 3. „ (Schediushoz; keltezetlen)	9—10
4. „ 4. „ (Horvát Istvánhoz; keltezetlen)	11
5. „ 5. „ (Schediushoz; keltezetlen)	30
6. „ 6. „ (Schediushoz; Bécs, 1813 jan. 27.)	31—32
7. „ 7. „ (Horváthoz; Bécs, 1811 okt. 30.)	33—34
<i>II. A Grimm-testvérek, Büsching és v. d. Hagen</i>	42—100
1. Büsching 1. levele (Kovachichhoz; Boroszló, 1813 júl. 9.)	55
2. „ 2. „ (Kovachichhoz; Boroszló, 1814 jan. 8.)	57—59
3. „ 3. „ (Kovachichhoz; Boroszló, 1814 jún. 12.)	61—62
4. Grimm Vilmos levele (Kovachichhoz; Kassel, 1814 febr. 16.)	64—65
5. Grimm Jakab 1. levele (Kovachichhoz; Kassel, 1814. júl. 7.)	66—67
6. Grimm Jakab 2. levele (Széchényi Ferencz grófhoz; Bécs, 1814 nov. 2.)	68
7. Grimm Jakab 3. levele (Kovachichhoz; keltezetlen)	71—72
8. Grimm Jakab 4. levele (Kovachichhoz; Bécs, 1815 jan. 10.)	72—73
9. Ifj. Kovachich levele (Grimm Jakabhoz; Buda, 1816 márcz. 28.)	74— 76
10. Grimm Jakab 5. levele (Kovachichhoz; Kassel, 1815 szept. 1.)	76—77
11. Büsching 4. levele (ifj. Kovachichhoz; Boroszló, 1818 szept. 18.)	79—80
12. Büsching 5. levele (gróf Mailáth Jánoshoz; Boroszló, 1817 decz. 11.)	83—85
13. Büsching 8. levele (gróf Mailáth Jánoshoz; Boroszló, 1818 szept. 17.)	86—88
14. V. d. Hagen levele (gróf Mailáth Jánoshoz; Boroszló, 1820. márcz. 3.)	93—94
15. Grimm Jakab 6. levele (Toldy Ferenczhez; Berlin, 1859. márcz. 24.)	99—100

irodalom között. 20 f. — V. *Barna F.*: Néhány ösmiveltsegi tárgy neve a magyarban. 60 f. — VI. *Télly*: Rankavis Kleon új-görög drámája. 60 f. — VII. *Imre S.*: A nevek uk és tik személyragairól. 40 f. — VIII. *Ballagi M.*: Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. 40 f. — IX. *Vámbéry*: A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. 20 f. — X. *Volf Gy.*: Batori László és a Jordánszky-codex bibliariordítása. 20 f. (1877—1879.) — VIII. k. I. *Dr. Ábel J.*: Corvin-codexek. 1 K 20 f. — II. *Barna F.*: A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. 1 K. — III. *Dr. Genetz A.*: Orosz-lapp utazásomból. 40 f. — IV. *Gr. Zichy Á.*: Tanulmány a japáni művészeiről. 2 K. — V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. 20 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. 40 f. — VII. *Mayer A.*: Az úgynevezett lágy aspiráták phonetikus értékéről az ó-indben. 1 K 20 f. — VIII. *Dr. Ábel J.*: Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Pozder K.*: Ujperzsa nyelvjárások. 1 K. — X. *Imre S.*: Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. 60 f. (1879—1880.) — IX. k. I. *Budenz J.*: Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. 20 f. — II. *Gr. Zichy Á.*: A Boro-Budur Jáva szigetén. 80 f. — III. *Ballagi M.*: Nyelvünk újabb fejlődése. 40 f. — IV. *Vámbéry*: A hunok és avarok nemzetisége. 60 f. — V. *Hunfalvy P.*: A Kún- vagy Petrarka-codex és a kúnok. 60 f. — VI. *Szász K.*: Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag felett. 10 f. — VII. *Barna F.*: Ős vallásunk főistenei. 80 f. — VIII. *Dr. Ruzsicska K.*: Schopenhauer æsthetikája. 20 f. — IX. *Barna F.*: Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. 60 f. — X. *Dr. Kont I.*: Lessing mint philologus. 60 f. — XI. *Bogisich M.*: Magyar egyházi népelemek a XVIII. századból. 1 K. — XII. *Simonyi*: Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. 40 f. (1880—1881.) — X. k. I. *Simonyi*: A jelentéstan alapvonalai. 60 f. — II. *Heinrich G.*: Etzelburg és a magyar hünmonda. 40 f. — III. *Hunfalvy P.*: A M. T. Akadémia és a szuomi irodalmi társaság. 40 f. — IV. *Joannovics*: Értsük meg egymást. 60 f. — V. *Ballagi M.*: Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. 20 f. — VI. *Dr. Pecz V.*: Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. 1 K 20 f. — VII. *Szász K.*: Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. — VIII. *Bogisich M.*: Cationale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. *Jakab E.*: Az erdélyi lírlapirodalom története 1848-ig. 1 K. — X. *Heinrich G.*: Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kültag felett. 80 f. — XI. *Bartalus*: Újabb adalékok a magyar zene történelméhez. 80 f. — XII. *Bánóczy J.*: A magyar romanticismus. 20 f. — XIII. *Bartalus I.*: Újabb adalék a magyar zene történelméhez. 80 f. (1882.) — XI. k. I. *Hunfalvy P.*: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? 40 f. — II. *Télly*: Újgörög irodalmi termékek. 80 f. — III. *Télly*: Középkori görög verses regények. 60 f. — IV. *Dr. Pozder K.*: Idegen szók a görögben és latinban. 1 K. — V. *Vámbéry*: A csuvasokról. 60 f. — VI. *Hunfalvy P.*: A számlálás módjai és az év hónapjai. 40 f. — VII. *Majláth B.*: Telegdi Miklós mester magyar katechizmusa 1562-ik évből. 20 f. — VIII. *Dr. Kiss I.*: Káldi György nyelve. 1 K. — IX. *Goldziher*: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. *Barna F.*: Vámbéry Ármín «A magyarok eredete» című műve néhány főbb állításának bírálata. 1 K 20 f. — XI. *Ballagi M.*: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr. 40 f. — XII. *Vámbéry*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. 60 f. (1883—1884.) — XII. k. I. *Dr. Kont I.*: Seneca tragédiái. 1 K 20 f. — II. *Dr. Nagy S.*: Szombatos codexek. 60 f. — III. *Szász B.*: A reflexiv és vallásérkölcsei elem a költészetben s Longfellow. 60 f. — IV. *Kúnos és Murkási*: A belviszonyragok használata a magyarban. 1 K. — V. *Vámbéry*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. 1 K. — VI. *Volf Gy.*: Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 1 K. — VII. *Thury J.*: A kasztamuni-i török nyelvjárás. 1 K. — VIII. *Télly*: Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. 40 f. — IX. *Kálmány L.*: Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. 40 f. — X. *Brassai*: A mondat dualismusa. 1 K 20 f. — XI. *Gr. Kuun G.*: A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. 80 f. — XII. *Ábel J.*: Isotá Nogarola. 1 K. (1884—1885.) — XIII. k. I. *Heinrich G.*: Kudrun, a monda és az eposz. 80 f. — II. *Barna F.*: A votják nép multja és jelene. 60 f. — III. *Goldziher I.*: Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. 80 f. — IV. *Ábel J.*: A homerosi Demeter-hymnusról. 1 K. — V. *Barna F.*: A votjakok pogány vallásáról. 40 f. — VI. *Szarvas Gábor*: A régi magyar nyelv szótára. 20 f. — VII. *Budenz J.*: Egy kis viszhang Vámbéry Ármín ur válaszára. 40 f. — VIII. *Szily K.*: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. 20 f. — IX. *Bogisich M.*: Szegedi Lénárt énekeskönyve. 1 K. — X. *Joannovics*: Szórendi tanulmányok. I. rész. 60 f. — XI. *Pecz V.*: A kisebb görög tragikusok tropusai. 20 f. — XII. *Télly*: Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. 60 f. (1885—1886.) — XIV. k. I. *Ábel J.*: Az ó- és középkori Terentius biographiák. 80 f. — II. *Joannovics*: Szórendi tanulmányok.

II. rész. 80 f. — III. *Barna F.*: A mordva nép házassági szokásai. 60 f. — IV. *Télfi*: Jelentés ujhellén munkákról. 60 f. — V. *Kálmány L.*: Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. 20 f. — VI. *Putnoky M.*: Etymologicum magnum Romaniae. 40 f. — VII. *Simonyi*: A magyar szótók. 60 f. — VIII. *Simonyi*: A nyelvújítás történetéhez. 40 f. — IX. *Brassai*: Szórend és accentus. 80 f. — X. *Télfi*: Három francia hellenista és a volapük. 40 f. — XI. *Némethy G.*: Enhemeri reliquiæ. 1 K 20 f. — XII. *Vikar B.*: Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. 80 f. (1887—1889.) — XV. k. I. *Dr. Schreiner M.*: Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században. 60 f. — II. *Haraszi*: André Chénier költszete. 3 K. — III. *Simonyi*: Kombináló szóalkotás. 80 f. — IV. *Hunfalvy P.*: Az aranyosszéki mohácsi nyelvm emlékek. 30 f. — V. *Zichy A.*: Psychiatria és politika. 20 f. — VI. *Télfi*: Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. 1 K 20 f. — VII. *P. Thewrewk E.*: A magyar zene tudományos tárgyalása. 40 f. — VIII. *Asbóth O.*: A hangsúly a szláv nyelvekben. 1 K 60 f. — IX. *Simonyi*: A nyelvújítás és az idegenszertiségek. 1 K 20 f. — X. *Télfi*: Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. 80 f. — XI. *Dr. Kégl S.*: Tanulmányok az újabbkori persai irodalom történetéből. 3 K. — XII. *Gróf Kun G.*: Ujabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. 30 f. (1889—1892.) — XVI. k. I. *Finály*: A besztercei szöszedet. 4 K. — II. *Goldziher I.*: A pogány arabok költészetének hagyománya. 1 K 20 f. — III. *Asbóth O.*: A szláv szók a magyar nyelvben. 90 f. — IV. *Pecz V.*: Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. 60 f. — V. *Télfi*: Uj-görög munkák ismeretése. 40 f. — VI. *Télfi*: Két uj-görög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan. 40 f. — VII. *Szamota I.*: A Marmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. 1 K. — VIII. *Hegedüs I.*: Guarinus és Janus Pannonius. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Kúnos I.*: Kisázsia török dialektusairól. 90 f. — X. *Hegedüs I.*: Diesének Jacobus Ant. Marcellusra. Irta Janus Pannonius. (1892—1897.) — XVII. k. I. *Dr. Mahler*: Egyiptologiai tanulmányok a choronologia köréből. 30 f. — II. *Kúnos*: Naszreddin hodsa tréfái. 3 K. — III. *Kégl S.*: A perzsa népdal. 90 f. — IV. *Melich J.*: Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 1 K 20 f. — V. *Közma F.*: Brassai Sámuel mint æsthetikus és műkritikus. 2 K. — VI. *Dézi L.*: Sz. Agoston reguláinak magyar fordítása Cœlius (Bánffy) Gergelytől. 2 K. — VII. *Vadnai*: Ozakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. 30 f. — VIII. *Gyomlay*: Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. 1 K 20 f. — IX. *Mahler*: Adalékok az egyiptomi nyelvhez. 60 f. — X. *Id. Szinnyei J.*: Az első magyar bibliographus. 60 f. (1898—1901.) — XVIII. k. I. *Gyomlay*: Böles Leo Taktikája mint magyar történelmi kútforrás. 1 K. 20 f. — II. *Katona L.*: Temesvári Pelbárt Pélái. 1 K 20 f. — III. *Némethy G.*: A római elegia viszonya a göröghez. 48 f. — IV. *Thüry J.*: A «Behdset-ül-Lugat» csatatáj szótár. 1 K 20 f. — V. *Katona L.*: Alexandriai sz. Katalin legendája középkori irodalmunkban 1 K 60 f. — VI. *Dr. Cserép J.*: Határidőszámítás a rómaiaknál. 40 f. — VII. *Thüry J.*: Török nyelvm emlékek a XIV. század végéig. 1 kor. — VIII. *Szilasi M.*: Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. 1 kor. — IX. *Kégl S.*: Szenáji. 3 kor. — X. *Katona L.*: A Teleki-codex. 1 kor. 60 f. — XIX. k. I. *Bayer*: Egy magyar Eszther-dráma. 60 f. — II. *Haraszi*: A renaissance francia színiköltészet és a színszerűség. 1 kor. 20 f. — III. *Thüry J.*: A közép-ázsiai török irodalom. 1 kor. 50 f. — IV. *Melich J.*: A brassói latin-magyar szótár-törödek. 60 f. — V. *Pecz V.*: A classica philologia jövője. 60 f. — VI. *Hegedüs I.*: Petrarca «Szózatja». 50 f. — VII. *Kúnos I.*: Ada-Kaléi török népdalok, fordítással és jegyzetekkel. 2 kor. — VIII. *Cserép J.*: C. Julius Cæsar commentariusainak folytatásai és Asinius Pollio. 80 f. — IX. *Melich J.*: Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. 3 K. — X. *Kégl Sándor*: Dselâl ed-Din Rûmî négysoros versei. 1 K 50 f. — XX. k. I. *Ferenczi Zoltán*: Petöfi és a socializmus. 1 K. — II. *Schmidt J.*: Az itáliai nyelvcsalád helyzete azindogermán nyelvek körében. 1 K 50 f. — III. *Asbóth Oskár*: Szláv jövevényszavaink. (I. rész.) 2 K. — IV. *Melich J.*: Révai Miklós nyelvtudománya. 1 K. — V. *Némethy Géza*: Ovidius és Lygdamus. 1 K. — VI. *Geyza Némethy*: De epodo Horatii cataleptis Vergilii inserto. 1 K. — VII. *Goldziher Ignác*: Uri János. 30 f. — VIII. *Horváth Cyrill*: Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. 90 f. — IX. *Vári Rezső*: A ciliciei Oppianus Haliëutikájának kézirati hagyománya. I. (bevezető) rész. — X. *Asbóth Oskár*: A j / gy változás a hazai szlávok nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjáráásokban. 1 K 20 f. — XXI. k. I. *Geyza Némethy*: De Ovidio Elegiæ in Messallam auctore. 60 f. — II. *Váczy János*: A nyelvújítás győzelme. 1 K 60 f. — III. *Hegedüs István*: Menander redivivus. 2 K 80 f. — IV. *Némethy Geyza*: De sexta Vergilii ecloga. 60 f. — V. *Kégl Sándor*: Bhagavadgita. 80 f. — VI. *Darkó Jenő*: A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál. 1 K 80 f. — VII. *Császár Elemér*: Bessenyei akadémiai törekvései. 1 K 50 f.

Megrendelhetők, a mennyiben még készletben vannak, a Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatalában Budapest, V. Akadémia-utca 2.